

Pracovné **METODICKÉ** listy

pre projekt
**Inovatívne
metódy
vzdelávania
na podporu
partnerstiev**

Identifikácia projektu

Názov projektu:	Inovatívne metódy vzdelávania na podporu partnerstiev – „InovEduc“
Prijímateľ:	Paneurópska vysoká škola n.o.
Fond:	Nórske granty
Programová oblasť:	SK08 Cezhraničná spolupráca
Číslo projektu:	CBC01008
Celkové oprávnené výdavky projektu:	639 430,- EUR
Projektový grant:	575 486,- EUR (90 % – každá jeho časť je tvorená z príspevku príslušného finančného mechanizmu a príspevku štátneho rozpočtu SR v pomere 85 %/15 %)
Spolufinancovanie projektu:	63 944,- EUR (10 % – vlastné zdroje)

„Slovensko – Ukrajina: Spolupráca naprieč hranicou“

„Granty EHP a Nórska – Spolupracou k spoločným hodnotám“

Partneri projektu

- Centrum pre Európsku politiku – *Slovensko*
- Carpathia Užhorod – *Ukrajina*
- Generálny konzulát SR v Užhorode – *Slovensko*
- Zakarpatský inštitút postdiplomového pedagogického vzdelávania – *Ukrajina*
- Užhorodská národná univerzita – *Ukrajina*
- Evanjelická spojená škola v Prešove – *Slovensko*
- Lingvistické gymnázium T. H. Ševčenka Užhorod – *Ukrajina*
- Metodicko-pedagogické centrum Bratislava – *Slovensko*
- Ústav etnológie SAV, Bratislava – *Slovensko*
- Imsa Knowledge Company AS – *Nórsko*

Úvod

Hranica medzi Zakarpatím a Slovenskom je z historického hľadiska mladá – nemá ešte ani 80 rokov. Predtým, „tisíc“ rokov, boli tieto krajiny vždy v spoločnom štáte. Za tých pár desaťročí však táto hranica veľmi spevnela – až sa stala bariérou. Pamätníkov spoločného štátu je čoraz menej, obyvatelia v aktívnom veku a mladí ľudia majú zafixovanú pevnú, ťažko preniknuteľnú hranicu ako niečo, čo je realitou, kam im pamäť siaha.

V projekte Inovatívne metódy vzdelávania na podporu partnerstiev – InovEduc sme prijali výzvu a podujali sme sa bariéry znížiť. Samozrejme, nemáme nijaký vplyv na prísny hraničný režim schengenského priestoru. Máme však možnosť formovať mysle a srdcia ľudí, aby znížili bariéry sami v sebe. Tie sú totiž v skutočnosti najväčším problémom. Projekt sme zacieli na učiteľov, pretože veríme, že práve oni majú najväčší dosah na budúcnosť. Oni totiž stoja pri mladých ľuďoch, keď sa formuje ich svetonázor – zakotvujú sa ich životné hodnoty, ale rovnako sa môžu upevniť aj predsudky. Počas projektu sme absolvovali päť týždňových seminárov s desiatimi slovenskými a desiatimi ukrajinskými učiteľmi. Počas týchto piatich týždňov sme sa pokúsili ponúknuť im všetko, čo môžu potrebovať pre efektívnu prácu so žiakmi. To najdôležitejšie z obsahu týchto seminárov nájdete v publikácii, ktorú práve začínate čítať.

V prvom rade sme učiteľom ponúkli sériu prednášok a exkurzií zameraných na hlbšie pochopenie kultúrnej blízkosti oboch regiónov. Sústredili sme sa na históriu, duchovnú a ľudovú kultúru. Jednou zo základných úloh školského vzdelávania je totiž enkulturácia: zakotvenie mladých ľudí v kultúrnej pamäti spoločenstva, v ktorom žijú. Úloha učiteľa ako autentickej osobnosti je tu úplne kľúčová. Aby ju mohol splniť, potrebuje sám správne rozumieť koreňom, z ktorých vzišiel a vedieť sa na ne pozrieť z rôznych uhlov pohľadu. Kultúrna blízkosť však v tejto časti Európy v sebe často obsahuje aj živé či latentné konflikty, deliace čiary, nevypovedané a nevyrovnané krivdy – či už objektívne, alebo pocítované. Preto bola obsahová štruktúra seminárov završená témou občianstva ako univerzalistického princípu, ktorý umožňuje prekonať zažitú bariéru medzi ľuďmi hovoriacimi rôznou rečou, vyznávajúcich rôznu vieru, žijúcich v rôznych sociálnych skupinách. Celkom na záver sme účastníkom projektu umožnili zažiť komfort vnútorných hraníc schengenského priestoru medzi Slovenskom a Rakúskom (kde, mimochodom, hranica existovala takmer bez prestávky tisíc rokov a v druhej polovici 20. storočia bola veľmi pevná). Výsledkom bolo, že učelia vo svojich myšliach dekonštruovali pojem hranica.

Ďalej sme pre učiteľov pripravili metodický tréning zameraný na pochopenie úlohy učiteľa v súčasnej historickej situácii, ktorá sa vyznačuje rozpadom jednej paradigmy a hľadaním novej. V súčasnosti už informácie nie sú nedostatkovým statkom, ale naopak – prebytkovým. Zmyslom vzdelania teda nie je získavanie informácií, ale ich kritické hodnotenie, selekcia a spracovanie. Súčasťou tejto zmeny sú nepochybne digitálne technológie. Mení sa zásadne aj úloha učiteľa. Dnes už nedokáže obhájiť pozíciu nositeľa širokej

poznatkovej bázy – túto súťaž s internetom nikdy nevyhrá. Nezastupiteľná úloha učiteľa však zostáva vo fáze motivácie. Preto ponúkame nápady, ako podnietiť žiakov k vzdelávaniu. Potrebná je aj úloha kvalifikovaného sprievodcu žiaka. Učiteľ žiaka neučí, ale po tom, čo ho pozval na cestu poznávania, ho na tejto ceste aj sprevádza a usmerňuje. A napokon, akékoľvek vzdelávacie dobrodružstvo žiak absolvuje, treba ho premeniť na trvácný poznatok, pevný postoj, osвоенú zručnosť. To všetko je možné len vtedy, ak bude vzdelávací zážitok reflektovaný. A to je ďalšia úloha učiteľa.

Dôležitým faktorom, ktorý mení svet, sú digitálne technológie. Pre súčasných žiakov sú súčasťou každodenného života od najútlejšieho detstva. Sociálne siete, virtuálny svet – to všetko je pre deti plnohodnotnou súčasťou životnej reality, rovnako ako prírodné objekty, vzťahy či spoločenské štruktúry. Práve do tejto časti reality sa však učiteľom ťažko vstupuje, pretože jej sami často nerozumejú a stávajú sa žiakmi svojich žiakov. V rámci seminárov sme im však neustále ponúkali možnosť získať aspoň malé skúsenosti s digitálnym svetom, ktoré ich mali povzbudiť k tomu, aby sa vydali do tejto neznámej krajiny. A napokon, v podobe 3D modelov a virtuálnej reality sme učiteľom poskytli sadu skvelých nástrojov, ktoré im umožnia predstaviť sa žiakom v pozícii naozaj moderných učiteľov, ktorí vedia na vyučovanie priniesť aj kvalitný digitálny obsah.

V publikácii nájdete:

1. Texty, ktoré sú úvodom a popisom základného rámca jednotlivých tém. Nemajú ambíciu byť textom, ktorý tému úplne vyčerpáva a nenahrádzajú pre záujemcov nevyhnutné štúdium materiálov, ak sa chcú dobre orientovať v jednotlivých témach.
2. Niekoľko ukážok vzdelávacích aktivít použiteľných v triede v súlade s meniacou sa úlohou učiteľa pripravených tak, aby bolo možné o vybraných témach učiť na rôznych predmetoch alebo počas mimoškolských aktivít.
3. Manuál na tvorbu 3D modelov akýchkoľvek objektov.

Nech sú vám, milí učitelia, tieto materiály dobrou pomocou.

Ponúkame vám v tejto publikácii to, čo sa na obmedzenom počte strán dá ponúknuť. Nie je to všetko a nie je to ani dosť. Na týchto základoch treba stavať ďalej. Určite na úrovni poznania kultúrnej pamäti národa, či porozumenia významu občianstva a občianskej spoločnosti pre dobrý život v krajine. Ale aj na úrovni metodiky. To, čo nájdete v tejto publikácii, sú len ukážky rôzneho metodického spracovania tém, ktoré bežia naprieč kurikulumom. Veríme, že si ďalšie podobné viete vytvoriť sami, bez ohľadu na to, aký predmet vyučujete. A ak vám vo webovej aplikácii nejaký 3D model chýba, vymodelujte si ho sami – a nezabudnite k tej práci pozvať aj svojich žiakov.

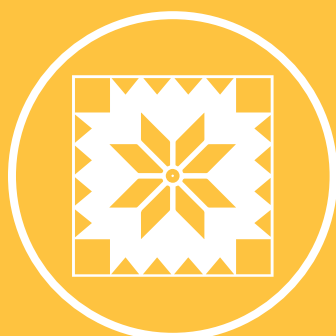
Ďakujeme všetkým autorom odborných textov, editorom a v neposlednom rade účastníkom našich vzdelávacích podujatí, pretože všetky didakticko-metodické materiály boli vytvorené s využitím ich nápadov počas seminárov.

Spoločné znaky a odlišnosti regiónov dnešného východného Slovenska a Zakarpatska (Od vzniku Uhorského štátu po rozpad Rakúsko-Uhorska)	1
Spoločné znaky a odlišnosti dejín regiónov východného Slovenska a Zakarpatska (Od vzniku Československa po rozpad ZSSR a ČSFR)	9
Aktivity: Z Humenného do Užhorodu	17
Alexander Duchnovič	21
Cestovná kancelária	25

Náboženský vývoj Zakarpatska a východného Slovenska	27
Úvod k problematike špecifik sakrálnej architektúry a symboliky kresťanských cirkví na východe Slovenska	35
Aktivity: Čo nás spája – čo nás rozdeľuje	43
Kľukaté cesty Božieho ľudu	51
Kríž – symbol kresťanstva?	55
Kostol ako učebnica	57

Ľudová kultúra a tradičný spôsob života v regióne Východného Slovenska a Zakarpatskej Ukrajiny	59
K niektorým otázkam národnostného zloženia (východného) Slovenska	65
Ukrajinské nárečia v karpatskom areáli	71
Tradičné stavby v ukrajinsko-slovenskom pohraničí	75
Aktivity: Teta a ujo alebo pán a pani?	81
Z dielne historika – pátranie v rodinách	93
Slepá mapa Európy	101

Občianstvo a občianska spoločnosť	107
Aktivity: Sieť vzťahov	121
Malí verzus veľkí vinári	125
Keď občianstvo zlyhá	131
Aký národ máme v ústave?	135

3D modely a ich prezentácia pri výučbe	139
• Tvorba 3D modelov objektov	142
• Prezentácia objektov prostredníctvom webového rozhrania	156
• Prezentácia objektov prostredníctvom virtuálnej a rozšírenej reality	160
• Možnosti použitia 3D modelov objektov vo výučbe	163

Spoločné znaky a odlišnosti regiónov dnešného východného Slovenska a Zakarpatska (Od vzniku Uhorského štátu po rozpad Rakúsko-Uhorska)	1
Spoločné znaky a odlišnosti dejín regiónov východného Slovenska a Zakarpatska (Od vzniku Československa po rozpad ZSSR a ČSFR)	9
Aktivity: Z Humenného do Užhorodu	17
Alexander Duchnovič	21
Cestovná kancelária	25

Náboženský vývoj Zakarpatska a východného Slovenska	27
Úvod k problematike špecifik sakrálnej architektúry a symboliky kresťanských cirkví na východe Slovenska	35
Aktivity: Čo nás spája – čo nás rozdeľuje	43
Kľukaté cesty Božieho ľudu	51
Kríž – symbol kresťanstva?	55
Kostol ako učebnica	57

Ľudová kultúra a tradičný spôsob života v regióne Východného Slovenska a Zakarpatskej Ukrajiny	59
K niektorým otázkam národnostného zloženia (východného) Slovenska	65
Ukrajinské nárečia v karpatskom areáli	71
Tradičné stavby v ukrajinsko-slovenskom pohraničí	75
Aktivity: Teta a ujo alebo pán a pani?	81
Z dielne historika – pátranie v rodinách	93
Slepá mapa Európy	101

Občianstvo a občianska spoločnosť	107
Aktivity: Sieť vzťahov	121
Malí verzus veľkí vinári	125
Keď občianstvo zlyhá	131
Aký národ máme v ústave?	135

3D modely a ich prezentácia pri výučbe	139
• Tvorba 3D modelov objektov	142
• Prezentácia objektov prostredníctvom webového rozhrania	156
• Prezentácia objektov prostredníctvom virtuálnej a rozšírenej reality	160
• Možnosti použitia 3D modelov objektov vo výučbe	163

Spoločné znaky a odlišnosti regiónov dnešného východného Slovenska a Zakarpatska

(Od vzniku Uhorského štátu po rozpad Rakúsko-Uhorska)

■ **Peter Šoltés**

Hrebene Karpát vymedzujú v strednej Európe oblasť, ktorá sa v spoločensko-vednom (a s istými výhradami i v geovednom) diskurze označuje *Karpatská kotlina*¹. Od raného stredoveku, kedy sa v tomto priestore sformovali prvé štátne útvary, až po nástup nacionalizmu boli štátne (politické) hranice determinované prírodnými podmienkami, najmä reliéfom krajiny. Hranice všetkých štátov, ktoré v tomto priestore existovali (Veľká Morava, Poľsko, Kyjevská Rus, Haličské kráľovstvo, Uhorské kráľovstvo a Sedmohradské kniežatstvo), končili, alebo naopak začínali, v širokom pásme ťažko prístupných horských masívov.

Idea „národných“ štátov, ktorú sformulovali a presadzovali národné hnutia v 19. a 20. storočí, stavala do popredia potrebu zosúladiť politické hranice vo vnútri štátov (autonomistické tendencie) a hranice medzi štátmi s novým kritériom

– národnostným pomerom. Historické právo malo nahradiť právo prirodzené, prírodné historické hranice mali ustúpiť v prospech hraníc vychádzajúcich z etnických, jazykových a kultúrnych pomerov. Toto víťazné ťaženie nacionalizmu viedlo po prehre v prvej svetovej vojne k rozpadu Rakúsko-Uhorska a k prekresleniu po stáročia takmer nemenných politických hraníc. Vznikli nové, tzv. nástupnícke štáty, ktoré odvodzovali svoju existenciu od prirodzeného práva.

Severovýchodný cíp Karpatskej kotliny, nazývaný i Horné Potisie, je v súčasnosti tvorený dvoma hraničnými regiónmi: východným Slovenskom a Zakarpatskou Ukrajinou. Východné Slovensko, „Východ“, sa v mentálnej mape väčšiny občanov Slovenska prekrýva s územím, ktoré v rámci územnosprávneho členenia od roku 1960 do roku 1990 tvorilo Východoslovenský kraj. Reforma verejnej správy zavedená 1. júla 1996 vytvorila na identickom území Prešovský a Košický vyš-

1/ V geovednej odbornej literatúre sa termín *Karpatská kotlina* vníma rozporuplne a je málo frekventovaný, keďže zahŕňa územie Panónskej panvy a horstvo Karpaty. V spoločenskovednej oblasti sa vzhľadom na jeho historický, historicko-politický a ekonomický význam používa častejšie.

ší územný celok (VÚC). Historicky sa východné Slovensko rozprestiera na území celej Šarišskej župy, väčšiny Zemplínskej, Spišskej, Abovskej, Turnianskej, Gemerskej a zhruba tretiny Užskej župy. Košická a Prešovská župa (korektne VÚC) tvoria územie o rozlohe 15 748 km² (6 755 km² a 8 993 km²) a podľa sčítania obyvateľstva z roku 2011 v nich žilo 1,7 mil. obyvateľov (795 tisíc, resp. 819 tisíc obyvateľov).

Zakarpatská Ukrajina je tvorená územím štyroch historických uhorských žúp: Užskej (tretina leží na území SR), Berežskej (malá časť v povodí Tisy patrí Maďarsku), Marmorošskej (tretina územia pripadla po Trianone Rumunsku) a Ugočskej (štvrtina územia na severozápade patrí Rumunsku). V priebehu historického vývoja sa toto územie označovalo rôzne, v uhorskom období *Kárpátalja* (Podkarpatsko), *Uhorská Rus*, *Észak-Keleti Felvidék* (severovýchodné Horné Uhorsko), počas trvania ČSR *Podkarpatská Rus*. V súčasnosti je *Zakarpatská oblasť* územím o rozlohe 12 777 km² a žije v nej 1,25 mil. obyvateľov.

Aj keď sú oba regióny z hľadiska rozlohy a počtu obyvateľov porovnateľné, zásadne sa líšia nielen svojou ekonomickou a politickou „váhou“ v rámci slovenského, resp. ukrajinského štátu, ale i historicko-kultúrnym a symbolickým významom. Pre Ukrajinu so 44 mil. obyvateľov a 604 tisíc km² je Zakarpatsko relatívne malá, okrajová oblasť, ktorej dôležitosť, a v súčasnosti i príťažlivosť, zvyšuje najmä geopoliticky a ekonomicky strategické postavenie na hranici s Európskou úniou. Pre Slovensko s 5,5 mil. obyvateľmi predstavuje „Východ“ tretinu územia i populácie štátu. Z hľadiska ekonomických ukazovateľov, štatistík vypovedajúcich o životnej úrovni, miere nezamest-

nanosti a pod. však značná časť oboch východoslovenských žúp patrí na Slovensku do skupiny, použijúc slovník súčasnej vlády, „*najmenej rozvinutých okresov*“.

Územia východného Slovenska i Zakarpatska tvorili od ich začlenenia do uhorského štátu až do jeho rozpadu vždy okrajovú oblasť ležiacu na hranici a vzdialenú od mocenského centra. Na objasnenie a pochopenie historicky podmienených odlišností medzi štátmi, ale i vo vnútri štátov v rámci ich regiónov, a pre potreby analýzy hospodárskych, politických, sociálnych a kultúrnych vzťahov, je veľmi dobre použiteľný model „periférium – centrum“. Jednotlivé regióny sa vyznačujú štruktúrnymi rozdielmi v závislosti od ich polohy, pričom vývoj v centrálnych a okrajových častiach neprebíha rovnomerne. Centrum je vždy aktívnejšie, inovatívnejšie, hospodársky rozvinutejšie než periférne časti štátu. Tieto rozdiely existovali už v stredovekých a novovekých štátoch, v „dlhom“ 19. storočí (1780 – 1914) sa však výrazne zväčšovali. Centrum, resp. centrá sa s nástupom modernizácie industrializovali a urbanizovali, kým na periférii pretrvávali tradičné formy hospodárenia s dominantným postavením poľnohospodárstva, ťažby a spracovania surovín. Oba regióny, východ Slovenska i Zakarpatsko, navyše tvorili (a tvoria) periférnu oblasť nielen v rámci štátnych útvarov, ktorých boli súčasťou, ale i z hľadiska východného a západného kresťanstva a ich hlavných konfesií.

Postavenie na periférii malo za následok, že nariadenia panovníckeho dvora a centrálnej vlády sa tu zavádzali pomalšie a existoval tu väčší priestor na rezistenciu voči centralistickým a absolutis-

tickým tendenciám. Prejavilo sa to najmä v tých fázach historického vývoja, kedy do Uhorska intenzívnejšie prenikali civilizačné vplyvy zo Západu: v anjouovskom období (14. storočie), za panovania Mateja Korvína (1458 – 1490), po nástupe Habsburgovcov na uhorský trón a osobitne v 17. storočí počas stavovských povstaní. Časť uhorskej šľachty v tomto období viedla s prestávkami vyše sto rokov s Viedňou otvorený zápas o ubránenie svojich výsad a privilégií. Habsburgovci vo všetkých ríšskych provinciách presadzovali absolutizmus, rušili starobylé stavovské inštitúcie a budovali jednotný model správy na všetkých územiach pod svojou vládou. Paralelne s tým sa snažili realizovať plán rekatolizácie celej Podunajskej monarchie. V tomto zápase o zachovanie stavovských výsad a náboženských práv protestantov sa sformovali dve centrá. Popri Sedmohradsku, taktiež periférnej časti Uhorska, sa jadro protihabsburskej opozície zo spomínaných dôvodov nachádzalo práve i v severovýchodných stoliciach krajiny.

V období stavovských povstaní, kedy sa územie Uhorského kráľovstva oproti predmoháčskemu obdobiu zredukovalo zhruba na jednu tretinu (1604 – 1711), sa výrazne posilnil ekonomický, politický ale aj symbolický význam tej časti Uhorska, ktorá dnes tvorí východné Slovensko a Zakarpatsko. V mestách ako Košice, Prešov, Bardejov, Levoča, Mukačevo a Užhorod sa odohrávali dôležité udalosti celouhorského i celoríšskeho významu. Pochádzali odtiaľ a pôsobili tu významné historické osobnosti protihabsburských stavovských povstaní ako Imrich Thököly, Mikuláš Bercsényi či František II. Rákoczi. Svoj pôvod, rodové sídla a rozľahlé domínia tu mali popredné aristokratické rody Rákoczi, Drugeth, Sztáray, Andrassy

a ďalšie. Pôsobili tu významné vzdelávacie a kultúrne inštitúcie (jezuitská univerzita v Košiciach a kolégiá v Humennom a Užhorode, reformovaná škola v Sarospataku, evanjelické kolégium v Prešove). S týmto relatívne malým územím sa tak viažu mnohé miesta pamäti najmä v maďarskej historickej tradícii, v menšej miere i v slovenskej a ukrajinskej historickej pamäti.

Medzi spoločné znaky oboch hraničných regiónov bezpochyby patrí osídľovanie hospodársky nevyužívaných podhorských a horských oblastí na valašskom práve. „Valašská kolonizácia“, prebiehajúca od prvej polovice 14. do polovice 17. storočia, sa vyznačovala hospodárskymi charakteristikami (chov nového plemena oviec, osobitný spôsob zdanenia, právne výhody, mobilita obyvateľstva a pod.), mala však aj zásadný vplyv na vývoj náboženských pomerov v zasiahnutých oblastiach. Osadníci, ktorí prichádzali na územie severovýchodného Uhorska, prinášali so sebou východný, byzantsko-slovanský obrad a jurisdikčne podliehali pravoslávny biskupom. Najskôr to boli episkopi v haličskom Przemysli a sedmohradskej Alba Iulii, až v roku 1491 zriadil Vladislav II. Jagelovský pravoslávne biskupstvo so sídlom v kláštore na Černečej hore pri Mukačeve. Miestna pravoslávna cirkev sa v dôsledku absolútnej prevahy rusínskeho etnika nazývala *Ecclesia rutenica* a jej veriaci *rutheni graeci ritus*, v slovenskom prostredí sa zaužívali pomenovania *ruska cerkev* resp. *rusnáci*, v maďarčine *orosz híd* resp. *rusznákok*, *oroszok*. Areál rozšírenia východného kresťanstva sa v nasledujúcom období postupne zväčšoval. Masová migrácia obyvateľstva, prebiehajúca zhruba od konca 17. do polovice 18. storočia v celom severovýchodnom

Uhorsku, posilnila rusínske zastúpenie v stoliciach Zemplín, Šariš, Spiš, Abov ako i v Užskej a Berežskej stolici a v južnejšie ležiacich stoliciach Borsód, Szabolcs, Hajdu a Szátmár.

Po skončení stavovských povstaní ostali mnohé dediny a mestá vyludnené. Hospodársky rozvrat a pokles obyvateľstva ešte prehĺbila morová epidémia v rokoch 1709 – 1711. Podľa konskripcií z rokov 1715 a 1720 boli napríklad v Zemplínskej a Užskej stolici dve tretiny usadlostí opustené, rovnaká situácia bola i na panstvách na Zakarpatsku. Relatívne najmenej postihnutou časťou boli odľahlé oblasti Marmorošskej stolice. Množstvo majetkov zmenilo svojho vlastníka, keďže štát skonfiškoval pôdu magnátskeho rodu Rákoczi a veľkej časti rebelantskej šľachty. Dve najväčšie panstvá, Užhorodské a Mukačevsko-Činadijevské, sa stali majetkom eráru. V roku 1728 cisár Karol VI. daroval Mukačevsko-Činadijevské panstvo za verné služby grófovi Franzovi Lotharovi Schönbornovi, na ktoré neskôr úradníci panstva pozvali kolonistov z nemecky hovoriacich oblastí.

Neobrábaná pôda a spustené mestá v rovinatých a úrodných stoliciach lákali rusínskych roľníkov, ktorí vo svojich pôvodných sídlach hospodárili v omnoho horších pôdných a klimatických podmienkach. Rusíni obývali prevažne horské a podhorské oblasti, ktoré ležali mimo trás presunov povstaleckých, cisárskych, tureckých, tatárskych, ale i poľských a kozáckych vojsk a boli vzdialené od hlavných cieľov vojenských ťažení.

Obnova hospodárstva po obrovskom spustošení prebiehala na dnešnom východnom Slovensku a Zakarpatsku pomaly. Vo vyludnených dedinách a mestách chýbali pracovné sily, ťažný dobytok,

výnosy boli veľmi slabé a trh rozvrátený. Mestá, remeselnícky, kupecký a obchodnícky element sa z úpadku spamätávali najdlhšie a nedosiahli taký ekonomický význam ako v iných častiach krajiny. Presun hospodárskeho a demografického ťažiska do stredu Uhorska, ich geografická naviazanosť na obchodné cesty na trase Balt – Balkán, na trhy v Poľsku, Rusku či Sedmohradsku ich stavali do horšej pozície ako hornouhorské mestá, ktoré sa orientovali na západné trhy.

Oba pohraničné regióny sa z geografického i etnografického hľadiska členia v severojužnom smere na dve odlišné časti. Na Zakarpatsku je to *Verchovina* a *Dolina*, na východnom Slovensku sa v jazyku bežného ľudu dodnes používa výraz *na Rusnaky* a *na Maďare*. Muži a ženy z hornatých oblastí podhorského a horského typu tradične odchádzali v čase sezónnych prác na úrodnejší juh. V období žatvy, vinobrania a iných nárazových prác tam nachádzali významný zdroj obživy. Táto sezónna cirkulácia pracovnej sily nabrala v období po stavovských povstaniach nový charakter.

Rozšírenie rusínskeho etnického priestoru, a tým aj byzantsko-slovenského obradu v 18. storočí, vysvetľoval v 20. rokoch 20. storočia ruský historik Alexej Petrov metaforou o „*rozliatej ruskej rieke*“. Bol to zostup z hôr a kopcov do nížin, z viac-menej homogénnej rusínskej periferie do prostredia obývaného slovenským, maďarským, nemeckým a iným obyvateľstvom, z nábožensky jednotvárneho sveta do sociálneho prostredia vytváraného spolužitím s latinským obradom a oboma protestantskými konfesiami. V lokálnych spoločenstvách, kde žilo etnicky a konfesionálne zmiešané obyvateľstvo, prebiehali akulturač-

né a asimilačné procesy, ktorých intenzita závisela od viacerých faktorov: od početného zastúpenia prisťahovalcov a starousadlíkov, od dopravného spojenia s okolím a jeho celoročnej dostupnosti, vplývala na ňu prítomnosť alebo absencia gréckokatolíckej farnosti, vzdialenosť od kompaktného rusínskeho územia a i. Skutočnosť, že neexistovali cirkevno-právne obmedzenia pri uzatváraní manželstiev gréckokatolíkov s rímskokatolíkmi, proces akulturácie medzi nimi uľahčovala a urýchlila. Významným faktorom bola i spomínaná, a s postupom času narastajúca, hospodárska prepojenosť hornatého severu a úrodného juhu a s ňou súvisiaca mobilita ľudí.

Zrušenie poddanstva nemalo v tejto časti také pozitívne dopady, ako v iných oblastiach Uhorska. Väčšina ornej pôdy, lúk a pastvín nepatrila medzi urbársku pôdu. Po marcových zákonoch z roku 1848 pôda neprešla z rúk zemeľpánov do vlastníctva na jej hospodáriacich roľníkov. Tri štvrtiny pôdy ostalo v rukách šľachty, ktorá ju dávala do prenájmu alebo si na jej obrábanie najímala robotníkov. Chudobní roľníci a dedinská chudoba nedokázala nazhromaždiť potrebné zdroje a zlepšiť svoje sociálne postavenie. Až v súvislosti s vystahovalectvom do zámoria získala určitá časť roľníkov kapitál na to, aby dokázali rozširovať svoje hospodárstva a zvyšovať rentabilitu. Prebytok pracovných síl, vyplývajúci z relatívneho preľudnenia tejto časti Uhorska, udržiaval nízku cenu práce. Spomalený priebeh modernizácie výraznejšie neurýchlila ani výstavba železničnej trate v rokoch 1871 – 1873. Železnica prepojila Mukačevo a Užhorod s Košicami a Debrecínom. Na niekoľko rokov jej výstavba poskytova-

la pracovné príležitosti. Až do rozpadu Rakúsko-Uhorska bola priemyselná výroba na Zakarpatsku a príľahlej časti východného Slovenska veľmi slabá. Obmedzovala sa na ťažbu a spracovanie dreva, ťažbu soli v okolí Marmarosszigetu (rum. Sighet Marmatiei), železiarske podniky v Remetských Hámroch (Užská župa), Dovhom, Verchnich Remetach, v Kolčine (slov. Fridešov) a Ilnici pri Mukačeve, na kameňolomy, tehelne a niekoľko fabrik sklárskeho, drevárskeho a poľnohospodárskeho priemyslu (mlyny, cukrovary, liehovary, tabaková továreň v Mukačeve). Ešte i pred prvou svetovou vojnou na severovýchode dnešného Slovenska okolo 70 % obyvateľstva pracovalo v oblasti poľnohospodárstva, na Zakarpatsku to bolo ešte o pár percent viac. Väčšinu pôdy, najmä tej najkvalitnejšej, i naďalej vlastnili veľkostatkári, tzv. *tisícjutráši* (jutro bolo zhruba 0,43 ha). Slabé zastúpenie priemyslu, a z toho vyplývajúca nízka miera urbanizácie, nútili najmä mladých ľudí hľadať si prácu vo veľkých mestách monarchie, neskôr sa prúd migrácie presmeroval do zámoria a cez Bukovinu a Rumunsko i do Ruska.

Prostredníctvom susednej Haliče a Sliezska sa medzi slovenským, rusínskym a židovským obyvateľstvom od 80. rokov 19. storočia rozšírilo vystahovalectvo do USA, ktoré s väčšou či menšou intenzitou pretrvávalo až do vypuknutia prvej svetovej vojny. Popri pozitívnych dôsledkoch prejavujúcich sa sociálnou emancipáciou, zlepšením životnej úrovne a rozšírením ideí občianskej spoločnosti mala emigrácia negatívny dopad najmä na demografický vývoj oboch regiónov. Možno to ilustrovať na porovnaní rastu obyvateľstva v niektorých župách v období rokov 1869 – 1910. Kým

napríklad v Bratislavskej župe bol prírastok obyvateľstva 32 % a Tekovskej 30 %, Spišská župa zaznamenala pokles o 0,5 %, Šarišská župa o 0,1 %, Zemplínska, Užská a štyri Podkarpatské župy populačne stagnovali alebo len mierne stúpili. Migrácia deformovala sociálnu štruktúru a najmä vo vidieckom prostredí spôsobovala nedostatok mužskej populácie v produktívnom veku. Zvlášť v prvej fáze vysťahovalectva neprispela k výraznejšiemu zlepšeniu situácie najviac schudobnených skupín obyvateľstva. Prevažná časť vysťahovalcov totiž pochádzala zo stredných a nižších vrstiev spoločnosti, ktorí si prácou v USA a Kanade chceli získať peniaze na kúpu pôdy, vyplatenie dlhov a celkové zlepšenie životných podmienok. Stále sa rozrastajúca dedinská chudoba zväčša nedokázala na cestu do zámoria nazhromaždiť značné finančné prostriedky alebo len za cenu veľkého zadlženia.

Bezpochyby jedným z najvýraznejších spoločných znakov oboch susedných regiónov je ich etnická rôznorodosť obyvateľstva. Slováci, Rusíni/Ukrajinci, Maďari, Rómovia, Židia a Nemci dodnes žijú na oboch stranách slovensko-ukrajinskej hranice. Aj tu, podobne ako pre ostatnú strednú a východnú Európu, však platí, že v 20. storočí sa veľká časť jazykovej a kultúrnej rôznorodosti v dôsledku nacionalizmu a dvoch totalitných režimov stratila. Rusíni/Ukrajinci a Maďari i v súčasnosti oba regióny prirodzene spájajú, slovenské enklávy a ostrovy na Zakarpatsku existujú dodnes, židovské a nemecké komunity však počas hrôz druhej svetovej vojny takmer úplne zanikli. Severovýchod Uhorska sa v dôsledku susedstva s Haličou, a do istej miery i kvôli ekonomickej slabosti tamojších miest, najmä obchodníckych a remeselníckych vrstiev,

stal priestorom, kde sa od druhej polovice 18. storočia intenzívne usídľovali Židia z Poľsko-litovského kráľovstva a neskôr z cárskeho Ruska. Na začiatku 20. storočia bol podiel židovského obyvateľstva v župách od Šariša, Zemplína až po Bereg a Marmaroš od 7 až do 18 %. V mestách Michalovce, Stropkov, Humenné, Užhorod a Mukačevo tvorili Židia väčšinu mestskej elity a celkovo od 30 do 50 % ich obyvateľstva.

Zlé sociálne podmienky, absencia alebo nízka úroveň farských škôl, ale i nezáujem o školské vzdelávanie detí mali za následok vysokú mieru negramotnosti v celej sledovanej oblasti. Efektivitu školského systému znižovala i maďarizačná politika uhorských vlád, ktoré na úkor vyučovania v zrozumiteľnom ľudovom jazyku presadzovali osvojenie štátneho jazyka. Ešte i na konci 19. storočia bola v Šarišskej, Zemplínskej a Užskej župe viac ako polovica obyvateľstva v školopovinnom veku negramotná. Na Zakarpatsku bola miera analfabetizmu ešte vyššia, od 60 % v Berežskej až po 80 % v Marmarošskej župe. To malo, spolu s ďalšími činiteľmi, vplyv na formovanie moderných národných identít tunajšieho obyvateľstva.

Východné Slovensko i Zakarpatsko ležali na periférii slovenského i ukrajinského národného priestoru. Hospodárska zaostalosť, slabo rozvinuté inštitucionálne základy národného hnutia Slovákov a Rusínov/Ukrajincov (kultúrne a hospodárske spolky, školy, tlač a pod.) a naopak dominantné postavenie maďarského jazyka, kultúry a národnej ideológie viedli k upevneniu lojality väčšiny predstaviteľov lokálnej elity s ideou jednotného Uhorska. Šľachta, štátni a župní úradníci a väčšina duchovenstva patri-

li v období dualizmu (1867 – 1918) k lojálnym predstaviteľom uhorského štátu a boli stúpenkami a realizátormi jeho asimilačnej politiky. Patrila k nim i prevažná časť gréckokatolíckej cirkevnej hierarchie a kléru, ktoré v prevažne rurálnom rusínskom prostredí predstavovali nielen duchovnú, ale i svetskú autoritu.

Od prelomu 19. a 20. storočia postupne narastali etnicky (jazykovo) a nábožensky motivované konflikty, ktoré postupne mobilizovali dovtedy národnou agitáciou málo zasiahnuté obyvateľstvo na východnom Slovensku a Zakarpatsku. Z cárskeho Ruska, ale najmä cez skúsenosti s pravoslávnyimi misiami v USA, sa opätovne rozširovalo pravoslávie. Uhorská vláda na to reagovala obvineniami z šírenia rusofilstva, panslavizmu, z rozvracania štátu a sériou niekoľkých súdnych procesov.

Nacionalizácia spoločnosti, ktorá v Rakúsko-Uhorsku pred vypuknutím prvej svetovej vojny výrazne pokročila, stávala proti sebe vzájomne si konkurujúce národné hnutia s ich plánmi na kultúrnu a politickú autonómiu jednotlivých národov monarchie. Náboženská a etnická rôznorodosť, a z nej vyplývajúca každodenná konfrontácia ľudí patriacich k rôznym cirkevným a jazykovým spoločenstvám, viedli v tomto hraničnom regióne k sformovaniu špecifických sociálnych noriem a vzťahov, ktoré sa zväčša vyznačovali vzájomným rešpektom a toleranciou. Bolo to prostredie, kde sa i napriek dominancii maďarčiny udržiavala jazyková pluralita, kde bez väčších konfliktov koexistovali rôzne náboženské a profánne tradície. Toto dedičstvo sa i napriek tragédiám „krátkeho 20. storočia“ podarilo aspoň čiastočne zachovať až do súčasnosti.

Literatúra

- BELEJ, M.: K demografickým aspektom vysťahovalectva z východného Slovenska do USA pred I. svetovou vojnou a v medzivojnovom období. In: *Obyvateľstvo karpatskej kotliny I.* Prešov 1997, s. 86 – 95.
- HARAKSIM, L.: *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867.* Bratislava 1961.
- HÚSEK, J.: *Národopisná hranice mezi Slováký a Karpatorusy.* Bratislava 1923.
- КОНДРАТОВИЧ, И. М.: *Исторія Подкарпатскої Руси для народа.* Ужгород 1924.
- KONEČNÝ, S.: *Náčrt dejín karpatských Rusínov.* Prešov 2015.
- MAGOCSI, P. R.: *Rusíni na Slovensku. Historický prehľad.* Prešov 1994.
- МИЦЮК, О.: *Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Руси I. II.* Ужгород 1936, 1938.
- ПЕКАР, А.: *Нариси історії церкви Закарпаття. Том I.* Рим 1997.
- ПАП, С.: *Исторія Закарпаття. Том I, II.* Івано-Франківцк 2001, 2002.
- POP, I.: *Podkarpatská Rus.* Praha 2005.
- ПОП, Д. І.: *Исторія Подкарпатської Руси.* Ужгород 2005.
- SZÚCS, J.: *Tri jazyky štyri konfesie. Etnická a konfesionálna pluralita na Zemplíne, Spiši a v Šariši.* Bratislava 2011.
- ТАЈТАК, L.: Slovenské vysťahovalectvo a migrácia v rokoch 1900 – 1914. In: *Historický časopis*, roč. 23, č. 3, 1975, s. 377 – 415.
- УДВАРІ, І.: *Причинки до історії Підкарпатських Русинів XVIII. століття. Дослідження з історії культури і мови.* Ужгород 2000.

Spoločné znaky a odlišnosti dejín regiónov východného Slovenska a Zakarpatska

(Od vzniku Československa po rozpad ZSSR a ČSFR)

■ Stanislav Konečný

Vznik Československej republiky v roku 1918 výrazne ovplyvnil vývoj v oboch regiónoch, ktoré najmä od rakúsko-uhorského vyrovnania patrili k zaostávajúcim častiam krajiny. Ich nevýhodou bola periférna poloha v rámci Uhorska, ale najmä to, že sa nedokázali prispôbiť prechodu priemyslu na strojovú veľkovýrobu. Príčinami boli nedostatok určitých surovín, ale hlavne energetických zdrojov, demografické faktory, dopravná infraštruktúra a dominancia poľnohospodárstva v oboch oblastiach. Tieto činitele zostali prekážkami ich rýchlejšieho napredovania aj v období Československa a do istej miery negatívne pôsobia dodnes.

Východné Slovensko, okrem Gemera, bolo v medzivojnovom období viac izolované od ostatných častí Slovenska, inteligencia bola silnejšie zasiahnutá maďarizáciou, slovenské povedomie bolo menej rozšírené a intenzívne, preto myšlienka československého štátu mala menej stúpencov. Na posty úradníkov či učiteľov sa dostávali mnohí ľudia zo stredného či západného Slovenska a neskôr aj z Čiech. S podporou maďarskej vlády vzniklo separatistické, tzv. slovjacké hnu-

tie, ktorého prívrženci považovali Slovákov v tomto regióne za osobitný národ a presadzovali tiež zotrvanie východného Slovenska v rámci Maďarska. Situáciu skomplikoval vpád *Maďarskej červenej armády* a vyhlásenie *Slovenskej republiky rád*, ktorá nastolovala bolševický systém. Zaostalé pomery v priemysle i v poľnohospodárstve, vysoká nezamestnanosť a ďalšie sociálne problémy na začiatku 20. rokov minulého storočia vystupňovala povojnová hospodárska kríza v rokoch 1921 – 1923. Banský, hutnícky, drevársky a papierenský priemysel, hoci nemal vysoké parametre, stratil odbytišťa a neodolal konkurencii priemyselnej produkcie v Čechách. Český kapitál ovládol závody, v ktorých obmedzili alebo úplne zastavili výrobu. Nezamestnanosť znížila kúpyschopnosť ľudí, vyvolávala sociálne nepokoje, a tak vytvárala aj priestor pre pôsobenie KSČ. Politická situácia a spoločenská atmosféra sa upokojili v polovici dvadsiatych rokov vďaka hospodárskej konjunktúre.

Na druhej strane, východné Slovensko v dôsledku historického vývoja predstavovalo multietnický celok, v ktorom bez národnostných konfliktov okrem Slovákov žilo v severnej časti asi 90 000 Rusínov, južnú časť obývali Maďari, na Spiši

a v okolí Štósu i Medzeva bola nemec-ká menšina. V takmer všetkých mestách existovali početné židovské náboženské obce. Veľmi pestré bolo tiež náboženské zloženie obyvateľstva. Vedľa seba pritom žili tak príslušníci rímskokatolíckej, ako aj gréckokatolíckej cirkvi, evanjelici, kalvíni, príslušníci pravoslávnej cirkvi, ale i židia. To bola možno jedna z príčin, prečo práve na východnom Slovensku nemal autonomistický program taký ohlas a podporu, ako v iných regiónoch, a naopak, v porovnaní s nimi bola populárnejšia politika jednotného ľudového frontu a obrana proti fašizmu.

Územie juhokarpatských Rusínov z iniciatívy rusínskych krajanských spolkov v USA, a so súhlasom domácej politickej reprezentácie, bolo saintgermanskou zmluvou z 10. 9. 1919 pričlenené k československému štátu s podmienkou jeho autonómie. *Generálny štatút pre organizáciu a administráciu Podkarpatskej Rusi* z novembra 1919 použil názov *Podkarpatská Rus* s tým, že o definitívnom pomenovaní a jazyku rozhodne až zvolený autonómny snem. V prvých rokoch región kontrolovala vojenská správa a postupne vznikali i civilné úrady. Určitý prvok samosprávy predstavovalo tzv. direktorium, bolo však poradným orgánom. Zriadenie autonómie československé orgány odsúvali, čiastočne aj z objektívnych dôvodov. Po prijatí Ústavy Československej republiky z 29. februára 1920 symbolizovali ich suverenitu iba post guvernéra a guberniálna rada. Za faktické splnenie záväzku autonómie úrady považovali už zavedenie krajinského zriadenia od roku 1928, ktoré znamenalo rozdelenie republiky na štyri administratívne celky. Hlavné slovo v nich však mali krajinskí prezidenti a úrady podriadené ministerstvu vnútra.

Región Podkarpatskej Rusi predstavoval územie s rozlohou 12 617 km², na ktorom žilo v 487 obciach 604 593 obyvateľov s veľmi pestrým národnostným a náboženským zložením. Väčšinu tvorili Rusíni (372 500, t. j. 61,6 %), ale významné zastúpenie mali Maďari (103 690, t. j. 17,1%) a Židia (79 715, t. j. 13,1 %). Slovenskú a českú národnosť deklarovalo 19 775 osôb, teda 3,2 % z celkového počtu obyvateľstva. Pokiaľ ide o konfesijnú príslušnosť, ku gréckokatolíckej cirkvi sa hlásilo 54,6 %, k judaizmu 15,4 %, ku kalvinizmu 10,7 %, k pravoslávii 10,0 % a k rímskokatolíckej cirkvi 9,1 % z celového počtu obyvateľstva. To dosť komplikovalo vznik konzistentných politických strán. Národný život Rusínov a Ukrajincov organizovali kultúrne organizácie *Русское культурно-просветительное общество имени Александра Духновича* a *Просвіта*, (*Ruská kultúrna a osvetová spoločnosť Aleksandra Duchnoviča* a *Osveta*), ktoré súperili o vplyv na obyvateľstvo Podkarpatskej Rusi i severovýchodného Slovenska. Oblasť vzdelávania a kultúry bola poznačená vysokou negramotnosťou.

Hlavným problémom bolo to, že moderný priemysel v regióne vlastne nejestvoval a jeho základňu tvorili píly, pár kovospracujúcich dielní, tehelne a závody potravinárskeho priemyslu, najmä liehovary a mlyny. V priemyselnej výrobe pracovalo len asi 3500 ľudí. Celoštátny význam mala iba ťažba kamennej soli v Solotvine. Nízku úroveň a výkonnosť vykazovalo aj poľnohospodárstvo, v ktorom pracovali viac než dve tretiny obyvateľstva. Bol to dôsledok štruktúry pôdneho fondu, nižšej bonity pôdy, menej priaznivého podnebia, veľkej prevahy drobných hospodárstiev a zaostalej agrotechniky. Čistá poľnohospodárska pro-

dukcia z 1 ha predstavovala ešte v roku 1934 sotva polovicu celoštátneho priemeru.

Najväčšie investície zo štátneho rozpočtu však smerovali predovšetkým k rozšíreniu a skvalitneniu nevyhovujúcej komunikačnej siete, k výstavbe administratívnych budov, resp. vzdelávacích a zdravotníckych zariadení, ale tiež k budovaniu a modernizácii obytných štvrtí najväčších miest. Stav neefektívneho pôdohospodárstva zlepšila pozemková reforma, v rámci ktorej bolo rozdelených asi 57 000 ha pôdy 30 000 roľníkom, z ktorých bolo predtým 6 000 bezzemkov. Pozitívny vývoj vo viacerých smeroch zastavila hospodárska kríza. Z celkového počtu 92 tamojších priemyselných podnikov nad 20 zamestnancov, ktoré zamestnávali 6 700 pracovníkov, jedna tretina skrachovala už v prvom roku krízy. Ekonomické dôsledky krízy sa premietli do sociálnej oblasti. Prejavilo sa to najmä vo vysokej nezamestnanosti a v poklese miezd, ktorý v priemere dosahoval až 50 %. Stúpala zadlženosť, ktorá viedla k exekúciám. Nespokojnosť obyvateľstva vyvolávala tzv. hladové pochody, ktoré organizovali komunisti, avšak v stredných vrstvách posilňovala autonomistické hnutie a v radoch Rusínov, Ukrajincov i maďarskej menšiny vytvárala nacionalistické, ba až separatistické nálady.

Po mníchovskom diktáte koncom septembra 1938 československá vláda nedokázala odolať autonomistickému hnutiu. Znamenalo to prijatie ústavných zákonov o autonómii Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Na základe viedenskej arbitráže z 2. novembra 1938 však už boli južná časť Podkarpatskej Rusi s mestami Užhorod, Mukačevo a Berehovo, ale tiež

päť východoslovenských okresov (Rožňava, Moldava, Košice, Kráľovský Chlmec a Veľké Kapušany) pripojené k Maďarsku. Hlavným mestom autonómnej Podkarpatskej Rusi sa stal Chust. Spoločné osudy oboch regiónov sa definitívne skončili až v marci 1939, kedy boli vyhlásené samostatné štáty: *Slovenský štát* (14.3.) a *Karpatská Ukrajina* (15.3.), ktorá však svoju niekoľkohodinovú nezávislosť stratila následnou maďarskou okupáciou. V apríli 1939 bol ale k Maďarsku ešte pripojený okres Sobrance a časť okresu Snina. Ostatné okresy regiónu východného Slovenska sa stali v rámci Šarišsko-zemplínskej župy so sídlom v Prešove, a čiastočne aj Tatranskej župy so sídlom v Ružomberku, súčasťou samostatnej Slovenskej republiky.

Na okupovanom území Karpatskej Ukrajiny, ktoré dostalo oficiálny názov *Kárpátaljai terület* (Podkarpatské teritórium) či v skrátenej forme *Kárpátalja* (Podkarpatsko) bola preto zavedená dočasná vojenská správa pod vedením gen. B. Novákovicsa. Rusínski politici, ktorí sa angažovali v prospech Maďarska, očakávali zriadenie autonómie, ale maďarská ústava to neumožňovala. Neďaleko Chustu bol vytvorený tábor pre odporcov režimu. Preto mnoho ľudí, hlavne komunistov a ľavicovo orientovaných občanov, prekročilo hranice Poľska, ale v septembri 1939 sa fakticky ocitli v ZSSR. Utečenci boli však sovietskymi orgánmi zadržaní a odoslaní do internačných táborov. Po prijatí *Zákona č. 46/1939 z 22. júna 1939 o zjednotení podkarpatského územia s maďarským štátom* vznikli podmienky pre vytvorenie „stabilného politického systému“. Účasť Rusínov v zákonodarnej oblasti symbolizovalo menovanie troch ich predstaviteľov do hornej komory parlamentu

a dvanástich poslancov do jeho dolnej snemovne. Od júla 1939 výkonnú moc reprezentoval regentský komisár, jeho zástupcom bol hlavný poradca, ktorý viedol osemčlennú komisiu menovanú regentom s poradnou funkciou. Úradným jazykom sa stali maďarčina a uhroľský jazyk, teda rusínsky dialekt s mnohými maďarskými gramatickými a lexikálnymi prvkami. Maďarský premiér gróf P. Teleki dal síce odborníkom vypracovať návrh zákona o podkarpatskom samosprávnom vojvodstve, avšak pre nesúhlas niektorých politikov a predstaviteľov armády nebol prerokovaný.

Maďarská vláda sa usilovala obmedziť národný život Rusínov na oblasť školstva, vedy a kultúry pod svojím patronátom a kontrolou. Rusínske národnostné školy sa zachovali, avšak ich početnosť a úroveň sa znižovali. Benevolentnejšie však postupovali úrady v kultúrnej oblasti, keď súhlasili so vznikom niekoľkých záujmových organizácií aj vedeckej inštitúcie *Kárpátaljai Tudományos Társaság – Подкарпатское Общество Hayk* (Podkarpatská vedecká spoločnosť). Nový regentský komisár M. Kozma sa v rokoch 1941 – 1942 snažil riešiť aj niektoré hospodárske i kultúrne problémy regiónu. Zvýšili sa investície vlády do dopravy, školstva, kultúry aj edičnej činnosti.

Na jeseň 1944 sa front dostal k hraniciam Podkarpatska. Opevnenia v Karpatoch, tzv. Arpádova línia, sa považovali za málo účinné a hrozila kapitulácia maďarskej armády. Preto bolo v polovici októbra Maďarsko okupované nemeckou armádou a moc prevzala Strana šířových krížov (*Nyilaskeresztés Párt*) pod vedením F. Szálasiho. Stal sa predsedom vlády, nastolil ostrý totalitný pronemec-

ký režim a začal protižidovský teror. V tom čase však už na území Podkarpatskej Rusi operovala Červená armáda (ČA).

V porovnaní s Podkarpatskom bolo postavenie väčšinového obyvateľstva východného Slovenska po vzniku samostatného slovenského štátu výrazne lepšie, hoci územné zmeny, podriadenosť Nemecku a napokon vojna narušili ekonomickú štruktúru východného Slovenska a prerušili jeho zväzky so zahraničným trhom. Východ Slovenska tiež podstatne menej získal vojnovou konjunktúrou, ako aj štátnou podporou priemyslu než stredné a západné Slovensko, kde sa nachádzali kľúčové priemyselné podniky. Významnejšie kapacity priemyselnej výroby boli koncentrované na Spiši, no a väčší než regionálny význam mali aj závody v Košických Hámroch, Medzeve, Štóse, v Michalovciach, v Sečovciach a v Prešove. Napriek niektorým problémom však produkcia v prvých rokoch rástla, zvyšovala sa zamestnanosť, a tým aj životná úroveň obyvateľstva.

Na východnom Slovensku, vzhľadom na neisté vojnové pomery, prevažoval vývoz surovín, preto skoro všetky spracovateľské podniky, aj vinou arizátorov, stagnovali. Od roku 1943 sa však začala obmedzovať ťažba dreva, viacero píl prerušilo prácu. Región obchádzali i štátne investície, s výnimkou výstavby železničnej trate Prešov – Strážske za 450 miliónov slovenských korún a tzv. stomiliónovej akcie. Išlo o výstavbu betónových hnojísk a stavbu školských budov na vidieku. Veľký význam pre túto oblasť malo tiež budovanie strategických komunikácií smerom na Duklianský priesmyk a pozdĺž rieky Poprad. Poľnohospodárstvo sa vyznačovalo roz-

drobenosťou, nižšou bonitou pôdy aj obmedzeným sortimentom produkcie, najmä vzhľadom na horský, resp. podhorský charakter regiónu.

Nastolením pronemeckého autoritatívneho režimu sa začali v praxi uplatňovať princípy nacionalizmu. Ústava Slovenskej republiky z 21. júla 1939 síce formálne proklamovala rovnosť občanov pri ochrane ich života, slobody a majetku, dokonca priznávala jazykové, kultúrne i politické práva aj národnostným menšinám, hoci rozsah deklarovaných práv obmedzovali ďalšie zákony. Privilegované postavenie získali príslušníci nemeckej národnej skupiny, voči zvyšku Maďarov vláda uplatňovala princíp reciprocity (§95 ústavy stanovil, že „práva národnostných skupín uvedené v ústave platia natoľko, nakoľko také isté práva v skutočnosti používa i slovenská menšina na území materského štátu príslušnej národnostnej skupiny“).

Vzťah úradov a Rusínov poznačila vzájomná nedôvera. Uplatňovala sa tzv. Dudášova doktrína, podľa ktorej Rusíni v Karpatskej kotline boli pôvodom a charakterom Slováci. Flagrantným porušením ústavy, etických princípov, ale i elementárnych zásad ľudskosti bolo riešenie židovskej a rómskej otázky.

V priebehu októbra 1944 Červená armáda Podkarpatskú Rus bez rozsiahlejších bojov oslobodila. Na základe dohody emigračnej vlády v Londýne so sovietskym hlavným velením preto pricestoval do Chustu predstaviteľ dočasnej správy na oslobodenom území, vládny delegát F. Němec. Československá správa bola však obnovená fakticky len v piatich juhovýchodných okresoch, kým zvyšok územia bol vyhlásený za frontové pásmo,

v ktorom moc vykonávali vojenské orgány ČA podporované bezpečnostnými zložkami NKVD (Ľudový komisariát vnútra), SMERŠ (Smrť špiónom) i miestnymi komunistami. Tie už od začiatku novembra 1944 začali propagačnú kampaň za pripojenie regiónu k ZSSR. Dňa 26. novembra v Mukačeve zjazd národných výborov schválil *Manifest*, v ktorom žiadal zjednotenie regiónu so sovietskou Ukrajinou a jeho vystúpenie zo štátneho zväzku s Československom.

Zjazd národných výborov zvolil *Národnú radu Zakarpatskej Ukrajiny* (NRZU) zloženú zo 17 členov, ktorá vytvorila svoje predsedníctvo a vymenovala povereníkov pre jednotlivé rezorty. Pod kuratelou Moskvy tak vznikol prechodný štátny útvar *Zakarpatská Ukrajina*. V nasledujúcich mesiacoch NRZU prijala a realizovala opatrenia smerujúce k vytvoreniu sovietskeho systému v regióne, a to nielen v politickej, ale aj v ekonomickej, sociálnej a kultúrnej oblasti. Proces pripojenia ukončila *Zmluva medzi ČSR a ZSSR o Zakarpatskej Ukrajine* z 29. júna 1945 a jej ratifikácia Dočasným národným zhromaždením v Prahe 22. novembra 1945 a Prezidiom Najvyššieho sovietu ZSSR 27. novembra 1945. V januári 1946 sa tak región ako *Zakarpatská oblasť* stal 25. oblasťou Ukrajinskej sovietskej socialistickej republiky (USSR).

Historické zaostávanie východného Slovenska bolo výrazne vystupňované prechodom frontu cez toto územie od septembra 1944 do konca januára 1945. Ťažké boje, spojené najmä s prekonávaním Karpát, priniesli značné straty na oboch stranách. Východoslovenský región, v porovnaní s ostatnými časťami republiky, utrpel najväčšie škody a ich samotné odstránenie si následne vyžia-

dalo použitie mimoriadnych prostriedkov. Z desiatich okresov Slovenska, v ktorých bolo najviac domov úplne zničených, sa osem nachádzalo na východnom Slovensku. Nemecké jednotky realizovali opatrenia na zabezpečenie tyla a sťaženie postupu sovietskych vojsk, preto ničili strategické budovy a komunikácie, odvážali technické zariadenia alebo ich niektoré časti, ale aj rekvirovali iný materiál, vrátane potravín a živého dobytku.

Na základe zákona Slovenskej národnej rady boli do rámca Slovenska inkorporované tie okresy a obce, ktoré boli pripojené k Maďarsku na základe prvej viedenskej arbitráže a tzv. aprílovej dohody zo 4. apríla 1939. Východné Slovensko bolo obnovené v predmníchovských hraniciach, ktoré boli až neskôr len v malej miere rektifikované v prospech ZSSR. V mestách a obciach vznikali národné výbory, ktoré zastupovali KSS a občianske odbojové zložky, kým v obciach s maďarským a nemeckým obyvateľstvom boli menované správne komisie. Otázka pomoci východnému Slovensku bola prerokovaná na zasadaní Zboru povereníkov 16. júna 1945. Prijaté opatrenia smerovali k rekonštrukcii zničených a poškodených obcí, obnoveniu poľnohospodárskej výroby redistribúciou dobytku a inventára, ale tiež k zabezpečeniu šatstva a obuvi pre obyvateľstvo najviac postihnutých lokalít.

SNR vytvorila šesťčlennú komisiu, ktorá sa mala oboznámiť so situáciou v najviac postihnutých okresoch východného Slovenska a zabezpečiť účinnú pomoc. Zbor povereníkov 6. septembra 1945 napokon zriadil *Komisiu pre pomoc východoslovenským okresom*, ktorej dal právomoc poskytnúť pomoc najviac postihnutým

oblastiam. Súčasne Zbor povereníkov objednal výstavbu 560 provizórnych barakov a rozhodol sa predisponovať do Košíc a do severných okresov východného Slovenska 40 nákladných a štyri osobné autá, ako aj stavebný materiál, kone a osivo. Ďalšie rozsiahle rekonštrukčné práce sa realizovali v rámci plnenia dvojročného plánu obnovy a rozvoja národného hospodárstva.

Od začiatku roku 1946 sa proces sovietyzácie Zakarpatskej oblasti urýchlil. Stala sa „zónou osobitného režimu“, čo znamenalo aj obmedzenie voľného pohybu osôb. Vedúci predstavitelia regiónu boli nahradzovaní prišlecami z centra, 62 % miestnych komunistov stratilo členstvo v strane, región sa militarizoval a stával sa oblasťou na transfer a preklad surovín a tovarov pri ich výmene medzi ZSSR a jeho satelitmi v strednej Európe. Bola síce založená univerzita, vznikli aj viaceré školy a mnohé kultúrne strediská, avšak vzdelávanie bolo odtrhnuté od života a kultúrne zariadenia slúžili na ideologickú, resp. propagandistickú činnosť. Najsilnejšia gréckokatolícka cirkev bola zlikvidovaná a pravoslávna cirkev sa dostala pod kontrolu štátu.

Industrializácia nadväzovala na existujúce kapacity drevárskeho, chemického a potravinárskeho priemyslu z predchádzajúceho obdobia, avšak priemyselná výroba za centrálneho plánovania nemala prirodzené impulzy pre vlastný rozvoj. V rokoch 1948 – 1950 sa uskutočnila dôsledná kolektivizácia poľnohospodárstva, a to aj v horských oblastiach, kde nemala žiadny efekt ani význam. Poľnohospodárstvo bolo poškodzované i uskutočňovaním celkom nezmyselných experimentov, akými boli pestovanie

subtropických plodín či neúmerné rozširovanie viníc a sádov. Hospodárstvu v regióne nepomohli ani neúspešné ekonomické reformy v podobe vzniku veľkých hospodársko-administratívnych oblastí či gigantických spoločných správ družstevných a štátnych poľnohospodárskych podnikov.

Spriemyslenie sa stalo prioritnou úlohou aj v plánoch hospodárskeho rozvoja východného Slovenska. V roku 1948 jeho priemyselná produkcia predstavovala iba 0,6 % priemyselnej výroby Československa. V priebehu prvej päťročnice (1949 – 1953) doznievali ešte rekonštrukčné práce, obnovovala sa aj výroba v jestvujúcich kapacitách a premiestnených závodoch. Neprimeraným tempom sa realizovalo združstevňovanie poľnohospodárstva, a to aj za cenu porušovania zákonov, čo v roku 1953 napokon viedlo k rozpadu väčšiny družstiev v Prešovskom kraji. Úspešnejšie boli výsledky druhej päťročnice (1956 – 1960), keď na území východného Slovenska bolo postavených 57 podnikov a závodov, ktoré zamestnávali 45 000 ľudí. Objem priemyselnej výroby Východoslovenského kraja v roku 1960 tvoril už 3 % celoštátnej produkcie. Podiel poľnohospodárstva na celkovej materiálnej výrobe už koncom päťdesiatych rokov klesol na 38 %, kým na Slovensku to bolo zhruba 31 % a v celoštátnom meradle asi 19 %.

Najväčšou investíciou 3. päťročnice (1961 – 1965) boli *Východoslovenské železiarne* v Košiciach vyrábajúce ocel a plechy. Priemyselná výroba v 60. rokoch tak stúpila o 176,6 %. V týchto rokoch sa riešilo i pretrvávajúce zaostávanie niektorých oblastí. V roku 1961 bol vytvorený zoznam 19 mikroregiónov,

v ktorých ukazovatele ekonomického aj sociálneho rozvoja výrazne zaostávali za priemerom. Jedenásť z nich bolo vo Východoslovenskom kraji. Situácia sa riešila podporou rozvoja miestneho priemyslu a tiež zvyšovaním zamestnanosti obyvateľstva.

Ekonomický vývoj v 70. rokoch bol podmienený potrebou zmierniť disproporcie v národnom hospodárstve a snahou zvyšovať životnú úroveň populácie. Hodnota základných prostriedkov vo Východoslovenskom kraji v týchto rokoch vzrástla o 127,8 %. Od začiatku osemdesiatych rokov sa však ukázalo, že obmedzené materiálové, finančné a ľudské zdroje nedokážu udržať tempo rozvoja a extenzívne rozvíjať hospodárstvo vo všetkých rezortoch a regiónoch. Hlavným cieľom sa tak stalo zachovanie životnej úrovne, a to intenzifikáciou ekonomiky a zefektívnením výroby a spotreby. Hospodársky rast sa i na východe Slovenska mierne spomalil, hoci ešte stále dosahoval vysoké parametre.

Vznik trhového hospodárstva po roku 1989, spojený s redukciou štátneho intervencionizmu, stratou tradičných trhov v krajinách sovietskeho bloku, so zahraničnou konkurenciou, s konverziou, a zvlášť s nezamestnanosťou a s oslabením sociálnej siete, znovu zvýraznil, že marginálne postavenie východného Slovenska a Zakarpatskej oblasti vo viacerých ohľadoch aj naďalej pretrvávalo. Mnohé podniky a závody v niektorých odvetviach tam fungovali bez prirodzenej základne, úplne závislé od dovozu surovín, energií, ba aj kvalifikovaných pracovných síl a od zabezpečenia stáleho odbytu. Je preto celkom prirodzené, že boli podstatne menej odolné voči ekonomickým a spoločenským otrasom

i krízovým javom. Hoci oba regióny disponujú istými prírodnými aj ľudskými zdrojmi, počas transformácie doplatili na jednostranný a monofunkčný priemysel vybudovaný počas plánovaného hospodárstva skôr zo sociálnych, resp. politických dôvodov, než z hospodárskych príčin. Východné Slovensko aj Zakarpatsko preto aj začiatkom deväťdesiatych rokov zostali málo atraktívne pre väčšie investície domácich aj zahraničných podnikateľov. Zakladanie menších firiem a živností v oblasti miestneho priemyslu a služieb, ktoré boli vhodnejšie v nových hospodárskych podmienkach, prinášalo menej pridanej hodnoty a nevytváralo väčší počet pracovných miest. Túto situáciu bolo potrebné riešiť aj po vzniku nezávislej Ukrajiny a samostatnej Slovenskej republiky.

Hospodársky a politický vývoj v priebehu päťdesiatich rokov so svojimi peripetiami v ZSSR aj v Československu determinoval celkový spoločenský a kultúrny vývin i v pohraničných regiónoch, akými boli Zakarpatská oblasť, resp. východné Slovensko. Podstatne sa zmenila sociálna štruktúra, vzrástla vzdelanostná a kultúrna úroveň obyvateľstva. Na druhej strane si ľudia zvykli na príkazovú ekonomiku, na sociálne istoty, rovnostárstvo, direktívne či formálne riešenie národnostných a náboženských problémov, na centrálny riadený politický život, na nekritické rešpektovanie autorít a na kontrolovanú kultúru. Všetky tieto rezíduá predchádzajúceho diania sa zdajú byť hlavnými prekážkami vzniku a rozvoja novej občianskej spoločnosti, ktorá je základnou podmienkou demokratického vývoja.

Literatúra

- БОЛДИЖАР, М. – МОСНІ, П.: *Державно-правовий статус Закарпаття (Підкарпатської Русі) в складі Чехословаччини*. Ужгород 2002.
- БОЛДИЖАР, М. М.: *Краю мій рідний : Науково-популярні нариси з історії Закарпаття*. Ужгород 1998.
- DUDÁŠ, A.: *Rusínska otázka a jej úzadie*. Buenos Aires 1970.
- ГРАНЧАК, І. М. et al.: *Нариси історії Закарпаття : Том II (1918 – 1945)*. Ужгород 1995.
- HALLON, L. – SABOL, M. – FALISOVÁ, A.: *Vojnové škody a rekonštrukcia Slovenska 1944-1948: Hospodárstvo, infraštruktúra, zdravotníctvo*. Bratislava 2011.
- HOLOTÍK, L. et al. (eds.): *Príspevky k dejinám východného Slovenska*. Bratislava 1964.
- КАПІШОВСЬКИЙ, В.: *Східна Словаччина вчора і сьогодні*. Братіслава, Пряшів 1982.
- KONEČNÝ, S.: *Náčrt dejín karpatských Rusínov*. Prešov 2015.
- МАГОЧІЙ, П. Р.: *Формування національної самосвідомості : Підкарпатська Русь (1848 – 1948)*. Ужгород 1994.
- МАКАРА, М. П.: *Закарпатська Україна : шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 rr.)*. Ужгород 1995.
- ПОП, Д. І.: *Історія Подкарпатської Русі*. Ужгород 2005.
- POP, I.: *Malé dějiny Rusínov*. Bratislava 2010.
- ŠVORC, P.: *Stručné dejiny Podkarpatskej Rusi II, (1918 - 1946)*. Prešov 1996.
- ŠVORC, P.: *Zakarpatsko v rokoch 1918 – 1946*. In: *Zakarpatsko*. Bratislava 1995.
- ŠVORC, P.: *Zaklata krajina : Podkarpatská Rus 1918 – 1946*. Prešov 1996.

Z Humenného do Užhorodu

scenár hodiny

Čas: 45 minút

Ciele

- Na príklade rodiny Drugethovcov si uvedomiť vzájomnú prepojenosť regiónov východného Slovenska (Zemplína) a Zakarpattia v stredoveku (resp. počas trvania Uhorska – Uhorského kráľovstva).
- Oboznámiť sa s podobnosťou kultúrneho dedičstva na oboch stranách súčasnej hranice.
- Uvedomiť si, že politická hranica nie je neprekonateľnou bariérou.

Pomôcky

- ✓ počítače pripojené na internet
+ projektor
- ✓ flipchartový papier
s načrtnutou mapou východného Slovenska
+ flipchartový papier
s načrtnutou mapou Zakarpattia
- ✓ kartičky s názvami
+ kartičky s obrázkami všetkých objektov, ktoré sú spracované v 3D modeloch na stránke www.inoveduc.eu
- ✓ nožnice, lepidlo (dvakrát)
- ✓ erby rodu Drugethovcov, mesta Užhorod a mesta Humenné

Dobrý nápad

mapu na flipchart môžete načrtnúť tak, že papier umiestnite na stenu alebo na tabuľu a cez projektor naň premietnete obrysú mapu oblasti, ktorú chcete mať načrtnutú na flipcharte. Potom fixkou obkreslíte obrys územia zo zobrazenej mapy a vyznačíte mestá, rieky, hrady..., ktoré chcete mať na svojom náčrte

Príprava

- Pripravte v triede pracoviská pre 4 skupiny tak, aby každá skupina mala k dispozícii počítač pripojený na internet.
- Na dve pracoviská dajte aj papier s načrtnutou mapou, kartičky prislúchajúce k mape, ktorú máte v danom pracovisku na stole), nožnice a lepidlo.
- Pripravte si aj zábavno-poučný kvíz o mestách Humenné a Užhorod (napr.: Je v Užhorode ulica Humenská? Je v Humennom ulica Užhorodská? V ktorom z týchto miest je ulica Drugethovcov?).

Priebeh aktivity

1

5 min.

Na tabuľu upevníte obrázky erbov miest Užhorod a Humenné a rodu Drugethovcov. Prípadne ich môžete premietnuť cez projektor. Nechajte žiakov hádať, komu patrí ktorý erb. Potom trieda spoločne premýšľa, aké je spojenie medzi týmito erbami. Táto fáza sa končí tým, že učiteľ zhrnie spoločné rozmýšľanie a dopovie ďalšie informácie tak, aby žiaci získali základný obraz o tom, ako sa za vlády Anjouovcov stabilizovalo Uhorské kráľovstvo, a ako k tomu prispel rod Drugethovcov, a tiež aby získali obraz o rozsahu a význame drugethovského panstva v Uhorsku.

2

5 min.

Rozdeľte žiakov do 4 skupín podľa pripravených pracovísk a usporiadajte súťažný kvíz, ktorý ste si pripravili. Kvíz má funkciu „životabudiča“ (energizer).

3

15 min.

Vysvetlite žiakom ich úlohu na ďalšiu časť hodiny. S pomocou 3D modelov zo stránky www.inoveduc.eu sa majú oboznámiť so zaujímavými objektmi na oboch stranách hranice – dva tímy sa zaoberajú ukrajinskou stranou, dva tímy slovenskou stranou. U dvoch tímov je priradenie jasné podľa toho, akú mapu majú na stole. Tímy, ktoré majú iba počítače, dostanú stranu pridelenú učiteľom alebo žrebom. Potom majú pripraviť návrh fiktívnej cesty potomkov Drugethovcov z Humenného do Užhorodu tak, aby po ceste navštívili pamätihodnosti regiónu, ktoré kedysi patrili ich rodine. Každý tím spracuje polovicu cesty – na „svojej“ strane hranice. Práca tímov sa líši výstupom. Dva tímy vypracujú poster (na pripravených flipchartoch), ďalšie dva pripravujú prezentáciu v prezentačnom softvéri, s využitím odkazov na 3D modely.

4

Každá skupina odprezentuje výsledky svojej práce. Stačí, aby povedali to najdôležitejšie – ich čas je 3 minúty pre jednu skupinu.

5

15 min.

Potom diskutujú o tom, koľko majú oba regióny toho spoločného a čím sa líšia.

6

5 min.

Napokon učiteľ vedie žiakov k tomu, aby sa preniesli v mysli do obdobia, keď tu ešte nežili žiadni ľudia. Atmosféru navodíme 3D modelmi zubra a údolia narcisov, čiže prírodných zaujímavostí.

Otázka: Kde bola vtedy hranica? Kde je dnes hranica pre zubra? Napokon vyzvite žiakov s posterami, aby na jednom z nich odstrihli zvyšok papiera presahujúci spoločnú hranicu východného Slovenska a Zakarpattia. Potom mapu zlepia s druhým posterom tak, aby sa hranica kryla. Tým získame veľký poster spojeného Zakarpattia a východného Slovenska – obraz krajiny s „neviditeľnou hranicou“ – tak, ako vidí toto územie zubor.

Tipy pre učiteľa

1. Aktivitu môžete modifikovať inými osobnosťami, ktoré cezhranične spájajú región (napr. František Rákóczi – z Borše do Mukačeva).
2. Aktivitu môžete rozšíriť na dlhodobý prierezový projekt, prechádzajúci viacerými predmetmi.
 - a. Na hodine vyučovacieho jazyka (slovenského, resp. ukrajinského) môžu žiaci vytvoriť historickú poviedku inšpirovanú cestou Drugethovcov z Humenného do Užhorodu – čo mohli vidieť vtedy, čo my vidieť nemôžeme a naopak? Alebo fantasy poviedku – Drugethovci putujú zo zámku na zámok v 21. storočí. Čo ich prekvapí? Kde sa zastavia?
 - b. Na hodine dejepisu môžu bližšie preskúmať regionálne dejiny v súvislosti s pôsobením Drugethovcov. Uvedomia si, že ide o „zlaté časy“ Uhorska a že hranica medzi Slovenskom a Zakarpatím v tom čase nebola.
 - c. Na hodine geografie a biológie môžu skúmať prírodné podmienky a hľadať prírodné hranice v regióne.
 - d. Na hodine informatiky môžu tvoriť rôzne prezentácie s danou tematikou, vyrábať vlastné 3D modely ďalších objektov.

Alexander Duchnovič

námet na aktivitu

Ciele

- Oboznámiť sa s osobnosťou Alexandra Duchnoviča a s tým, ako sa jeho život spája s „opačnou stranou hranice“ (z pohľadu žiakov – čiže z pohľadu ukrajinských žiakov so Slovenskom, z pohľadu slovenských žiakov s Ukrajinou).

Pomôcky

- ✓ zdroje informácií o rôznych aspektoch života Alexandra Duchnoviča, napríklad:
 - rodisko, detstvo
 - tvorba
 - význam pre kultúru Ukrajiny a Slovensko
 - dochované pamiatky súvisiace s Alexandrom Duchnovičom
 - najzaujímavejšie myšlienky Alexandra Duchnoviča
- ✓ kartičky s číslami určené na rozdelenie do skupín (počet skupín je taký, aby každá skupina mala 5 alebo 6 členov)
- ✓ sady kartičiek s písmenami A, B, C, D, E – toľko sád, koľko je skupín; ak sú skupiny 6-členné, tak jedno písmeno pre túto skupinu zopakujeme dvakrát (ak je 6-členných skupín viac, v každej takejto skupine „zopakujeme“ iné písmeno – aby sme v triede nemali príliš veľa ľudí s rovnakým písmenom)
- ✓ flipchartové papiere, fixky

Príprava

- Pripravte v triede 5 pracovísk, označených písmenami A, B, C, D, E. Na každom pracovisku budú zdroje s informáciami o jednom aspekte života A. Duchnoviča a jeden flipchartový papier s fixkou.

Priebeh aktivity

1

Povedzte žiakom, že im budete ukazovať videá, obrázky a čítať texty, ktoré sa spájajú so životom jednej významnej osobnosti. Ich úlohou je uhádnuť, o koho ide. Začnite 3D modelom kostolíka v Topoli na stránke www.inoveduc.eu. Pokračujte napríklad gréckokatolíckym arcibiskupstvom v Prešove, divadlom A. Duchnoviča v Prešove, Užhorodom – výber zvolte

tak, aby vaši žiaci mali šancu uhádnuť. Ak neuhádnu, dajte im jasnejšie indície, alebo priamo povedzte odpoveď.

2

Požiadajte žiakov, aby sa rozdelili do skupín (počet skupín je taký, aby v každej skupine bolo 5-6 žiakov). Do každej skupiny dajte jednu sadu kartičiek s písmenami a požiadajte žiakov, aby si ich rozdelili.

3

Žiaci sa rozídu na pracoviská podľa písmen, ktoré dostali v skupinách. Na pracoviskách skupiny žiakov s rovnakými písmenami spoločne získavajú informácie zo svojej oblasti a robia si poznámky.

4

Po ukončení štúdia na pracovisku sa opäť zídu vo svojich pôvodných skupinách a metódou skladaného učenia zostavia na flipchart profil osobnosti A. Duchnoviča. Vznikne tak niekoľko profilov, ktoré môžeme vzájomne porovnať. (Metóda skladaného učenia spočíva v tom, že každý žiak v skupine je „expertom“ na istú oblasť Duchnovičovho života – podľa toho, aký typ informácií mal k dispozícii. V skupine si navzájom vymenia informácie, dohodnú sa, čo je najdôležitejšie a spoločne spracujú profil osobnosti tak, aby každý z expertov niečím prispel.)

5

Na záver aktivity sa rozprávajte o tom, v čom boli zostavené profily podobné a v čom sa líšili. Prečo neboli všetky rovnaké, keď vychádzali z rovnakých zdrojov? Aký teda, podľa vás, bol Alexander Duchnovič?

Tipy pre učiteľa

Osobu A. Duchnoviča môžete spracovať aj inak. Pracoviská označte symbolmi reprezentujúcimi niektoré typy inteligencií podľa teórie Howarda Gardnera – napríklad:

- hudobný nástroj (hudba, spev),
- tanečné topánky (pohyb, tanec),
- otvorená hrubá kniha (štúdium, encyklopédia, racionalita),
- divadelná maska (spojenie pohybu a symbolického jazyka – dráma),
- stredoveké písacie pero (beletria – poézia).

Požiadajte žiakov, aby sa zaradili k tomu symbolu, ktorý ich najviac vystihuje. Potom im dajte životopis Alexandra Duchnoviča a požiadajte ich, aby jeho život spracovali spôsobom, ktorý zodpovedá ich vybranému symbolu. (Vedci-encyklopedisti budú mať k dispozícii internet, prípadne knihy a ich úlohou bude podať správu o jeho najdôležitejších myšlienkach – teda zistiť niečo navyše.)

Cestovná kancelária

námet na aktivitu

Ciele

- Uvedomiť si spoločné znaky regiónov východného Slovenska a Zakarpatia.
- Zhodnotiť dôsledky prítomnosti hranice medzi týmito dvoma regiónmi.

Pomôcky

- ✓ počítače pripojené na internet + projektor
- ✓ flipchartový papier s načrtnutou mapou východného Slovenska + flipchartový papier s načrtnutou mapou Zakarpatia + flipchartový papier s načrtnutou mapou regiónu východného Slovenska a Zakarpatia spolu
- ✓ kartičky s názvami + kartičky s obrázkami všetkých objektov, ktoré sú spracované v 3D modeloch na stránke www.inoveduc.eu, nožnice, lepidlo (dvakrát)
- ✓ „Dobrý nápad“, ako si vyrobiť mapy, nájdete pri aktivite **Z Humenného do Užhorodu**

Priebeh aktivity

1

Povedzte žiakom, že sú zamestnancami cestovnej kancelárie, ktorá sa rozhoduje, aký typ poznávacieho zájazdu poskytne svojim klientom. V hre sú tri možnosti: zájazd len po Zakarpatí, zájazd len po východnom Slovensku, zájazd po Zakarpatí a východnom Slovensku.

2

Žiaci sa rozdelia do šiestich skupín. Ku každej z možností opísaných v bode 1 sú priradené dve skupiny.

3

Zadajte kritériá na zájazd, ktoré majú skupiny splniť. Napríklad: zájazd bude trvať 5 dní, treba navštíviť najmenej štyri miesta, jedno musí byť stavebnou pamiatkou, druhé musí byť mesto, tretie prírodné bohatstvo, ostatné sú ľubovoľné. Má ponuka obsahovať aj ubytovanie, alebo nie? A v jednom kritériu sa budú skupiny líšiť – napr. v každej z alternatív má jedna skupina prihliadať na čo najnižšiu cenu, druhá na čo najpestrejšie zážitky. (Voľbu týchto odlišovacích kritérií môžete nechať na žiakov.)

4

Poskytnite žiakom zdroje, v ktorých môžu čerpať tipy na zaujímavé miesta. Nezabudnite ponúknuť aj 3D modely na stránke www.inoveduc.eu.

5

Žiaci potom pripravia podrobný program zájazdu, spracujú poster alebo elektronickú prezentáciu svojej ponuky, vrátane kalkulácie cenových nákladov. Svoje produkty odprezentujú.

6

Celý tím cestovnej kancelárie (trieda) potom spoločne debatuje o predložených ponukách. Cieľom debaty nie je obhájiť svoj produkt, ale nájsť najlepšie riešenie pre firmu. Ktorý zájazd ponúknuť klientom? Dá sa vylepšiť aj nejakým nápadom z iného tímu? Ktoré ponuky sú najatraktívnejšie? Záleží od toho, či ide o Zakarpacie, východné Slovensko, či spojenie týchto regiónov – alebo toto vôbec nehrá úlohu? Sú miesta navštívené na jednej strane hranice výrazne odlišné ako na druhej strane? Identifikovali ste, čo majú tieto regióny spoločné? Majú tieto spoločné črty korene v histórii?

Tipy pre učiteľa

Tento typ aktivity je mimoriadne vhodný pre cezhraničnú spoluprácu. Nájdite si partnerskú školu na druhej strane hranice, na oboch školách urobte so žiakmi túto aktivitu a zdieľajte spolu tri najlepšie návrhy. Usporiadajte videokonferenciu cez internet, kde si navzájom odprezentujete svoje návrhy a nápady. Prediskutujte, či by ste vedeli spojiť najlepšie myšlienky z oboch strán hranice do spoločného produktu. Počas konferencie využívajte 3D modely na stránke www.inoveduc.eu, aby ste partnerom z inej školy predstavili pamiatky, ktoré chcete navštíviť vy. V ideálnom prípade potom spoločne jednu takú exkurziu uskutočnite.

Spoločné znaky a odlišnosti regiónov dnešného východného Slovenska a Zakarpatska (Od vzniku Uhorského štátu po rozpad Rakúsko-Uhorska)	1
Spoločné znaky a odlišnosti dejín regiónov východného Slovenska a Zakarpatska (Od vzniku Československa po rozpad ZSSR a ČSFR)	9
Aktivity: Z Humenného do Užhorodu	17
Alexander Duchnovič	21
Cestovná kancelária	25

Náboženský vývoj Zakarpatska a východného Slovenska	27
Úvod k problematike špecifik sakrálnej architektúry a symboliky kresťanských cirkví na východe Slovenska	35
Aktivity: Čo nás spája – čo nás rozdeľuje	43
Kľukaté cesty Božieho ľudu	51
Kríž – symbol kresťanstva?	55
Kostol ako učebnica	57

Ľudová kultúra a tradičný spôsob života v regióne Východného Slovenska a Zakarpatskej Ukrajiny	59
K niektorým otázkam národnostného zloženia (východného) Slovenska	65
Ukrajinské nárečia v karpatskom areáli	71
Tradičné stavby v ukrajinsko-slovenskom pohraničí	75
Aktivity: Teta a ujo alebo pán a pani?	81
Z dielne historika – pátranie v rodinách	93
Slepá mapa Európy	101

Občianstvo a občianska spoločnosť	107
Aktivity: Sieť vzťahov	121
Malí verzus veľkí vinári	125
Keď občianstvo zlyhá	131
Aký národ máme v ústave?	135

3D modely a ich prezentácia pri výučbe	139
• Tvorba 3D modelov objektov	142
• Prezentácia objektov prostredníctvom webového rozhrania	156
• Prezentácia objektov prostredníctvom virtuálnej a rozšírenej reality	160
• Možnosti použitia 3D modelov objektov vo výučbe	163

Náboženský vývoj Zakarpatska a východného Slovenska

■ **Peter Šoltés**

V Európe je len málo oblastí, v ktorých na relatívne malom území po generácie spolunažívali a vzájomne sa ovplyvňovali tri hlavné kresťanské prúdy a kde by v rámci jedného mesta či obce koexistovali tri, štyri niekde i päť náboženských spoločenstiev. Cieľom kapitoly je predstaviť, ako sa táto náboženská pestrosť (pluralita) sformovala a ako sa odrazila vo vzťahoch medzi jednotlivými konfesiami.

Územie Zakarpatska a susedná časť východného Slovenska (tzv. horné Potisie) tvorili v minulosti súčasť širšieho regiónu severovýchodného Uhorska. V dôsledku susedstva so Sedmohradskom a Poľsko-litovským kráľovstvom dochádzalo od stredoveku k migrácii rumunského (valašského), ale najmä rusínskeho obyvateľstva východného obradu, ktoré s rôznou intenzitou pokračovalo až do začiatku 20. storočia. Po rozšírení reformácie na tomto území dochádzalo ku konfrontácii dvoch najsilnejších protestantských konfesií s katolicizmom latinského obradu a pravoslávím. Od polovice 18. storočia sa etnická a náboženská skladba tohto územia rozšírila vo väčšej miere aj o židovské obyvateľstvo. Po rozpade poľského štátu a pripojení časti Ha-

lice k Habsburskej ríši sa tu, v dôsledku niekoľko generácií pretrvávajúcej migrácie, vytvorila najhustejšia židovská populácia v Uhorsku.

Po turbulentnom 17. storočí, vyplnenom nábožensky motivovanými konfliktami a piatimi stavovskými povstaniami, sa v priebehu 18. a 19. storočia v tejto periférnej oblasti Uhorska sformovalo konfesiónálne veľmi heterogénne prostredie. Až do súčasnosti sa tu udržala v Európe zriedkavá miera náboženskej plurality.

Počiatky kresťanstva na hornom Potisí

Na území horného Potisia historici a archeológovia datujú počiatky kontinuálnej cirkevnej organizácie rôzne. Jedna skupina autorov kladie začiatky inštitucionalizovania kresťanstva v tejto oblasti do 9. a 10. storočia, druhá ich posúva až do tzv. uhorského obdobia, teda do 11. – 12. storočia. Pre prvú možnosť však chýbajú písomné, ako aj archeologické doklady. Tvrdenia o neprerušenej tradícii veľkomoravskej cirkevnej organizácie tak ostávajú na úrovni hypotetických konštatovaní. Materiálnymi prameňmi, ale najmä toponymiou, je lepšie doložená tzv. heremitsko-pustovnícka christianizačná vlna, ktorá prebiehala od 10. do

prelomu 12. a 13. storočia. Pustovne (heremitorium – remety) sa stali motiváciou pre viaceré miestne názvy v tejto oblasti (Blatné Remety, Turie Remety, Vyšné Remety a pod.).

Horné Potisie bolo od 11. storočia cirkevnoprávne súčasťou Jágorského biskupstva a členilo sa na tri arcidia-konáty: Abovskonovohradský (neskôr Košický), Šarišský a Zemplínsko-Užský. Najstaršie doložené kostoly pochádzajú z 11. až 13. storočia a patria typologic-ky do dvoch skupín. Prvú tvoria kruho-vité rotundy, napr. v lokalitách Karcsa, Sárospatak, Michalovce v areáli knieža-cieho dvorca z 11. storočia, ako i jediná v pôvodine dochovaná rotunda v Horja-noch neďaleko Užhorodu pochádzajúca z 12. storočia. Do druhej početnejšej skupiny zaraďujeme obdlžnikovité ro-mánske kostoly, ktoré sú zachované v lokalitách Bara, Boľ, Borša, Brehov, Lesné, Plešany, Sárospatak, Streda nad Bodrogom, Trňa, Zbudza, Zemplínske Jastrabie; na Ukrajine v Palad'-Komariv-ci, Cholmoku, Sjurte a inde.

V ranom stredoveku zohrávali pri ší-rení a upevňovaní kresťanstva rozhod-ujúcu úlohu rehoľné spoločenstvá a kláš-tory. Okrem náboženských úloh a cieľov plnili kláštory i ďalšie funkcie, najmä pri transfere poznatkov z oblastí hospodár-stva, kultúry a umenia. Na nami sledo-vanom území v stredoveku a novoveku existovalo asi tridsať kláštorov. Najstar-šou rehoľou boli benediktíni, ktorých kláštory stáli v Krásnej nad Hornádom, Cesticiach, Szerencsi, ďalej cisterciti (Bardejov), premonštráti (Leles 1190), križovníci (Vinné, Chmeľov a Gaboltov), augustiniáni (Trňa, Sátoraljaujhely, Veľ-ký Šariš, Bardejov, Hrabkov), františká-ni (Humenné 1480, Vranov nad Topľou

1413, Sárospatak, Križovany, Solivar, Cejkov 1459, Košice), paulíni (Trebišov, Vranov), dominikáni (Sárospatak, Koši-ce) a ďalšie.

Pravoslávie

Od konca 13. storočia sa v Zakarpatsku a od začiatku 14. storočia i na dnešnom východnom Slovensku (v Užskej a Zem-plínskej stolici) usídlňovalo obyvateľstvo, v prameňoch označované ako Rutheni alebo Valachi. Vyznačovalo sa odlišným spôsobom hospodárskeho života, v kto-rom dominantné miesto patrilo paseniu oviec a kôz v podhorských a horských oblastiach. Riadilo sa vlastnými práv-nymi a sociálnymi normami a vyznáva-lo byzantsko-slovanský obrad. Kňazi, prichádzajúci s valašskými Ruthénmi, nepodliehali latinskej jurisdikcii, ale ordinovali ich pravoslávni biskupi v Sedmohradsku a Haliči. Postupne sa v hornom Potisí sformovala východná cirkevná organizácia, ktorá mala svoje stredisko v baziliánskom Kláštore sv. Mi-kuláša na Černečej Hore, blízko Muka-čeva. Predstavení tohto kláštora (tzv. ihumeni) boli prinajmenšom od konca 15. storočia vladykami (biskupmi) pravo-slávnych veriacich v tejto časti Uhorska. Prvý prameňmi doložený mukačevský biskup bol Ján, ktorý sa spomína v listi-ne uhorského kráľa Vladislava II. z roku 1491.

Pravoslávna cirkev v Uhorsku sa od začiatku vyvíjala v odlišnom právnom postavení, bez zastúpenia strednej a vyššej šľachty a s málopočetnou nižšou šľachtou. Taktiež to bola cirkev rozšírená až do 18. storočia takmer výhradne vo vidieckom prostredí, bez meštianskych vrstiev. Pravoslávne duchovenstvo ne-poberalo cirkevný desiatok, kňazi (popi) nepožívali šľachtické privilégia a boli

v podobnom právnom postavení ako poddaní.

Reformácia

S prvými správami o šírení ideí reformácie sa na tomto území stretávame už v 30. rokoch 16. storočia. V priebehu jednej generácie sa k reformácii pridali najmocnejšie šľachtické rody, ktoré vlastnili rozsiahle rodové panstvá: Perényi (Trebíšov, Sečovce, Stropkov), Sztáray (Michalovce, Staré), Drugeth (Humenné, Nevice, Užhorod), Báthory (Vranov) a ďalší. Reformácia sa z iniciatívy Rákocziovcov šírila na ich Mukačevskom panstve osídlenom prevažne pravoslávnyimi Rusínmi a Rumunmi. Oba najvplyvnejšie magnátske rody, Rákocziovci i Drugethovci, vyvíjali úsilie o rozšírenie protestantizmu i medzi svojimi pravoslávnyimi poddanými. Veľký význam pre ďalší vývoj náboženských pomerov v hornom Potisí mala konverzia Juraja III. Drugetha v roku 1609. Drugethovci sa tak na tri generácie stali hlavnou oporou procesu katolíckej obnovy iniciovanej Tridentským koncilom a rekatolizačnej politiky Habsburgovcov v hornom Uhorsku. Tento významný uhorský magnátsky rod vymrel po meči v roku 1684, kedy bol Žigmund Drugeth v Košiciach na príkaz Imricha Thökölyho sťatý.

Protestantizmu sa v hornom Potisí rozšíril v dvoch vlnách. V prvej, trvajúcej zhruba do 80. rokov 16. storočia, dominoval luteranizmus. Šíril sa prostredníctvom kontaktov a väzieb, ktoré obchodníci, remeselníci, vzdelanci a najmä študenti z hornouhorských slobodných kráľovských miest udržiavali s nemeckými mestami. V nasledujúcom období sa pod vplyvom významných magnátskych a šľachtických rodov presadila kalvínska vetva protestantizmu, ktorú prijali mnohé

pôvodne luteránske zbory. Centrum kalvínskej reformácie sa popri Sedmohradsku nachádzalo najmä v Potisí, kde sídlili najvýznamnejšie vzdelávacie inštitúcie, kolégium v Sárospataku a Debrecíne. Vrchol rozšírenia dosiahol protestantizmus na konci 16. storočia, kedy väčšina katolíckych farností prijala jednu z evanjelických konfesií alebo zanikla.

Protestantizmus v Uhorsku tvorili dve dominantné konfesie, evanjelici augsburského vierovyznania a reformovaní. V prvej prevládali slovenské a nemecké zbory, zatiaľ čo absolútna väčšina reformovaných zborov bola maďarská. V hornom Potisí však mali medzi kalvínmi pomerne silné zastúpenie i slovenské zbory. V polovici 17. storočia tu existovalo okolo sto slovenských kalvínskych farností (v Above, na Zemplíne, v Šarišskej, Spišskej a Užskej stolici). Za jedno storočie ich počet klesol na 33, časť z nich zanikla v dôsledku vyludnenia po stavovských povstaniach, časť pod tlakom rekatolizácie. Na konci 19. storočia ich už bolo menej ako dvadsať.

Rekatolizácia a katolícka reforma

Od druhej polovice 17. storočia sa v Uhorsku pod vplyvom katolíckej obnovy a postupujúcej rekatolizácie upevňovalo postavenie katolíckej cirkvi v náboženskom živote krajiny. Tento pohyb smeroval zo západu na východ a jeho nositeľmi boli okrem štátu aj cirkevná hierarchia, magnátske rody, vyššia šľachta a rehoľné spoločenstvá: najmä jezuiti, františkáni a paulíni. Naopak, stredná a nižšia šľachta bola až do konca 18. storočia prevažne protestantskou.

V dôsledku rozvratu sídelnej štruktúry počas stavovských povstaní, mo-

rových epidémií a masového vystahováctva na Dolnú zem veľmi utrpela i cirkevná organizácia všetkých cirkví. Sieť ich farností sa veľmi preriedila, na mnohých miestach dlhú dobu absentovala pravidelná pastoračná činnosť, chýbali kňazi a učitelia, chrámy a farské budovy boli opustené, bez liturgickej výbavy, zvonov a pod. Nedostatok kňazov a učiteľov veľmi komplikoval praktizovanie zbožnosti a účasť na bohoslužbách a náboženských obradoch ako krst, sobáš, pohreb a pod. Oslabenie konfesionalnej identity viedlo k väčšej náchylnosti ku konverzii.

Vývoj náboženských pomerov v oboch sledovaných regiónoch ovplyvňovali okrem celokrajinských udalostí a procesov aj postoje a aktivity dvoch magnátskych rodov, Drugethovcov a Rákocziovcov. Drugethovci sa po návrate ku katolicizmu na začiatku 17. storočia stali hlavnou oporou rekatolizácie a celkovo habsburskej politiky vo vtedajšom hornom Uhorsku. Juraj Drugeth mal hlavnú zásluhu na príchode jezuitov na východné Slovensko. V roku 1614 sa usídlili v ich rodovom sídle v Humennom a založili tu jezuitské kolégium. Po úspešnom misijnom pôsobení na Zemplíne a Šariši v roku 1640 premiestnili sídlo kolégia ďalej na východ, do Užhorodu, ktorý bol ďalším významným zemepanským mestom drugethovského domínia. Okrem obnovy postavenia katolíckej cirkvi, znovuvybudovania siete farností a materiálneho zabezpečenia cirkevných zborov, sa Drugethovci angažovali i v procese zjednotenia miestnej pravoslávnej a rímskokatolíckej cirkvi. Pri uzavretí Užhorodskej únie v roku 1646 väčšinu zúčastnených pravoslávnych kňazov tvorili duchovní pôsobiaci v dedinách drugethovského panstva.

Rod Rákoczi bol naopak jedným z najmocnejších stúpcov protihabsburskej stavovskej opozície a až do 80. rokov 17. storočia i „patrónom“ protestantizmu. Potom, čo Žofia Báthory so svojim synom Františkom I. Rákoczim konvertovali ku katolicizmu, sa výrazne oslabilo postavenie protestantizmu nielen na ich rozsiahlych panstvách, ale aj v celom Turkami neobsadenom Uhorsku.

Úniu z roku 1646, rovnako ako staršie pokusy o zjednotenie pravoslávnej cirkvi v Uhorsku s katolíckou cirkvou, je možné z cirkevno-historického hľadiska interpretovať nielen ako snahu o obnovu jednoty východného a západného kresťanstva, ale i ako produkt zápasu medzi reformáciou a katolíckym reformným hnutím (často nesprávne redukovaným len na rekatolizáciu). Pravoslávne obyvateľstvo žijúce na území katolíckych monarchií (Poľsko, Habsburská monarchia), a najmä jeho cirkevná hierarchia, boli v čase vyhrocujúceho sa zápasu katolicizmu a protestantizmu objektom záujmu Svätej stolice, Viedne a sedmohradských kniežat. V priebehu 17. storočia boli na území Poľsko-litovského kráľovstva, Uhorska a Sedmohradska uskutočnené viaceré neúspešné, ale i životaschopné únie (Brestská únia 1596, Užhorodská únia 1646, Albajulijská únia 1701), v ktorých sa pravoslávny episkopát a duchovenstvo cirkevno-právne podriadili autorite Svätej stolice. Pristúpili k únii za podmienky zachovania východného obradu, priamej cirkevno-jurisdikčnej podriadenosti Rímu a prísľubu právneho zrovnoprávnenia a sociálnej emancipácie po vzore latinského kléru.

Postup únie bol v druhej polovici 17. storočia spomaľovaný vyhroteným

konfliktom medzi protestantizmom a katolicizmom. V západnej časti Mukačevského biskupstva boli už na začiatku 18. storočia všetky farnosti de jure zjednotené s Rímom. Po skončení stavovských povstaní a konsolidácii pomerov sa v 30. rokoch 18. storočia k únii pripojili i posledné pravoslávne farnosti v Marmaroši. Pravoslávie sa v hornom Potisí udržalo len v prostredí gréckych a srbských obchodníkov žijúcich vo väčších mestách ako Prešov, Sárospatak a pod.

Vzťahy medzi veriacimi dvoch katolíckych obradov

Únia vytvorila predpoklady pre ľahšie prenikanie byzantsko-slovanského obradu do priestoru formovaného latinskou obradovou tradíciou a reformáciou. V období stavovských nepokojov a náboženských bojov bolo územie východného Slovenska a Zakarpatska hospodársky zničené, mnohé obce a mestá vyľudnené. Obyvateľstvo, ktoré sa do týchto oblastí prisťahovalo, pochádzalo z okrajových podhorských oblastí, susednej Haliče a priľahlých oblastí dnešnej Ukrajiny a Poľska. Z náboženského hľadiska išlo prevažne o gréckokatolíkov, ktorí tak výrazne zväčšili areál rozšírenia východného obradu na juh a v menšej miere i na západ. Rozsiahla migrácia viedla k sformovaniu širokého územia, na ktorom sa v jednej lokalite vyskytovali obyvatelia rôznej etnickej identity a konfesie.

Teologické a cirkevnoprávne rozpory medzi miestnymi katolíckymi cirkvami latinského a byzantsko-slovanského obradu únia preklenula. Naďalej však pretrvávali sociálne a mentálne bariéry vytvárané odlišným vývojom východného a západného kresťanstva. Vďaka podpore Habsburgovcov a zaangažova-

ním miestnych zemepánov sa postupne darilo zlepšiť materiálne zabezpečenie gréckokatolíckych farností. Kňazi v najchudobnejších farnostiach dostávali finančnú výpomoc od štátu, postupne sa zavádzal inštitút patronátneho práva, z ktorého pre zemepánov vyplýval záväzok zabezpečovať materiálne potreby chrámu. V Užhorode, pri sídle biskupa Michala Olšovského (1743 – 1767), bola v roku 1744 zriadená prvá škola na prípravu kňazov a v roku 1778 bol založený riadny seminár na prípravu kňazského dorastu. S tým súviselo i prispôbenie obsahu výučby vývoju v spoločnosti a zameranie študijných predmetov, medzi nimi aj výučba jazykov. Latinčina sa od konca 18. storočia postupne presadila ako úradný jazyk gréckokatolíckych farností. Šírenie jej znalosti však nebolo prejavom násilnej latinizácie cirkevného života, ako sa to niekedy tvrdí, ale dôsledkom prenikania západného modelu vzdelania a byrokratizácie cirkevnej správy.

Emancipácia gréckokatolíckej cirkvi najvýraznejšie pokročila v poslednej tretine 18. storočia. Najmä za episkopátu Andreja Bačinského (1773 – 1809) sa podarilo zlepšiť vzdelanostnú úroveň a cirkevnú disciplínu duchovenstva. Zásadne k tomu prispela cirkevná politika rakúskeho štátu v období osvieteného katolicizmu. Zrušenie jezuitskej rehole v roku 1773, a najmä sekularizácia majetku z hľadiska predstáv osvieteného katolicizmu „neužitočných“ reholí, poskytli štátu materiálne zdroje a finančné prostriedky, z ktorých časť použil na urýchlenie sociálnej emancipácie gréckokatolíckeho duchovenstva. Vytvorili sa fondy na podporu chudobných kňazov, na výstavbu a vybavenie nových chrámov, štipendiá pre študentov teológie, základiny

na podporu sirôt a vdov po gréckokatolíckych kňazoch.

Gréckokatolícke obyvateľstvo žijúce na dnešnom východnom Slovensku a Zakarpatsku patrilo do rozsiahlej Mukačevskej eparchie, ktorá sa rozprestierala na území 13 stolíc. V roku 1818 sa jej západné časti, ležiace dnes na Slovensku (s výnimkou západnej časti Užskej stolice), dostali do jurisdikcie novoerigovaného Prešovského biskupstva. Rímskokatolíci obývajúci toto územie patrili od 11. storočia až do roku 1804 do Jágerskej diecézy. V spomínanom roku bolo založené Košické biskupstvo, kam spadalo územie Šarišskej, Zemplínskej, Užskej a Abovskej stolice a Satumarská diecéza, do ktorej prináležali katolíci z podkarpatských stolíc. Toto prelínanie diecéznych hraníc spôsobovalo v 18. storočí konflikty o cirkevnú jurisdikciu, ktoré komplikovali vzťahy medzi duchovenstvom i na úrovni cirkevnej hierarchie. K zmene došlo až po „znovupotvrdení“ existencie Mukačevského biskupstva v roku 1771 zo strany Svätej stolice a uhorského kráľa, kedy boli obe miestne cirkvi úplne zrovnoprávnené. Za vlády Márie Terézie a Jozefa II. sa politika štátu voči miestnym gréckokatolíkom vyznačovala snahou o ich právnu a spoločenskú emancipáciu. Okrem potreby konsolidovať cirkevné pomery v prevažne periférnych oblastiach Habsburskej monarchie bolo ich snaženie motivované snahou využiť špecifické postavenie gréckokatolíckeho duchovenstva, ktoré v prevažne rurálnej ruthénskej spoločnosti predstavovalo jedinou vzdelanú vrstvu.

Vzťahy medzi katolíkmi oboch obradov sa potom zlepšili a zintenzívnili sa i vzájomné väzby v celom severovýchodnom cípe Uhorska. Spájali ich aj spoloč-

ne uctievané pútnické miesta (Levoča, Gaboltov, Máriapócs, Klokočov, Krásny Brod) a väzby medzi rehoľnými komunitami: najmä františkánmi, jezuitmi, baziliánmi a pod. V zmiešaných mestách a obciach sa bežne uzatvárali obradovo zmiešané manželstvá, čo výrazne urýchlilo prenikanie rôznych foriem ľudovej zbožnosti, náboženských zvykov a celkového procesu akulturácie.

Západné časti Mukačevskej eparchie sa tak po prijatí únie stali dôležitým „mostom“ spájajúcim miestnu gréckokatolícku cirkev s prostredím západnej, latinskej vzdelanosti. Od založenia Mukačevskej eparchie na konci 15. storočia až do roku 1711 boli mukačevskí biskupi v prevažnej miere haličského pôvodu. V Haliči získali svoju teologickú a duchovnú formáciu a udržiavali s tamojším prostredím intenzívne kontakty. V haličských tlačiarňach a kláštoroch nakupovali liturgické knihy, tradične odtiaľ prichádzalo duchovenstvo a preberali sa i normy týkajúce sa cirkevnej disciplíny a bohoslužobnej praxe (Zamoščská synoda 1723) a pod. V nasledujúcom období pochádzali mukačevskí biskupi takmer výhradne z gréckokatolíckych farností ležiacich na samom západnom okraji eparchie, na Spiši. Patrili medzi nich Ján Jozef Hodermarský (1707 – 1715), Šimon Štefan Olšavský (1733 – 1737), Michal Manuel Olšavský (1743 – 1767), Ján Bradáč (1767 – 1772). Vzdelanie a duchovnú formáciu získali na Trnavskej jezuitskej univerzite, kde od roku 1704 mohli vďaka fundácii každoročne študovať klerici z Mukačevskej eparchie.

Náboženský vývoj a cirkevné pomery v „dlhom“ 19. storočí

„Dlhé“ 19. storočie, ako historici nazývajú obdobie vymedzené Francúzskou

revolúciou a vypuknutím prvej svetovej vojny, prinieslo výrazné zmeny do všetkých oblastí spoločenského vývoja. Procesy spoločenskej modernizácie sa prejavili i v cirkevnom živote a rôznych podobách religiozity. Za vlády Jozefa II. boli prijaté cirkevné reformy, ktoré zrušili väčšinu obmedzení náboženského života pre štátom tolerované cirkvi: evanjelickú cirkev augsburského vyznania, reformovanú a pravoslávnu cirkev. Náboženské zbory, ktoré boli dostatočne veľké, mohli slobodne zakladať nové farnosti, stavať chrámy, farské budovy. Autonómne postavenie získali tolerované cirkvi v oblasti školstva, náboženskej výchovy a cirkevnej disciplíny. Jozef II. inicioval prijatie viacerých zákonov smerujúcich i k emancipácii židovského obyvateľstva. Židia postupne, obrazne i doslova, vychádzali z gheta, mohli študovať na všetkých typoch škôl, otvorili sa im nové možnosti zamestnania a nastúpili tak na dlhú cestu občianskej emancipácie. Katolícka cirkev ostala v pozícii štátneho náboženstva, čo sa najvýraznejšie prejavovalo v dôležitom postavení katolíckeho kléru v politickom živote, v zákonnej regulácii zmiešaných manželstiev a otázke výchovy detí, v záväznosti katolíckych cirkevných sviatkov a pod. Liberálne orientovaná protestantská šľachta viedla v prvej polovici 19. storočia, najintenzívnejšie v tzv. reformnom období (1825 – 1848), zápas o úplné právne zrovnoprávnenie všetkých štátom uznaných náboženstiev. V revolučnom období 1848 – 1849 boli na sneme prijaté marcové zákony, ktorých 20. zákonný článok zavádzal princíp absolútneho zrovnoprávnenia a „úplnú rovnosť a vzájomnosť“ všetkých konfesií. Zrovnoprávnenie sa týkalo aj oblasti financovania cirkevných a školských potrieb. Katolícka cirkev tak stratila v Uhor-

sku postavenie štátneho náboženstva. Vo vzťahu k iným cirkevným spoločnostiam prestala byť katolícka cirkev právne nadradená či zvýhodnená, čo bolo zákonom opätovne potvrdené v roku 1868.

V periférnych oblastiach Habsburskej monarchie, ku ktorým patrilo dnešné východné Slovensko a Zakarpatsko, prebiehali tieto spoločenské zmeny s časovým posunom a s určitými špecifikami. Tieto odlišnosti vyplývali jednak z veľkej rôznorodosti zastúpených cirkevných spoločností, z intenzívnosti medzikonfesionálnych kontaktov a z rezistencie lokálnych noriem a zvyklostí voči tlaku „zhora“. Zväčša bezkonfliktné vzťahy medzi veriacimi jednotlivých konfesií, a rovnako aj kňazmi pôsobiacimi vedľa seba v tej istej obci či meste, sa prenášali i na úroveň cirkevnej hierarchie. Častý výskyt zmiešaných sobášov bol dôležitým faktorom, ktorý obrusoval hrany konfliktov a viedol k sformovaniu v európskom kontexte výnimočne tolerantného prostredia.

S nástupom národných hnutí a nacionalizácie spoločnosti sa však do prostredia cirkví prenášali národnostne a jazykovo motivované konflikty. Vo viacjazyčnom prostredí, kde sa najmä v mestách komunikovalo štyrmi či piatimi jazykmi, sa v cirkevnej správe, školskom vzdelávaní a celkovo vo verejnom priestore na úkor iných jazykov pretláčal štátny, maďarský jazyk. Maďarizácia najvýraznejšie postihla ľudí v štátnej a verejnej správe a duchovenstvo rímskokatolíckej, ale najmä gréckokatolíckej cirkvi. To bola jedna z príčin, pre ktorú sa na začiatku 20. storočia na Zakarpatsku a východnom Slovensku objavili tendencie k prestupu z gréckokatolíckej

cirkvi k pravoslávii. Prestupy podporovali skúsenosti desiatok tisícov rusín-ských a slovenských vysťahovalcov do zámoria, v ktorom sa dostali do kontaktu s pravoslávnyimi misiami z Ruska. Najskôr išlo o jednotlivé prípady, postupne však nadobúdali masovejší charakter. V roku 1912 sa k pravoslávii verejne hlásilo zhruba 30 000 veriacich. Predstavitelia Uhorského štátu tento pohyb vnímali negatívne ako ohrozenie integrity štátu a rovnako na to reagovala i gréckokatolícka cirkevná hierarchia. V rokoch 1904 a 1913 – 1914 prebehli v Marmarošskej Sihoti dva procesy s pravoslávnyimi duchovnými a veriacimi, ktorí boli obvinení z velezrady a činnosti namierenej proti záujmom gréckokatolíckej cirkvi. V pozadí návratu k pravoslávii boli zjavné nacionálne a sociálne motívy, ktoré pôsobili aj po vzniku Československa a viedli k ďalšiemu šíreniu pravoslávnej cirkvi v tejto oblasti.

Prostredníctvom vysťahovalectva a kontaktov so západoeurópskym a najmä severoamerickým prostredím sa od prelomu 19. a 20. storočia rozšírili aj men-

šie protestantské náboženské skupiny: adventisti, svedkovia jehovovi, baptisti, nazaréni a ďalší.

Východné Slovensko a Zakarpatsko je súčasťou väčšieho hraničného regiónu, kde sa prelínali vplyvy kresťanského západu a východu. Prejavilo sa to v preberaní prvkov latinskej obradovej tradície, jej foriem ľudovej zbožnosti do byzantsko-slovanského prostredia (Boží hrob, Betlehem, modlitba ruženca, pobožnosť krížovej cesty), ale i opačne, napríklad kultom ikon, prísnejšími pôstnymi pravidlami, slávením cirkevných sviatkov podľa gregoriánskeho i juliánskeho kalendára. Poloha na periférii a chudobnejšie pomery sa podpísali pod pomalšie prenikanie nových umeleckých slohov a štýlov a udržanie mnohých archaických foriem kultúrnych javov. Príkladom je sakrálna architektúra, v ktorej sa zachovali viaceré pamiatky (románske a ranogotické kostoly, drevené cerkvi východného obradu a pod.). V iných regiónoch boli zväčša nahradené novšími stavbami s modernejšími stavebnými štýlmi, drahšími materiálmi a technikami.

Literatúra

- HARAKSIM, Ľ.: *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*. Bratislava 1961.
- Lacko, M.: *Užhorodská únia*. Roma 1959.
- MAREK, P. – LUPČO, M.: *Nástin dejín pravoslavné cirkve v 19. a 20. storočí. Prolegomena k vývoji pravoslavi v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi v letech 1860 – 1992*. Brno 2012.
- MOLNÁR, M. – ADAM, J. (eds.): *Kresťanstvo v dejinách Zemplína*. Michalovce, Prešov 2010.
- PELESZ, J.: *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*. Vol. 1., 2. Würzburg 1878.
- ПЕКАР, А.: *Нариси історії церкви Закарпаття. Том I*. Рим 1997.
- ПЕКАР, А.: *Нариси історії церкви Закарпаття. Том II*. Рим, Львів 1997.
- SEDLÁK, P.: *Kresťanstvo na území Košického arcibiskupstva (od počiatkov do roku 1804). Dejiny Košického arcibiskupstva. Zv. III*. Prešov 2004.
- ŠOLTÉS, P.: *Tri jazyky, štyri konfesie. Etnická a konfesiónalna pluralita na Zemplíne, Spiši a v Šariši*. Bratislava 2009.
- УДВАРІ, І.: *Причинки до історії Підкарпатських Русинів XVIII. століття. Дослідження з історії культури і мови*. Ужгород 2000.
- ZUBKO, P.: *Gréckokatolíci v záznamoch latinských biskupov z 18. storočia. I, II*. Ružomberok 2009.

Úvod k problematike špecifík sakrálnej architektúry a symboliky kresťanských cirkví na východe Slovenska

■ **Michaela Kalinová**

Historický vývoj a zmena spoločenských podmienok spôsobili, že sa kresťanstvo postupne uberalo vo vývoji rôznymi líniami, ktoré sa od seba odčlenili, a dokonca navzájom súperili a bojovali proti sebe. Z kresťanského duchovného konceptu sa postupne v minulosti vytvorilo viacero kresťanských náboženských hnutí, ktoré podmienili vznik niekoľkých kresťanských cirkví. Niektoré v priebehu histórie stratili na aktuálnosti, či boli násilne potlačené a postupne zanikli, alebo doposiaľ existujú obmedzené len na niektoré lokality, napr. katari, husiti, anabaptisti či novokrstenci (na Slovensku nazývaní aj habáni), amiši a mormoni. Iné sú dodnes aktívnymi cirkvami. U nás sú to z kresťanských cirkví predovšetkým rímskokatolícka cirkev, evanjelická cirkev augsburského vyznania, gréckokatolícka cirkev, pravoslávna cirkev, reformovaná cirkev – kalvíni a židovské náboženské obce.

Každá cirkev si vytvorila špecifickú symboliku. V prípade kresťanských

cirkví sú viaceré aspekty symbolov tožné, keďže ich duchovný základ je spoločný. Typickým príkladom je napr. motív kríža, ktorý má viaceré podoby. Vďaka tradícii a následnému dejinnému vývoju máme niekoľko typov kríža, z ktorých rovnaký typ používajú rôzne kresťanské cirkvi, resp. rozličné kríže používa tá istá cirkev v rôznych regiónoch. Preto je nemožné priradiť konkrétny kríž ku konkrétnej kresťanskej denominácii, hoci je to tak v jednotlivých cirkvách zamerané¹. Symboliku jednotlivých cirkví môžeme pozorovať predovšetkým v ich kultových stavbách, v architektúre či výtvarnom umení, ktoré sú súčasťou vyjadrenia ich duchovnej kultúry a náboženských princípov.

Východná časť územia Slovenska je súčasťou širšej kultúrnej oblasti zasahujúcej dnešné východné územie Poľska, Ukrajiny a Maďarska, ktoré tvorí hraničné územie stretu západnej a východnej kresťanskej cirkvi. Dochádza tu k prelínaniu dvoch kultúrno-religiózných konglomerátov, latinského a byzantské-

1/ Viac nájdete na: www.facebook.com/VladykaMilanOdpoveda/posts/1593881140901943

ho, teda rímskokatolíckej cirkvi, ktorá je priamou pokračovateľkou tzv. Západnej cirkvi s rímskou liturgiou, a pravoslávnej cirkvi, ktorá je duchovným a kultúrnym dedičom byzantskej cirkvi s gréckou liturgiou, t. j. liturgiou východného obradu.

Strety záujmov a sfér vplyvu rímskokatolíckej a byzantskej, resp. neskôr pravoslávnej cirkvi, tu v priebehu histórie vyformovali a podmienili existenciu skupiny obyvateľov, ktorí na slávenie svojich náboženských obradov uplatňovali v tomto regióne práve východnú, tzv. grécku liturgiu. Dôležitú úlohu v tomto procese zohrali aj novousadlíci, ktorí sa tu usídlili v rámci rôznych osídľovacích (kolonizačných) vĺn, prichádzajúci najmä z južných a výhodných oblastí Karpat. Jednou z najväčších takýchto osídľovacích vĺn bol príchod utečencov pred tureckou hrozbou v 16. a 17. storočí. Títo ľudia si so sebou prirodzene prinášali aj svoju vieru. Keďže pochádzali z oblastí, kde bola dominantná tzv. grécka liturgia, začala sa tu s ich príchodom prirodzene šíriť. Títo veriaci sa tak stali základom uniatskej cirkvi, z ktorej bola v r. 1646 v Užhorode tzv. Užhorodskou úniou vytvorená gréckokatolícka cirkev. Paralelne tu však od 16. storočia prebiehalo aj výrazné reformačné hnutie, ktoré bolo do určitej miery podmienené opozičným postojom tunajšej šľachty voči ústrednej vláde Habsburgov. Toto hnutie podmienilo vznik tunajších reformovaných komunít veriacich – kalvínov, no tvorili sa tu aj spoločenstvá evanjelickej cirkvi augsburského vyznania. Následný historický vývoj na území vý-

chodného Slovenska spôsobil, že práve tu došlo k sformovaniu spoločnosti so značnou rôznorodosťou kresťanských vyznaní.²

Symbolika v architektúre rímskokatolíckej cirkvi

Symbolika sa v sakrálnej architektúre používa od raného stredoveku. V tejto časti sa venujeme architektúre kostolov, aj keď sem samozrejme patrí aj architektúra kláštorov, chrámov rôznych pútnických miest, kalvárií, kaplniek či menších krajinných výtvarných prvkov, ako sú prícestné kríže, prícestné kaplnky, cintorínske areály atď.

Svoju osobitú symboliku môže mať už aj voľba pôdorysnej dispozície. U každej cirkvi sa postupne vyprofilovali určité typické dispozičné typy architektúry. V rímskokatolíckej cirkvi je najbežnejším typom kostola jednolodie s pravouhlým alebo polkruhovým záverom svätyne, bazilika, rotunda či centrálna dispozícia. Pri monumentálnejších kostoloch sa v pôdoryse často uplatňuje napr. tvar latinského kríža, t. j. k pozdĺžnej lodi je pridaná priečna loď odčleňujúca svätyňu. V stredovekom období boli kostoly symbolicky orientované svätyňou na východ, t. j. k miestu ukrižovania Krista. V novovekom období sa od tohto pravidla už upustilo.

V oblasti juhovýchodného Slovenska je ako príklad dispozície rotundy možné uviesť pozostatky zaniknutej rotundy v Michalovciach datované do 11. storočia, ktorej rekonštruované kamenné základy vidieť pred dnešným farským

2/ Náboženským vývojom tohto územia sa podrobnejšie zaoberá príspevok P. Šoltésa.

kostolom. Typickými príkladmi kostolov s dispozíciou jednolodia sú kostoly vo Veľkej Trni, Malej Bare, Brehove, Čičarovciach či v Strede nad Bodrogom. Často ide o kostoly budované z tehál v 13. storočí, na ktorých sa uplatňujú prenikajúce vplyvy zo severného Talianska. Stavby sú zaujímavé rôznymi dekoratívnymi motívmi tvorenými z tehál ako sú zuborezy³, oblúčkové vlysy⁴, lizény⁵ a pod., s využitím typicky románskych polkruhových okien a portálov. Z kresťanskej symboliky, ktorá sa tu uplatňuje, môžeme ako príklady uviesť napr. na tympanónoch⁶ vstupných portálov maľbu so zobrazením Panny Márie s Ježišom adorovanú anjelmi (Veľká Trňa), symbolizujúcu božskú ochrankyňu a patrónku veriacich, alebo reliéf dvojramenného kríža na tympanóne portálu v Strede na Bodrogom ako symbolu Ukrižovaného Krista.

V gotickej sakrálnej architektúre pretrváva dispozícia jednolodia, avšak svätyňa už má zväčša polygonálny záver. Tento dispozičný typ je zachovaný napr. vo Svätušiaci, Svinici, Trebišove. Architektúra kostolov býva zdobená bohatou kamenosochárskou výzdobou často so symbolickým významom. Takto nachádzame rôzne symbolické motívy napríklad na svorníkoch klenieb: baránka so zástavou ako symbol Baránka božieho – obetovaného, ale zároveň

Víťazného Krista. Podobne bývajú kamenosochársky stvárnené aj hlavice stĺpov či pilastrov⁷, kde sú zobrazené biblické výjavy alebo rôzne symboly. Kostoly sa zdobia výraznými nástennými maľbami s bohatou ikonografiou. Najčastejšími motívmi malieb je christologický cyklus s výjavmi zo života Krista alebo svätcov, ktorým sú kostoly zasvätené. Na Zemplíne je typickým príkladom takýchto malieb napríklad Kaplnka sv. Michala Archanjela v premonštrátskom kláštore v Lelese. Na príklade týchto malieb je možné priblížiť ikonografiu svätcov a ich zobrazenie. V zobrazovaní každého svätca sa postupne ustálil určitý typ výjavu, ako aj jeho podoba, a každému svätcovi je priradený nejaký atribút, ktorý ho symbolizuje a je zväčša spätý s nejakou dôležitou udalosťou jeho života. V Lelese, v Kaplnke sv. Michala je napríklad výrazná nástenná maľba s výjavom Posledného súdu. Tu je výjav s archanjelom Michalom, ktorý v deň Posledného súdu váži na váhach duše zmŕtvychvstalých ľudí a rozdeľuje ich na vyvolených odchádzajúcich do raja a zatratených, ktorí odchádzajú do pekla. Typickým atribútom archanjela Michala sú v tomto prípade váhy. Inokedy býva zobrazovaný s atribútom meča, ako víťaz nad padlými anjelmi.

V zobrazení sa postupne ustálili určité zoskupenia svätcov, napríklad štyria cir-

3/ Zuborez – architektonický dekoratívny prvok, často sa vyskytujúci na horných častiach románskych fasád. Je tvorený horizontálnym pásom vyskladaným z kvádrov – zubov, ktoré sú za sebou šikmo radené.

4/ Oblúčkový vlys – architektonický dekoratívny prvok predstavujúci pred plochu fasády, tvorený horizontálnym pásom s oblúčikmi.

5/ Lizény – vertikálne, ploché a hladké pásy predstavujúce pred plochu fasády.

6/ Tympanón - vnútorná plocha štítu na priečelí stavieb vymedzená rímsami (v tvare trojuholníka, oblúka alebo lomeného oblúka), nachádzajúca sa nad vchodom do budovy alebo nad oknami.

7/ Pilaster – prvok architektúry, vystupujúci zo steny v tvare neúplného stĺpa alebo piliera v tvare polkruhu, špirály alebo hranola. Má nosnú alebo dekoratívnu funkciu.

kevní otcovia, štyria evanjelisti, dvanásť apoštoli a pod. Aby boli dostatočne identifikovateľní, každý z nich má svoj vlastný atribút. Napríklad štyria evanjelisti: Lukáš má ako symbol okrídleného vola alebo býka, Marek – leva, Ján – orla a Matúš – človeka. Pri apoštoloch je napríklad Peter zobrazený s kľúčmi od kráľovstva nebeského, Ondrej s tzv. ondrejským krížom v tvare X, na ktorom bol ukrižovaný a pod.

Práve nástenné maľby sú zdrojom základnej symboliky a ikonografie, z ktorej sa niektoré prvky stali postupne univerzálnymi symbolmi. Napríklad používanie holubice ako symbolu Ducha Svätého je známe v scéne Zvestovania Panne Márii alebo pri zobrazení sv. Trojice. Písmená A-Ω sa ako prvé a posledné písmeno gréckej abecedy používajú ako symbol začiatku a konca všetkých vecí a bývajú zobrazované napr. na knihe, čím symbolicky poukazujú na bibliu. Podobným symbolom je oko v trojuholníku ako symbol Boha, Otca vševidiaceho a vševládceho.

V ďalšom vývoji sakrálnej architektúry je v rámci východného Slovenska v priebehu 15. storočia najvýraznejšou realizáciou výstavba Katedrály sv. Alžbety Uhorskej v Košiciach, ktorá je príkladom vrcholnej gotiky. Okolo roku 1500 sa už prejavujú neskorogotické tendencie, ktoré môžeme pozorovať napríklad v Kostole sv. Egídia v Bardejove či v Kostole sv. Mikuláša v Prešove.

Interiéry kostolov sú v období gotiky bohato vybavené často mimoriadne hodnotným mobiliárom. Najvýznamnejším je hlavný oltár umiestnený v dominantnej polohe na východnej strane svätyne. Je na ňom zobrazený hlavný patrón kostola, ktorému je zasvätený, a ktorý bol zároveň aj patrónom daného mesta. Ďalšími významnými prvkami zariadenia kostola sú bočné oltáre situované po stranách víťazného oblúka, alebo pri pilieroch či bočných stenách lode. Dôležitú úlohu plní krstiteľnica, ktorá je situovaná väčšinou na severnej strane pri víťaznom oblúku oddeľujúcom loď kostola od svätyne. Vo svätyni sa na úschovu sviatosti oltárnej buduje tzv. pastofórium⁸ – vežičková stavba so schránkou situovaná na severnej strane svätyne pri hlavnom oltári. Mávajú však aj skromnejšiu podobu v tvare sochársky stvárnenej niky uzavretej kovovou mriežkou.

Reformované cirkvi: evanjelici augsburského vyznania, reformovaná cirkev – kalvíni

V 16. storočí sa Lutherova reformácia veľmi rýchlo rozšírila aj na území Uhorska. V architektúre kostolov sa od 16. storočia prejavila predovšetkým odklonom od dovtedy uplatňovaného bohatého výzdobného aparátu v sakrálnej architektúre, v ktorom sa využívala maliarska i sochárska výzdoba. Farnosti, ktoré pod vplyvom miestneho zemepána prijali reformáciu, si v zmysle reformačných

8/ Pastofórium – resp. sanktuárium, je interiérová prístenná vežičková kamenná stavba, často veľmi dekoratívne zdobená. Jej jadro tvorí uzatvárateľná schránka, do ktorej sa ukladala sviatosť oltárna – hostia. Schránku nesie vyvýšená podnož, ku ktorej môže patriť menšie schodisko. Nad ňou je rôzne bohaté vežičkové ukončenie zdobené fiálami.

požiadaviek následne upravovali staršie kostoly. Došlo predovšetkým k ich vybieleniu a prekrytiu nástennej výmalby, ktorá bola v protiklade s konceptom striedmosti, a podľa presvedčenia reformačného hnutia odpúťavala pozornosť od skutočných duchovných cieľov. Dôraz sa kládol na kázne a individuálne prežívanie pobožnosti, čo znamenalo, že do centra pozornosti sa dostáva Božie slovo, a teda oveľa väčší význam nadobúda kazateľnica. Kázne boli určené pre veriacich, u ktorých sa vyžadovala aktívna prítomnosť. Tým, že evanjelická cirkev mala po zosilnení rekatolizácie povolený iba obmedzený počet kostolov, zvyšovali sa nároky na ich kapacitu, čo spôsobilo, že do lodí kostolov boli často druhotne vkladané empory^{9/}. Bohaté obrazové cykly nástenných malieb boli v starších kostoloch pretreté bielou farbou a nahradzované už len jednoduchými maľbami dekoratívneho charakteru. Z kostolov sa odstránili bočné oltáre a pôvodne hlavné oltáre boli upravované, alebo ich niekedy priamo na mieste v závere svätyne nahradili kazateľnice. Hlavný oltár sa ikonograficky obmedzil na kristologickú alebo mariánsku tematiku. Z kostolov miznú zástupy svätých a zobrazenia ich príbehov. Neuplatňujú sa tu žiadne spovednice, ktoré sa od 17. storočia začínajú šíriť v katolíckych kostoloch.

Ešte radikálnejšie boli kostoly zbavované výzdoby v prípade reformovanej

cirkvi, ktorá uplatňuje striktný výzdobný purizmus. Z interiéru kostola mizne aj hlavný oltár. Mobiliárovou dominantou sa stáva kazateľnica situovaná buď na mieste vyhradeného v minulosti hlavnému oltáru, alebo na bočnej stene v strede priestoru lode. Dopĺňa ju kruhový stôl a krstiteľnica. V niektorých prípadoch dochádza aj k zmene vnútorného usporiadania kostola. Svätyňa prestáva plniť funkciu liturgického centra chrámu a stáva sa súčasťou hlavného zhromažďovacieho priestoru, ktorý je vyplnený kostolnými lavicami. Symbolicky majú reformované kostoly na vrchole veže namiesto latinského kríža väčšinou kohúta alebo hviezdu.

Tieto zmeny majú vplyv aj na dispozíciu a architektonický výraz novobudovaných kostolov, pričom sa prejavuje výrazný rozdiel medzi architektúrou rímskokatolíckej cirkvi a architektúrou reformovaných cirkví. Reformované cirkvebné zbory na dnešnom západnom a strednom Slovensku boli pod väčším rekatolizačným tlakom zo strany štátu a katolíckej cirkvi. Prejavilo sa to i na ich sakrálnej architektúre. V 70. rokoch 17. storočia stratili všetky svoje chrámy. Nové kostoly, v dobovom jazyku modlitebne (oratóriá), mohli stavať až na základe Šopronských artikúl prijatých na sneme v roku 1681. V každej stolici ležiacej na území Slovenska po dnešný Spiš a Zvolenskú stolicu mohli vystavať dva tzv. artikulárne chrámy. Mohli byť len

9/ *Empora – tribúna, resp. chór. Ide o tribúnu v západnej časti lode kostola, ktorá bola vyhradená ako reprezentačné miesto pre zemepána. Tento mal spravidla patronát nad kostolom, čo znamená, že financoval výstavbu kostola a následne aj jeho údržbu. Preto mal nárok na takéto vyhradené čestné miesto. Niekedy mohli byť tieto empory prístupné aj samostatným vstupom z exteriéru prepojeným priamo s panským dvorcom. Z tohto vyplýva názov celej tejto skupiny kostolov ako tzv. „panské emporové kostoly“.*

drevené, situované na okraji obce, postavené za rok, bez veže a vchod nesmel byť z ulice. Na východnom Slovensku patrila do tejto oblasti len Spišská stolica, preto sa jediný artikulárny kostol zachoval v Kežmarku. Východné Slovensko a Zakarpatsko patrili podľa Šopronských artikúl do druhej oblasti, kde si protestantské zbory mohli ponechať tie chrámy, ktoré v tom čase využívali. V priebehu 18. storočia, po Tolerančnom patente z r. 1781, si už mohli budovať nové murované kostoly aj protestanti, avšak naďalej pretrvávali niektoré striktné stavebné obmedzenia: napríklad vstup nesmel byť z ulice a chrámy museli byť bez veže. Kostoly reformovaných cirkví majú preto jednoduché až strohé stavby obdĺžnikového pôdorysu a sieňovej dispozície, ktoré vyplynuli zo spomínaných zákonných obmedzení, ale aj ich vlastného puristického prístupu k ozdobnosti. Rímskokatolícka cirkev na tieto udalosti reagovala rekatolizáciou, v ktorej zohrávali dôležitú úlohu novodobé rehoľné spoločenstvá, ako napr. Rád spoločnosti Ježišovej – jezuiti, paulíni či piaristi. V rámci rekatolizácie sa uplatňovali pri sakrálnych pamiatkach opätovne bohaté, výzdobné a ikonograficky zložité programy ako nástennej, tak aj sochárskej či štukovej výzdoby.

Gréckokatolícka a pravoslávna cirkev

V chrámoch gréckokatolíckej a pravoslávnej cirkvi dominujú najmä centrálné dispozície, ktoré majú pôvod v byzantskej architektúre. V prostredí východného Slovenska sa však uplatňujú hlavne pozdĺžne trojpriestorové drevené chrámy – cerkvi, z ktorých niektoré sú zachované ešte zo 17. – 18. storočia. Rozlišujeme primárny bojkovský typ, ktorý sa na našom území prakticky nezachoval.

Dnes sa s ním možno stretnúť predovšetkým na Zakarpatí, z ktorého sa vyvinul lemkovský typ (Inovce, Topoľa, Ruský Potok, Hrabová Roztoka, Šmigovec, Ruská Bystrá, Krajné Čierne). Trojpriestorová dispozícia má aj symbolický význam, keďže symbolizuje sv. Trojicu. Predsieň predstavuje zároveň zem, loď s ikonostasom alebo a oltár vo svätyni vyšší princíp.

Lemkovský typ kostolov sa nazýva aj rusínsko-ukrajinský a vyskytuje sa v oblasti Nízkych Beskýd, v okolí Bardejova. Má trojdielnu dispozíciu tvorenú tromi zrubmi, ale s dominujúcou západnou vežou, ktorá nemá zrubovú ale stĺpikovo-rámovú konštrukciu a štvorcový pôdorys. Veže sa smerom hore kónicky zužujú a majú niekedy na druhom poschodí tzv. izbicu.

Od 18. storočia začína dovtedajšiu charakteristickú drevenú architektúru nahrádzať murovaná s klasickou jednododovou pôdorysnou schémou, zväčša s polkruhovým záverom svätyne. Výstavbu týchto chrámov umožnila oficiálna štátna podpora Habsburgovcov, ku ktorej došlo po konsolidácii politických pomerov a emancipácii gréckokatolíckej cirkvi. Ústup od drevenej architektúry urýchlilo nariadenie Jozefa II., podľa ktorého mali podporu z Náboženského fondu dostať len chrámy budované z pevného materiálu, tehly alebo kameňa.

V gréckokatolíckych i pravoslávnych chrámoch svätyňu od lode oddeľuje priečka – ikonostas. Je to drevená stena, ktorá má tradičnú programovú štruktúru a architektonickú skladbu. Pôvodne to bola nízka, od 14. storočia vysoká, bohato vyrezávaná konštrukcia siahajúca od dlážky po strop. Ako architekto-

nicko-výtvarný celok sa v našej oblasti sformoval zrejme už v 14. – 15. storočí. Charakteristický je identický konštrukčný systém, prísne usporiadanie ikon podľa liturgicky predpísaného kánonu, ktorý určuje ich počet a kompozíciu námetov¹⁰. Na konci 16. a začiatkom 17. storočia dosiahol ikonostas u nás vrchol svojho vývoja.

Výzdobu interiéru cerkví, najmä na severnej stene, ktorá nemala okná, dopĺňajú nástenné maľby (Potoky, Kožuchovce, Kožany). Maľby, resp. ikony čerpajú námety z evanjelií a stvárňujú výjavy Krista, Bohorodičky, sv. Juraja, sv. Michala, sv. Dimitrija, sv. Praskevy, prorokov, evanjelistov, apoštolov a cirkevných otcov. Symbolika v zobrazovaní

týchto svätcov je v mnohom podobná zobrazeniam v rímskokatolíckej cirkvi. Svätci z okruhu východnej cirkvi sú identifikovateľní taktiež pomocou typických atribútov a v charakteristickom zobrazení či výjave, napr. sv. Juraj na koni s kopijou bojujúci s drakom, sv. Michal s plamenným mečom a pod.

Rozdiely v architektúre jednotlivých kresťanských cirkví sú často podmienené predovšetkým ich špecifickým duchovno-náboženským smerovaním a praktickými požiadavkami potrebnými pre výkon náboženských obradov či slávenie liturgie, resp. udelenie rôznych sviatostí. Jednotlivé architektonické formy nadobudli niekedy svojskú symboliku reprezentujúcu danú cirkev.

Odporúčaná literatúra zameraná na symboliku a ikonografiu

- BIEDERMANN, Hans: *Lexikón symbolov*. Bratislava 1992.
 BLAŽÍČEK, O. J. - KROPÁČEK, J.: *Slovník pojmů z dějin umění*. Praha 1991.
 ČÍŽEK, A.: *Synaxár. Životy svätých*. Prešov 1998.
 HALL, J.: *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*. Praha 1991.
 HEINZ-MOHR, G.: *Lexikon symbolů*. Praha 1999.
 HEROUT, J.: *Slabikář návštěvníků památek*. Praha 1980.
 HEROUT, J.: *Staletí kolem nás*. Praha 1981.
 KOCH, W.: *Malý lexikon architektúry*. Bratislava 1971.
Lexikon der christlichen Ikonographie, 8 zv. Freiburg u.a. 1994.
 LIŠKA, A. – GOJDIČ, I.: *História a architektúra gréckokatolíckych murovaných chrámov tereziánskeho typu na Slovensku*. Prešov 2015.
 NOVOTNÝ, A.: *Biblický slovník. I. a II. díl*. Praha 1992.
 ONDRUŠ, R.: *Blízky bohu a lidem*. Bratislava 1991.
 PFLEIDERER, R.: *Atributy světců*. Praha 1992.
 REMEŠOVÁ, V.: *Ikonografie a atributy svätých*. Praha 1991.
 SKRUŽNÝ, L.: *Atributy vybraných biblických postav, světců a blahoslavených*. Čelákovice 1996.
 STUDENÝ, J.: *Křesťanské symboly*. Olomouc 1992.
 TAJKOV, P.: *Sakrálna architektúra 11. – 13. storočia na juhovýchodnom Slovensku*. Košice 2012.
 RULÍŠEK, H.: *Postavy, atributy, symboly*. České Budějovice 2006.

<http://www.obnova.sk/slovník>
<http://slovníky.juls.savba.sk>

10/ Viac pozri na: <http://www.zoe.sk/?zoepedia&heslo=Ikonostas>

Čo nás spája – čo nás rozdeľuje

scenár hodiny

Čas: 45 minút

Ciele

- Naučiť sa rozpoznať symboliku jednotlivých kresťanských denominácií.
- Porozumieť zvyklostiam jednotlivých kresťanských denominácií.
- Získať rešpekt k prejavom zbožnosti rôznych denominácií.
- Porozumieť, že rôzne konfesie majú napriek rozdielnostiam mnoho spoločného.

Pomôcky

- ✓ vytlačené texty s fiktívnym rozprávaním duchovných o kostoloch (5 sád)
- ✓ 4 x 4 obálky s rozstrihanými úryvkami 3D modely kostolov a zariadenie na ich prehliadanie 4 flipchartové papiere + lepiaca guma alebo maliarska páska

Príprava

- Vytlačte si 5 kópií fragmentovaných textov v prílohe (5x4 listy = 20 listov), ktoré rozdelíte na kôpky (každá kôпка obsahuje 4 listy so 4 denomináciami). Jednu kôпку odložte nerozstrihanú. Zvyšné štyri kôpky použijete ako pracovný materiál pre 4 skupiny študentov. Materiál pre jednu skupinu pripravíte takto:
 - Vezmete jednu kôпку a rozstriháte ju na fragmenty.
 - Nastrihané fragmenty rozdelíte do 4 obálok podľa číselných kódov (čísla 1 až 4 na ľavom okraji fragmentu). Takto vytvoríte sadu pre jednu skupinu.
 - Postup zopakujete trikrát na vytvorenie obálok pre ďalšie tri skupiny. Spolu 4x4 obálky.
- Do 4 rohov miestnosti umiestnite flipchartové papiere (položíte na lavice) – na jednom bude nadpis PRAVOSLÁVNA CIRKEV, na druhom RÍMSKOKATOLÍCKA CIRKEV, na treťom GRÉCKOKATOLÍCKA CIRKEV, na štvrtom REFORMOVANÁ CIRKEV.
- Pripravte si techniku na prácu s 3D modelmi dostupnými na stránke www.inoveduc.eu.

Priebeh aktivity

1
5 min.

Žiakov rozdelíte do 4 skupín a vyzvete ich, aby sa rozmiestnili do 4 rohov miestnosti k flipchartovým papierom. Každú skupinu potom poprosíte, aby sa ďalej rozdelila na 4 podskupiny (v prípade malej triedy nevádi, ak v niektorej podskupine bude iba jeden žiak). Do každej skupiny dajte sadu obálok s nastrihanými fragmentmi s rôznymi kódmi. Podskupiny si ich rozdelia – pre každú podskupinu jedna obálka.

Napr. v skupine okolo flipchartu s nápisom REFORMOVANÁ CIRKEV budú 4 podskupiny a každá bude mať jednu obálku s fragmentmi s rovnakým číselným kódom (čísla 1 až 4 na ľavom okraji fragmentu). Pozor! V obálkach nie sú iba fragmenty z textu o Reformovanej cirkvi, ale z textov o všetkých štyroch cirkvách – v ďalšom bode ich žiaci budú triediť. Rovnako to bude okolo ďalších troch flipchartov.

2
10 min.

Každá podskupina roztriedi fragmenty zo svojej obálky podľa toho, či sa podľa názoru žiakov vzťahujú k cirkvi, ktorej názov majú uvedený na flipcharte, alebo nie.

3

Do každej skupiny dáte papier s nerozstrihaným textom rozprávania duchovného príslušnej denominácie a požiadate skupiny, aby skontrolovali správnosť svojho výberu.

4

10 min.

Následne požiadate skupiny, aby zapísali dôležité informácie o „svojej“ denominácii na flipcharty podľa osnovy:

- a. Kostoly – architektúra a symboly (fragmenty s číslom 1)
- b. Kostoly – interiér a výzdoba (fragmenty s číslom 2)
- c. Ľudia v cirkvi – duchovní, muži, ženy... (fragmenty s číslom 3)
- d. Bohoslužba – znaky a priebeh (fragmenty s číslom 4)

Potom žiaci nalepia svoje flipcharty na stenu pomocou lepiacej gumy alebo maliarskej pásky.

5

10 min.

Rozprávajte sa so žiakmi o tom, čo majú všetky konfesie spoločné, o tom, či dokážu porozumieť tomu, prečo rôznym spôsobom vyjadrujú svoju vieru.

6

10 min.

Pripravte techniku na prezeranie 3D modelov a postupne prechádzajte modelmi chrámov rôznych konfesií a spolu so žiakmi diskutujte o tom, či vidia znaky spomínané v predchádzajúcej časti hodiny.

Reformovaná cirkev

3	Volám sa XY a som v tomto kostole pastorm.
4	Moje rúcho je veľmi jednoduché a počas bohoslužieb v roku sa nemení, je stále čierne.
2	Ako môžete vidieť, v interiéri nášho kostola nenájdete žiadne obrazy ani sochy, pretože v našej cirkvi je najdôležitejšie Božie slovo, ktoré môžeme počuť.
3	Kostol nie je prístupný veriacim mimo konania bohoslužieb, pretože cirkev je spoločenstvo veriacich a kostol je iba priestorom na ich stretávanie.
1	Na veži našich kostolov nenájdete kríž, čo súvisí s vyvraždením kalvínov v Paríži počas Bartolomejskej noci. Namiesto neho však môžete nájsť napríklad kohúta (ako symbol Petrovho zapretia Ježiša), betlehemskú hviezdu (označenie miesta, kde môžeme nájsť Ježiša).
2	V našom kostole nenájdete oltár – centrom kostola je miesto pre kazateľa, ktoré má často kruhový tvar a býva umiestnené v prednej alebo v strednej časti kostola.
3	V minulých časoch platili pravidlá sedenia: ženy sedeli po vstupe do kostola v pravej časti lode a muži v ľavej časti lode. Deti sedia napravo od presbytéria a konfirmandi naľavo.
4	Počas spoločných stretnutí v chráme je najdôležitejšia kázeň Božieho slova – v našej cirkvi nemáme prísnu liturgiu, pri Večeri Pánovej pijeme víno a jeme chlieb na pamiatku umučenia a smrti Pána Ježiša Krista, ale vieme, že víno zostáva vínom a chlieb chlebom. Telo a krv Kristova boli obetované raz a nemožno to opakovať.
2	Farba oltárneho rúcha sa nemení, je stále biela.
3	Som volený presbytermi na určené obdobie a náš najvyšší duchovný je biskup.

Pravoslávna cirkev

3	Volám sa XY a som kňazom v tomto kostole. V niektorých krajinách ma ľudia oslovujú báťuška. Moje postavenie zdôrazňuje aj brada – v našej cirkvi má každý kňaz bradu.
4	V našom chráme sa stretávajú veriaci, aby vo svätej liturgii počúvali Božie slovo, ktoré čítam ja, kňaz, stojac pred zlateným ikonostasom, väčšiu časť liturgie chrptom k veriaci, čo symbolizuje moju pastiersku úlohu. Môžete tu nájsť aj obrazy svätcov Volodymira a Olgy, ale nikde neuvidíte žiadne sochy. Tie v našich kostoloch nie sú.
2	Ústrednou časťou chrámu je oltár s prestolom, ktorý od strednej časti chrámu, lode, oddeľuje ikonostas s cárskymi dvermi. Každý ikonostas musí mať minimálne dva rady. V prvom rade sa nachádza po pravej strane cárskych (kráľovských) dverí ikona Spasiteľa a po ľavej ikona Bohorodičky. Napravo od Christa sa nachádza ikona, ktorá znázorňuje patrocínium – zasvätenie chrámu.
3	V našich chrámoch počas bohoslužby všetci stoja – ženy vľavo od vchodu, muži vpravo. Pre ženy platia aj určité zásady obliekania. Do chrámu neprichádzajú v nohaviciach, ale v sukniach alebo šatách. Na hlave majú šatku.
4	Nad vchodom sa nachádza chór, z ktorého kantor (žalmista, resp. spevák) sprevádza spevom svätú liturgiu – prosby, spevy, žalmy. Spev nesprevádzajú žiadne hudobné nástroje.
4	Cez cárské dvere vchádzam do svätyne (k oltáru) iba ja, kňaz. Tu sa uskutočňuje nekrvavá obeta a veriaci potom prijímajú pod obojakým spôsobom – chlieb a víno, aby takto mali účasť na Kristovej obeti.
3	Epitrachil, gr. epitrichilion, (znamená: to, čo sa dáva na krk, šiju = našijnik) je znak kňazskej hodnosti. Symbolizuje milosť Sv. Ducha, ktorá schádza cez vysviacku od biskupa na kňaza a dáva mu moc vysluhovať tajiny – sviatosti. Kňaz bez epitrachila nekoná žiadnu službu.
1	Kríž na veži chrámu je trojramenný, prostredné rameno je najširšie a spodné rameno je skosené – znázorňuje snahu človeka o spojenie pozemského života s nebesami – s Bohom.
1	V našej cirkvi majú veže chrámov väčšinou kopuly v tvare horiacej sviece, ktorá symbolizuje svetlo, ku ktorému by sme sa mali utiekať v tme hriechu sveta.
3	Do chrámu môžu prichádzať veriaci s úmyslom modlitby kedykoľvek, keď je chrám otvorený a prístupný veriaci, ale predovšetkým na spoločné modlitby či požehnania dôležitých životných rozhodnutí.

Rímskokatolícka cirkev

3	Som duchovným správcom tohto kostola.
1	Pôdorys kostola tvorí loď, polkruhová svätyňa a bočné lode. Pri vchode je umiestnená nádoba so svätenou vodou – svätenička, veriaci sa pri vstupe označia znakom kríža prstami, ktoré namočia do svätenej vody.
1	Veža kostola býva vysoká, symbolizuje to túžbu veriacich po nadpozemskom živote. Na veži sa nachádza kríž.
4	Veriaci prichádzajú na svätú omšu, ktorá sa skladá z bohoslužby slova a bohoslužby obety. Kostol je otvorený veriacim nielen počas bohoslužby. Veriaci sem môžu prichádzať, ak sa chcú pomodliť k Bohu.
2	Vo svätyni vpredu sa nachádza obetný stôl, zvyčajne z kameňa. Stredobodom svätyne je bohostánok, v ktorom je uložená Eucharistia a svieti tu večné svetlo. Je tu aj obraz alebo socha svätca, ktorému je kostol zasvätený – patrocinium.
4	Vo svätyni sa nachádza aj ambón (kazateľnica), z ktorej zaznieva Božie slovo, ktoré sa číta z lekciónára, spievajú sa žalmy a kňaz sa prihovára veriacim v homílii (kázni).
3	Od II. vatikánskeho koncilu, ktorý sa uskutočnil v rokoch 1962 – 1965, majú veriaci väčšiu účasť na bohoslužbe, môžu čítať z lekciónára čítanie z kníh Starého zákona, z Listov apoštolov alebo Skutkov. Z Evanjelia podľa Jána, Matúša, Marka alebo Lukáša číta iba kňaz.
3	Bohoslužbe predsedá kňaz, ktorý stojí obrátený čelom k veriacim, s veriacimi takto spolu vytvárajú jedno spoločenstvo. Oblečenie kňaza je vo farbách jednotlivých liturgických období. Vo svätyni spolu s kňazom počas bohoslužby sedia aj miništranti. Ostatní veriaci sedia po oboch stranách kostola. Deti a mládež zvyčajne sedávajú vpredu.
4	Na chóre nad vchodom kostola je umiestnený organ, ktorý sprevádza spevy veriacich počas bohoslužieb.
2	Steny kostola sú bohato zdobené obrazmi a sochami svätých, ktoré znázorňujú výjavy zo života Krista, Panny Márie, steny zdobia aj obrazy Krížovej cesty a okná sú často bohato zdobené vitrážami. Vpravo v kostole sa nachádza krstiteľnica, pri ktorej počas roka stojí veľkonočná svieca Paškál, ktorá symbolizuje zmŕtvychvstaleho Ježiša Krista a na ktorej sú písmená gréckej abecedy – alfa a omega.

Gréckokatolícka cirkev

3	Vítam vás v našom Chráme sv. Sedmopočetníkov – Cyrila, Metoda, Nauma, Gorazda, Angelára, Klimenta a Sávu, som tu kňazom.
1	Náš chrám je nový, bol postavený v roku 2000, takže tomu zodpovedá aj štýl stavby. Pôdorys chrámu je v tvare štvorca s polkruhovou svätyňou, chrám je postavený v smere východ-západ.
1	Vežu chrámu, pomerne nízku, tvorí polkruhová kopula, stavba pripomína východnú architektúru.
2	Na stene svätyne ja namaľovaná freska Presvätej Bohorodičky, tzv. Oranta. Ide o jeden z najstarších spôsobov jej zobrazenia. Panna Mária má rozopäté ruky a otvorené dlane obrátené smerom k nebu, čo znamená, že sa za nás neustále prihovára u svojho Syna. Dieťa na jej hrudi len dokumentuje, že ide o Bohorodičku.
2	Vo svätyni sa nachádza ikonostas, za ktorým je kamenný obetný stôl.
3	Kňaz spolu s miništrantmi môžu vojsť do svätyne, kňaz cárskymi dverami a miništranti diakonskými dverami. V strede býva najväčší prestol určený pre biskupa.
4	Liturgia slúži kňaz otočený chrbtom k veriacim, homíliu (kázeň) prednáša z ambónu (kazateľnice).
3	Lavice pre veriacich sú po oboch stranách chrámu. Využívajú sa len občas. Väčšinou sa stojí. Muži aj ženy stoja spolu, deti vpredu, mládež tiež. Mladí, ktorí sprevádzajú liturgiu spevom, stoja hore na chóre.
4	Liturgia sa skladá z bohoslužby slova a bohoslužby obety, počas liturgie sa nepoužívajú iné hudobné nástroje, veľká časť liturgie je spievaná. Spev vedie kantor, zvyčajne muž, ktorý má na to hlasové predpoklady. Dievčatá držia v rukách koruhvy (zástavy) a v určitých častiach liturgie ich nakláňajú.
4	Liturgia sa slúži v slovenskom jazyku, raz do mesiaca je však slúžená v staroslovienskom liturgickom jazyku.

Kľukaté cesty Božieho ľudu

námet na aktivitu

Čas: 10-90 minút

podľa skladby a rozsahu
zvolených tém na diskusiu

Ciele

- Získať nadhľad nad rôznosťou ľudí (v prípade tejto aktivity nad konfesijnou rôznosťou, ale odporúčame rozšíriť aj na iné podoby rôznorodosti).
- Uvedomiť si rozmanitosť kresťanstva z hľadiska tradícií a historického vývoja.
- Odlíšiť, ktoré rozdiely medzi konfesiami pretrvávajú a ktoré pominuli.

Pomôcky

- ✓ zoznam kľúčových udalostí z dejín kresťanstva (príklad v prílohe)
- ✓ jeden dlhý povraz alebo motúz (cez celú triedu) a veľa kratších, rôznej dĺžky

Opis aktivity

Dlhý motúz natiahnite cez celú triedu, jeden koniec označte číslom 1, druhý koniec číslom 2000 (alebo aktuálnym rokom nášho letopočtu). Na stenu vyveste (alebo cez projektor premietnite) zoznam kľúčových udalostí z dejín kresťanstva. Zoznam udalostí prispôbte tomu, aký cieľ aktivitou sledujete. Každú udalosť so žiakmi prediskutujte – zvážte jej príčiny a dôsledky. Každú udalosť znázornite ako uzol na motúze. Ak dôsledkom

danej udalosti bolo štiepenie cirkvi, pripojte v danom mieste nový motúz. Nevyhýbajte sa ani príležitosti spojiť dve línie, ak taká udalosť v dejinách nastala (napr. Užhorodská únia). Napokon vzniknú vizualizované dejiny cirkvi, na viacerých miestach „zauzlené“, často sa štiepiace, vetviace – ale predsa smerujúce v časovej línii vždy vpred. Táto symbolická vizualizácia dejín cirkvi môže viesť k rôznym diskusiám, podľa zámeru učiteľa.

Príklady tém na diskusiu so žiakmi

Koľko línií v dejinách cirkvi ste poznali doteraz? Ktoré ste spoznali dnes?

Nájdite, ako putovala dejinami cirkvi vaša rodina. O akých koreňoch svojej rodiny viete? Zakreslite cestu svojej rodiny do tohto obrazu (prípadne môžete zadať ako domácu úlohu).

Ktoré línie sú zastúpené na území nášho regiónu? Ktoej susednej krajine sa náš región najviac podobá z hľadiska konfesionalnej pestrosti? Viete, aké myšlienkové spory viedli k štiepeniu cirkvi? Ktoré z týchto sporov sú pre vás dnes dôležité? V čom dnes vnímate rozdiel medzi konfesiami? Čo majú všetky kresťanské konfesie spoločné? S ktorými inými náboženstvami má kresťanstvo niečo spoločné? Čo je to?

Príloha – príklad uzlových udalostí dejín kresťanstva

- 60 – začiatok prenasledovania kresťanov v Ríme
- 313 – Milánsky edikt
- 9. storočie – obrazoborecké hnutie
- 910 – vznik kláštora v Cluny
- 1054 – veľká schizma
- 1209 – vznik františkánskeho rádu
- 1415 – upálenie Jána Husa
- 1517 – začiatok nemeckej reformácie
- 1646 – Užhorodská únia
- 1648 – Vestfálsky mier
- 1781 – Tolerančný patent
- 1920 – zrovnoprávnenie všetkých cirkví v ČSR
- 1962 – II. vatikánsky koncil

Kríž – symbol kresťanstva?

scenár vyučovacej hodiny

Čas: 45 minút

Ciele

- Uvedomiť si význam symbolov a symboliku ako spôsob kódovania informácií.
- Poznať rôznorodosť symboliky kríža v rôznych kultúrnych a náboženských kontextoch.
- Stať sa vnímavejším voči symbolike v sakrálnych budovách.

Pomôcky

- ✓ obrázky krížov s označením (na veľkom papieri alebo premietat' projektorom)
- ✓ obrázky krížov bez označenia pre každého žiaka (príloha)
- ✓ číslovaný zoznam typov krížov (na veľkom papieri alebo premietat' projektorom)
- ✓ 3D modely na stránke www.inoveduc.eu

Priebeh aktivity

1
10 min.

Žiakom rozdajte obrázky krížov bez popisu a spýtajte sa ich, ktoré vedia pomenovať. Potom im ukážte číslovaný zoznam typov krížov a požiadajte ich, aby skúsili priradiť k typom krížov obrázkov. Potom ukážte obrázky s priradenými číslami a požiadajte žiakov, aby porovnali svoje riešenia. Krátko vyhodnoťte túto vedomostno-tipovaciu súťaž.

2
15 min.

Diskutujte o slovách, ktoré sú žiakom alebo aj učiteľom neznáme. Ak máte možnosť, spoločne využite internet na dohľadanie chýbajúcich informácií. Rozprávajte sa aj o tom, kde žiaci videli takéto symboly a či rozumeli ich významu. Diskusiu smerujte k tomu, aby porozumeli symbolom ako jednej z foriem kódovania informácie. Pokúste sa spoločne odlíšiť, ktoré z týchto krížov sú kresťanskými symbolmi a ktoré nie. (Môžete zvoliť aj inú charakteristiku – napr. ktoré sú pôvodne z Afriky a pod.)

3
10 min.

Požiadajte žiakov, aby si prezreli sakrálny objekty (3D modely) na stránke www.inoveduc.eu. Aké kríže našli v jednotlivých kostoloch? Diskutujte o ich nálezochoch.

4
5 min.

Spýtajte sa žiakov, čo ich dnes najviac prekvapilo. Diskutujte o tom, pomôžte im nájsť ďalšie informačné zdroje k týmto otázkam.

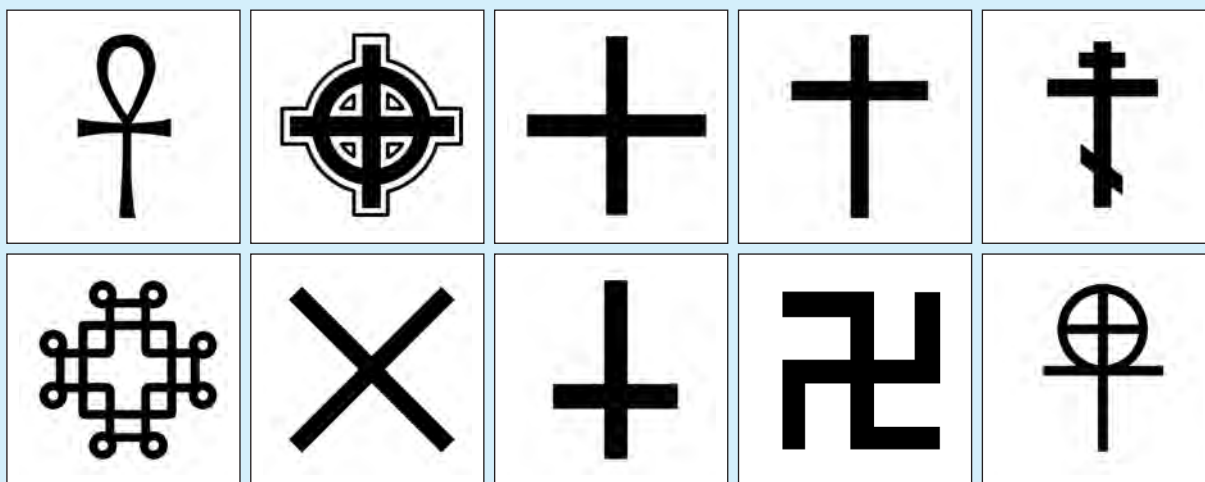
5

5 min.

Na záver žiakom povedzte, že používanie symbolov kríža sa mení v čase a ani dnes nie je vo všetkých krajinách rovnaké, ako je uvedené v úvode článku Michaely Kalinovej o symbolike kresťanských cirkví na východe Slovenska.

Príloha

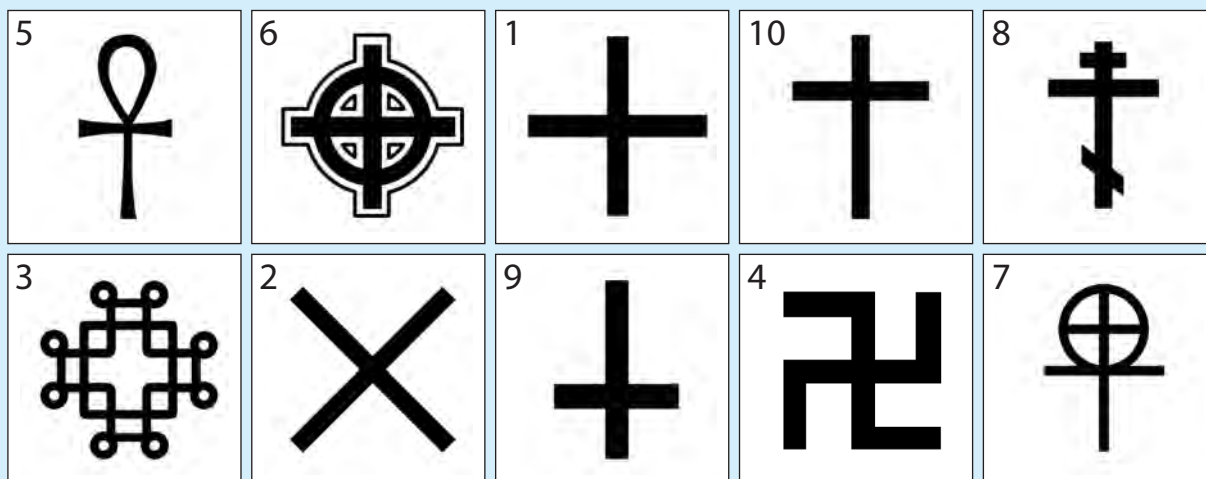
Obrázky krížov bez označenia

Číslovaný zoznam typov krížov

1. grécky	6. keltský
2. andrejevský	7. koptský
3. macedónsky	8. pravoslavný
4. svastika	9. svätopeterský
5. staroegyptský	10. latinský

Správne odpovede

Kostol ako učebnica

námet na aktivitu

Čas: 45 minút

podľa zámeru učiteľa

Ciele

- Naučiť sa využívať technológie ako nástroj umožňujúci názorné učenie sa bez nutnosti navštíviť konkrétnu lokalitu.
- Aplikovať poznatky o architektonických slohoch.
- Spoznať pozoruhodnú pamiatku – kostol vo Veľkej Trni.

Opis aktivity

Žiaci si na stránke www.inoveduc.eu otvoria 3D model kostola vo Veľkej Trni. Sami alebo s pomocou učiteľa hľadajú znaky rôznych architektonických slohov. Informácie si dopĺňajú z dostupnej literatúry alebo z internetu. Spoločne hľadajú odpoveď na otázky, ktoré môžu naviesť žiakov k hlbšiemu zamysleniu o tom, ako nám použitý architektonický sloh môže napovedať niečo o histórii a súčasnom využití kostola.

Napr.: Súvisí zmena architektonických slohov s konfesionálnymi zmenami obyvateľstva? Ak áno, ako? Ak nie, s čím teda súvisí? Prečo je ťažké nájsť reformovaný kostol v románskom slohu?

Spoločné znaky a odlišnosti regiónov dnešného východného Slovenska a Zakarpatska (Od vzniku Uhorského štátu po rozpad Rakúsko-Uhorska)	1
Spoločné znaky a odlišnosti dejín regiónov východného Slovenska a Zakarpatska (Od vzniku Československa po rozpad ZSSR a ČSFR)	9
Aktivity: Z Humenného do Užhorodu	17
Alexander Duchnovič	21
Cestovná kancelária	25

Náboženský vývoj Zakarpatska a východného Slovenska	27
Úvod k problematike špecifik sakrálnej architektúry a symboliky kresťanských cirkví na východe Slovenska	35
Aktivity: Čo nás spája – čo nás rozdeľuje	43
Kľukaté cesty Božieho ľudu	51
Kríž – symbol kresťanstva?	55
Kostol ako učebnica	57

Ľudová kultúra a tradičný spôsob života v regióne Východného Slovenska a Zakarpatskej Ukrajiny	59
K niektorým otázkam národnostného zloženia (východného) Slovenska	65
Ukrajinské nárečia v karpatskom areáli	71
Tradičné stavby v ukrajinsko-slovenskom pohraničí	75
Aktivity: Teta a ujo alebo pán a pani?	81
Z dielne historika – pátranie v rodinách	93
Slepá mapa Európy	101

Občianstvo a občianska spoločnosť	107
Aktivity: Sieť vzťahov	121
Malí verzus veľkí vinári	125
Keď občianstvo zlyhá	131
Aký národ máme v ústave?	135

3D modely a ich prezentácia pri výučbe	139
• Tvorba 3D modelov objektov	142
• Prezentácia objektov prostredníctvom webového rozhrania	156
• Prezentácia objektov prostredníctvom virtuálnej a rozšírenej reality	160
• Možnosti použitia 3D modelov objektov vo výučbe	163

Ľudová kultúra a tradičný spôsob života v regióne Východného Slovenska a Zakarpatskej Ukrajiny

■ Ľubica Volánská

V textoch tejto časti pracovných metodických listov sme sa sústredili na obyvateľov, ktorí žili a žijú v tomto regióne (A. Mušinka), jazyk, ktorým rozprávali a rozprávajú (J. Kredátusová) a v súvislosti s 3D modelmi najmä na príbytky, v ktorých bývali (I. Bojko). Práve spôsoby bývania nám môžu veľa povedať o každodennom živote obyvateľov tohto regiónu a ich zamestnaní v minulosti, a preto sa na ne sústredím v nasledujúcom texte.

Územie Slovenska, rovnako ako západnej časti Ukrajiny, patrí do dvoch veľkých geografických oblastí, ktorých klimatické a prírodné podmienky ovplyvnili tradičnú ľudovú kultúru a každodenný život obyvateľov slovensko-ukrajinského pohraničia. Južná – nížinná oblasť súvisí s panónsko-potiskou zónou, ktorá patrí k najstarším kultúrnym oblastiam Európy, má priaznivé klimatické podmienky a úrodnú zem. Severná časť regiónu má horský a podhorský charakter a je súčasťou karpatskej geografickej zóny. Delenie na horskú oblasť a nížinu malo v minulosti pre každodenný život obyvateľov regiónu

oveľa väčší význam ako akákoľvek iná deliaca čiara.

Na Zakapatsku sa delenie sever – juh odrazilo aj v názvoch regiónov – na severe *Verchovina* a na juhu *Dolina*, na východnom Slovensku sa v hovorovom jazyku pre sever dodnes používa výraz *na Rusnaky* a pre južnú časť zase *na Maďare* (Šoltés 2011, 2017). Pohraničie je preto z kultúrneho hľadiska veľmi rozmanitý región, čo je podmienené prevažne osobitosťami osídľovania, pri ktorom sa obyvateľstvo prispôbovalo prírodnému prostrediu a využívalo miestne prírodné zdroje.

Československá vláda sa po roku 1919 živo zaujímala o všetky druhy zdrojov na území Podkarpatskej Rusi, či už prírodné alebo ľudské. Výsledkom plánu spoznávať ľud a možnosti rozvoja kraja prostredníctvom etnografických výskumov je aj cesta českej etnografky Amálie Kožmínovej v roku 1921. Kožmínová opísala južnú časť oblasti nasledovne: „Rovina užhorodsko tiská stačila by obilím zásobiti zemi... Rodí v hojné míře všechny druhy obilí, zejména pšenice... kukuřice, brambor, lnu a konopí... daří se a pěstuje hodně ze-

leniny, hlavne hlávkového zelí, výborné okurky, jedlé melouny, zelená paprika a tykve... znamenitá viná réva... znamenité ovoce, neobyčajne lahodné chuti, medové voníci“¹ (1922: 11). Rovnako ju zaujala aj kontrastná drsnosť severnej časti: „Podnebí je čistě horské, svěží, ale drsné. Zima dlouhá, plná sněhu a závějí. Léto pozdní – podzim ranný. Pole skrovná, lesům přímo urvaná. Země 'bárs planá, skýtá skrovnou žěň,“² (1922: 66). Horšie podmienky pre poľnohospodárstvo spôsobili, že sa tu až do druhej polovice 20. storočia zachovali niektoré prvky kultúry z minulých storočí (používanie menej technicky vyvinutých nástrojov a náradia a s nimi súvisiace spôsoby práce a aj jej organizácia). Ako odpozorovala Kožmínová, miestni hospodári „jsou ve všem konservativní a drží se přesně a houževnatě starých zvyků. S přírodou mají ve všem krutý boj... Země obdělává se všude po staru a nedostatečně. Jak 'dido robil i gazda robí'...“³ (1922: 66).

Kožmínová prirovnávala zem k ovociu: „Ovocného stromoví jest velmi málo a většinou se na Verchovině ve vyšších polohách již ani nedaří. Nejvíce ze stromů ovocných níže v horách najde-

me jabloně. Jablka na nich však plně nedozrají, jsou kyselé a zatrpklá, tak jako život zdejšího lidu. Ani zdaleka se nemohou rovnati chutí ani velikostí skvostnému ovoci z jižních krajů Podkarpatské Rusi, medově sladkému, vyzrálému na žhavém slunci“⁴ (1922: 68). Zároveň však bola divokosťou krajiny očarená: „Kam oko dohlédlo, všude kol dědin vysoké hory – lesy a hory. Mlčenlivé, temné, s překrásnými západy a východy slunce – s nebem, zabarveným věčně malířsky a divukrásně.“⁵ (1922: 117) Spôsob, akým etnografi a etnografky vtedajšej doby opisovali tento región, bol výrazom postoja predstaviteľov Československej republiky, ktorí vyjadrovali povinnosť zachrániť miestny ľud pred biedou, z ktorej obviňovali predošlý režim, Rakúsko-Uhorsko.

Oblasť, o ktorej hovoríme, patrila totiž k najchudobnejším v Uhorsku, život jej obyvateľov bol veľmi jednoduchý a skromný. Neúrodná pôda nikdy nemohla vyživiť všetko obyvateľstvo. Hľadali preto ďalšie zdroje obživy. Kožmínová poznamenala: „Dřevorubectvím v lesích a na horách živí se velmi mnoho Rusínů v zimě i v létě. Mnozí z nich z lesa ani nevyjdou“⁶ (1922: 12). Ďalšími

- 1/ „Užhorodsko-potisská rovina by bola schopná zásobiť zem obilím.... V hojnej miere plodí všetky druhy obilnín, najmä pšenicu... kukuricu, zemiaky, ľan a konope... darí sa a pestuje sa tu veľa zeleniny, hlavne hlávková kapusta, výborné uhorky, jedlé melóny, zelená paprika a tekvica... výborný vinič... výborné ovocie, s neobyčajne lahodnou chuťou, voňajúce medom.“
- 2/ „Podnebie je čisto horské, svieže, ale drsné. Zima dlhá, plná snehu a závejov. Leto neskoré – jeseň skorá. Polia skromné, priamo vyrvané lesom. Pôda hoci neúrodná, poskytne aspoň skromnú žatvu.“
- 3/ „sú vo všetkom konzervatívni a držia sa presne a vytrvalo starých zvykov. Vo všetkom zvädzajú krutý boj s prírodou... Pôda sa všade obrába starým spôsobom a nedostatočne. „Ako robil dedo, aj gazda robí...“
- 4/ „Ovocných stromov je tu veľmi málo a väčšine sa vo vyšších polohách Vrchoviny už ani nedaří. Nižšie v horách nájdeme najmä jablone. Jablká však na nich úplne nedozrievajú, sú kyslé a trpké, rovnako ako život tunajšieho ľudu. Chuťou či veľkosťou sa ani zďaleka nemôžu porovnávať so skvostným ovocím z južných krajov Podkarpatskej Rusi, ktoré je medovo sladké, dozreté na horúcom slnku.“
- 5/ „Kam oko dovidelo, všade okolo dedín sú vysoké hory – lesy a hory. Mlčanlivé, temné, s krásnymi západmi a východmi slnka – s nebom, sfarbeným večne ako pre oko maliara a zázračne krásne.“
- 6/ „Mnoho Rusínov sa v zime aj lete živí drevorubačstvom v lesoch a horách. Mnohí z nich z lesa ani nevyjdú.“

doplňkovými zamestnaniami bolo po-vozníctvo, rybárstvo, včelárstvo a pálenie vápna, ktoré sa používalo na biele-
lenie omietok z hliny, pálenie uhlia či
tkanie plátna. Navyše už od 18. storo-
čia obyvatelia masovo odchádzali na
sezónne poľnohospodárske práce do
južných obcí Východoslovenskej níži-
ny a severného Maďarska. Na rozhraní
19. – 20. storočia sa značná časť vysta-
hovala do zámoria. Tzv. Amerikáni, ktorí
sa vrátili, ovplyvnili vzhľad i ďalší vývin
tradičnej kultúry regiónu, najmä v ode-
ve, staviteľstve, strave a pod.

V prípade obydľí platí, že všetko dob-
ré už bolo vymyslené. Domy zvykli ich
obyvatelia zväčša stavať na slnečnej
strane smerom na juh. Zároveň sa domy
stavali na hranici pozemku, to jest z dvora
sa nikdy neubralo. Pôdorys domu bol
jednopriestorový (izba), neskôr dvoj-
priestorový (izba a pitvor), medzi 13. –
16. storočím sa vyvinul na trojpriesto-
rový (izba – pitvor – komora) a všetky
miestnosti boli orientované do dvora.
Aj okná pridaných izieb, ktoré vznika-
li vývojom a zmenili pôdorys domu tak,
že nadobudol tvar písmena L, smero-
vali okrem ulice aj do dvora. Je to ob-
rovská devíza, lebo z dvora robí najväč-
šiu spoločenskú miestnosť domu, kde
sa po väčšinu roku odohráva všetok ži-
vot rodiny. Rodina bola zároveň aj hos-
podárskou jednotkou, gazdovstvá sa
snažili o autarkiu, teda samostatnosť,

sebestačnosť. Ako odpozorovala Kožmí-
nová: „Rukodělné schopnosti lidu jsou
velmi značné. Muži gazdují a robí vše,
čeho v hospodářství potřebují. Řemesl-
ná dovednost a schopnost je jim vro-
zena. V chalupách najdeme ještě stopy
okrasné práce lidové na dřevěném nářa-
dÍ, náčiní a nábytku“⁷ (1922: 96).

Obydlie muselo spĺňať požiadavky
vyplývajúce z oboch funkcií – obytnej
i hospodárskej. Pre ich úzke prepojenie
sa často prelínali: hospodárske priesto-
ry ako maštal' či komora slúžili často aj
na spanie a zasa v izbe sa okrem kaž-
dodenného života pracovalo, odklada-
li sa v nej poľnohospodárske produk-
ty a svoje miesto v nej našli i zvieratá.
Kožmínová opisuje takúto situáciu, rov-
nako však bola prekvapená chudobou
niektorých príbytkov najmä v severnej
časti regiónu: „Chyža karpatoruská vy-
kazuje leckde bédný výraz zaostalosti
a bídy. Ohromná pec v maličké chudob-
né chalupě hřeje a dýmá, až je v chyži
k zalknutí. Maličká okénka zašupovací
jsou v zimě zaklincována (příbyta), aby
vzduch neměl přístupu. Ve světnici paří
se lidé, jehňata v 'zároku' pod postelí
a choulí se slepice, aby venku nemrzli.
Leckde je viděti pod postelí i hromádku
brambor“⁸ (1922: 76).

V mnohoúčelovej izbe, v ktorej sa
odohrával život rodiny, sa nachádzalo
niekoľko základných prvkov. Jedno

7/ „Remeselné schopnosti lidu sú značné. Muži gazdujú a robia všetko, čo je v hospodárstve potrebné. Remeselná schopnosť a zručnosť je im vrodená. V chalupách stále nájdeme stopy okrasnej ľudovej práce na drevenom náradí, náčiní a nábytku.“

8/ „Karpatoruská chyža (=izba-pre prekladateľov) na mnohých miestach odráža smutný výraz zaostalosti a bídy. Ohromná pec v maličkej chudobnej chalupe hřeje a dymí, až je v chyži na zadusenie. Maličké zatáhovacie okienka sú v zime zaklincované (přibité), aby sa dnu nedostal vzduch. V izbe sa paria ľudia, zvieratá v ohrádkach pod posteľou i so schúlenými sliepками, aby vonku nemrzli. Často býva pod posteľou uložená aj kopa zemiakov.“

ohnisko – jedna pec a jeden stôl, predstavovali symbol rodinnej jednoty. Ako píše Kožmínová: „V zimě žije se v chalupách na peci. Podlaha chyže z udupané hlíny je studená a dětem na ni zebou bosé nožky. Velcí, odění pouze v plátěný kroj, tak jako v létě, rádi se rovněž drží pece. Ženy kol ní předou, muži robí drobné hospodářské potřeby a starí si hová s dětmi na vrchu pece“⁹ (1922: 72). Umiestnenie pece ako i ostatného zariadenia izby zodpovedajú širokému regiónu severnej a východnej časti Európy. Pec stávala pri dverách a od nej pozdĺž steny stávali postele. Táto polovica bola tzv. ženskou časťou izby.

Ďalším symbolom rodinnej jednoty, ktorú Soňa Švecová nazýva životom „na jednom chlebe“, „pri jednej mise“, „za jedným stolom“, bol stôl (1997: 109). Stôl a lavice stávali uhlopriečne k peci medzi oknom na ulicu a oknom do dvora. Nad ním viseli obrázky svätých, ikony, preto ho nazývame „kultovým kútom“. Odohrávali sa pri ňom, podobne ako pri peci, dôležité úkony spojené so zvykmi počas výročných sviatkov (Vianoc, Veľkej noci a pod.) i obradov spätých so životným cyklom človeka.

V poslednom rohu izby bol priestor určený na opravu domáceho náradia, pletenie košíkov a pod. (na Zemplíne označovaný ako *varšat*). Kožmínová poznamenala, že každý gazda „zná ´zrobity´ vše, čeho pro dům i hospodářství potřebuje, a bez sekery v ruce se ani

nepohne“¹⁰ (1922: 42). Polovica izby so stolom a „dielňou“ bola „mužskou“ časťou.

Izba sa navyše delila na prednú časť (bližšie k ulici a ďalej od dverí) a zadnú (bližšie k dverám), z ktorých prvá mala reprezentačnú funkciu a zadná pracovnú. V prednej časti sa nachádzala i posteľ gazdovského páru, no a najčestnejšie miesto bolo za stolom. Považovalo sa za poctu, ak gazda návštevníka pozval ku stolu a nezhováral sa s ním medzi dverami. Samozrejme, ženy i muži sa slobodne mohli pohybovať po celej izbe, symbolický význam, ktorý bol jednotlivým priestorom pripisovaný, bol výrazom hierarchie panujúcej medzi členmi rodiny.

Život jednotlivých členov rodiny ovplyvnený spôsobom zamestnania, ktoré súviselo s prírodnými podmienkami v regióne, do veľkej miery ovplyvňuje ráz krajiny i výsledky staviteľskej činnosti; tie sú pri návšteve regiónu badateľné na prvý pohľad. Na druhej strane je zrejmé, že vplyv prírodného prostredia na kultúru smerom do súčasnosti slabne.

Kožmínová, podobne ako iní etnografi, hľadali pred sto rokmi v regióne východného Slovenska a Západnej Ukrajiny „skutečný pôvab dneška, oasu podmanivého barbarství se zurčícími prameny uprostřed sypkého písku továrenské civilizace“¹¹ (Makovský 1925: 9).

9/ „V zime sa v chalupách žije na peci. Podlaha chyže z udupanej hlíny je studená a deti na nej oziabajú bosé nožky. Velcí, oblečení iba do plátěnného kroja – rovnako ako v lete – sa tiež radi zdržiavajú pri peci. Ženy okolo nej pradú, muži opravujú drobné hospodářské náradie a starí si hovejú s dětmi na vrchu pece.“

10/ „vie vyrobiť všetko, čo jeho dom i hospodářství potřebuje a bez sekery v ruce sa ani nepohne“

11/ „skutočný pôvab dneška, oázu podmanivého barbarstva so zurčiacimi prameňmi uprostřed sypkého písku továrenské civilizácie“

Práve tento pohľad robí pre jeho návštevníkov z regiónu dodnes príťažlivé miesto. Ponúka totiž kúsok z poľnohospodárskej minulosti obyvateľov Európy, dedičstvo, ku ktorému sa v súčasnosti čoraz viac vraciame kvôli pre mnohých príťažlivej predstave o intimite a pomalosti vidieckeho spôsobu života a jeho „organickosti“. Obyvatelia „západných“ krajín Európy dnes s obľubou využívajú agrotu-

ristiku, holdujú bio-potravinám od miestnych pestovateľov a chovateľov, či si ich sami dopestúvajú, kompostujú a snažia sa žiť v súlade s prírodou, či aspoň počúvajú etno-hudbu, nosia a obklopujú sa vecami každodennej spotreby, ktoré sú ovplyvnené ľudovým umením. Práve v tejto oblasti môže poskytnúť región ukrajinsko-slovenského pohraničia mnoho inšpirácií.

Literatúra

Tradičná ľudová kultúra Slovenska slovom a obrazom. Elektronická encyklopédia:
<http://www.ludovakultura.sk/index.php?id=11>
<http://www.ludovaarchitektura.sk/www.uluv.sk>

- BEŇUŠKOVÁ, Z.: *Tradičná kultúra regiónov Slovenska*. Bratislava 2005.
- BOTÍK, J.: Geografické, kultúrno-spoločenské a interetnické súvislosti ľudovej architektúry. In: *Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku*. Bratislava 1998, s. 67-101.
- BOTÍKOVÁ, M. – JAKUBÍKOVÁ, K. – ŠVECOVÁ, S.: *Tradiície slovenskej rodiny*. 1997.
- DANGLOVÁ, O.: *Dekor Symbol. Dekoratívna tradícia na Slovensku a európsky kontext*. Bratislava 2001.
- HORVÁTHOVÁ, E.: *Rok vo zvykoch nášho ľudu*. Bratislava 1976.
- Kolektív: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska I., II.* Bratislava 1995. Kolektív: *Etnografický atlas Slovenska*. Bratislava 1990.
- Kolektív autorov: *Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry*. Bratislava 2000.
- KOŽMÍNOVÁ, A.: *Podkarpatská Rus ; Práce a život ľudu po stránce kulturní, hospodářské a národopisné*. Praha 1922.
- Kolektív autorov: *Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku*. Bratislava 1998.
- LANGER, J. – VAŘEKA, J.: *Naše lidové stavby*. Praha 1983.
- MAKOVSKÝ, S. K.: *Lidové umění Podkarpatské Rusi*. Praha 1925.
- MENCL, V.: *Lidová architektura v Česko-Slovensku*. Praha 1980.
- ŠOLTÉS, P.: Zemplín – hraničný región na konfesionalnej mape Slovenska. In: *Kresťanstvo v dejinách Zemplína*. Michalovce 2011, s. 188-208.
- ŠOLTÉS, P.: Spoločné znaky a odlišnosti regiónov dnešného východného Slovenska a Zakarpatska (Od vzniku Uhorského štátu po rozpad Rakúsko-Uhorska). In: *Pracovné metodické listy*. Bratislava 2017.
- ŠVECOVÁ, S.: Rodina v dome a vo dvore. In: BOTÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, S. – JAKUBÍKOVÁ, K.: *Tradiície slovenskej rodiny*. Bratislava 1997, s. 109-120.
- VEREŠOVÁ, J. – JURÁKOVÁ, B.: *Ľudové zvyky, tradície a remeslá vo výchove mimo vyučovania*. Bratislava 2014.

K niektorým otázkam národnostného zloženia (východného) Slovenska

■ Alexander Mušinka

Tzv. klasická definícia národa bola založená na predstave, že národ je skupina ľudí, ktorá má „exaktne definovateľné znaky“ – „*Národ bol definovaný ako historická forma etnického spoločenstva ľudí založená na jednote jazyka, územia a hospodárskeho života, na zvláštnostiach tradícií národnej kultúry, na jednotnom národnom povedomí*“ (ŠrajEROVÁ 2000). V laickej reči sa táto definícia bežne používa a používa sa aj v značnej časti politického diskurzu. V mnohých rovinách ovplyvňuje náš každodenný život (máme na mysli napr. prejavy šovinizmu a rasizmu, tzv. antiganizmus alebo protimigrantskú rétoriku). V akademických kruhoch v súčasnosti táto definícia nie je všeobecne akceptovaná. V súčasnej dobe dominuje názor, podľa ktorého je národ skupina ľudí, ktorá má spoločnú etnicitu, t. j. subjektívny pocit „zdieľanej spolupatričnosti“¹. Tento „subjektívny pocit“ sa môže opierať o „objektívne prvky“ (napr. jazyk, územie, dejiny a pod.), avšak ich výber je „individuálnym rozhodnutím každého jednotlivca“. Zároveň však platí, že vzhľadom

na skutočnosť, že ľudia sú v rámci určitej skupiny vychovávaní a pohybujú sa v podobnom kultúrnom kontexte, aj „výber prvkov“, na základe ktorých si „budujú“ svoj pocit spolupatričnosti, bude podobný.

Ak je národ (v etnickom kontexte) subjektívny pocit zdieľanej spolupatričnosti, potom o jeho existencii môžeme uvažovať až od okamihu, kedy sa tento pocit „objavil“. V kontexte malých stredo-európskych národov je to napr. obdobie tzv. národného obrodzenia. Ak sa následne opýtame, či takéto národy (v etnickom kontexte) existovali pred obdobím národného obrodzenia, odpoveď znie NIE. Existovali prvky, ktoré sa síce neskôr stali základom „pocitu zdieľanej spolupatričnosti“, ale (etnický) pocit ako taký neexistoval.

Ak si uvedomíme vyššie uvedené skutočnosti, pochopíme, prečo dochádzalo, a stále dochádza, k nekončiacim sporom o „objektívne“ popísanie alebo vymedzenie jednotlivých národov alebo etníc. Typickými príkladmi môžu byť spory

1/ Pozri napr. Martin Kanovský: *Národ a etnická príslušnosť podľa vedy*: <http://www.historiarevue.sk/index.php?id=2004kanovsky24> alebo Gilles Gourbin: „Čo je to národ?“, <http://www.jetotak.sk/autonomna-zona/co-je-to-narod->

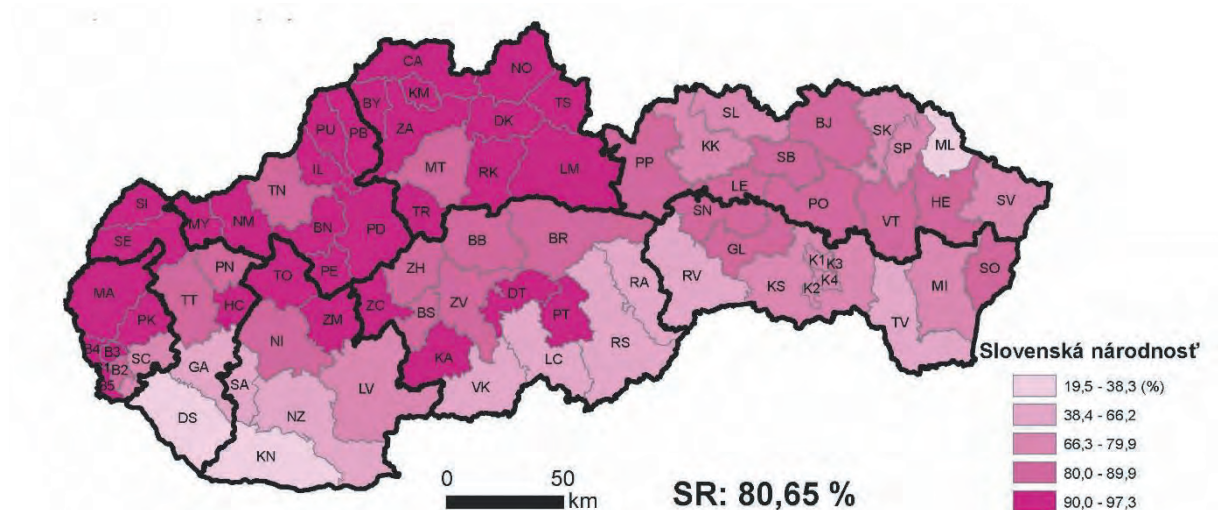
o interpretáciu dejín, geografické vymedzenie, alebo štatistické vyjadrenie počtu príslušníkov jednotlivých národov.

Ak hovoríme o východnom Slovensku a západnej Ukrajine, tak rovnako ako pre zvyšok Európy pre ne platí skutočnosť, že toto územie nie je, a nikdy nebolo, monoetnické. Vždy išlo o multietnický priestor, v ktorom sa dlho prelínali jednotlivé kultúry. Na Slovensku z administratívneho hľadiska v súčasnosti hovoríme o Prešovskom a Košickom kraji. Prešovský kraj má celkovú rozlohu 8 993 km², žije v ňom celkovo 820 697 obyvateľov (stav k 31.12.2015) a delí sa na 13 okresov a 664 obcí (z toho 23 miest). Košický kraj má celkovú rozlohu 6 753 km², žije v ňom celkovo 796 650 obyvateľov (stav k 31.12.2015) a delí sa na 11 okresov a 461 obcí (z toho 17 miest).²

V kontexte národnostného zloženia môžeme na tomto území zaznamenať prítomnosť jednotlivých, tzv. „tradičných“ národov. Dominantným etnickým spoločenstvom v tomto priestore sú príslušníci slovenského národa. Aj keď ide na prvý pohľad o homogénnu skupinu ľudí, v skutočnosti je tvorená heterogénnou skupinou jednotlivých, tzv. tradičných etnografických regiónov. Medzi dominantné na východnom Slovensku patria Spiš, Šariš, Zemplín a Abov, pričom jednotlivé kultúrne odlišnosti sú medzi nimi v mnohých oblastiach výraznejšie ako medzi nimi a iným národmi či národnosťami.

K tradičným národnostným menším, ktoré obývajú tento región, patria príslušníci maďarskej a rusínsko-ukrajinskej národnostnej menšiny. V prípade

Podiel obyvateľstva hlásiaceho sa k slovenskej národnosti na základe výsledkov Sčítania obyvateľstva z roku 2011

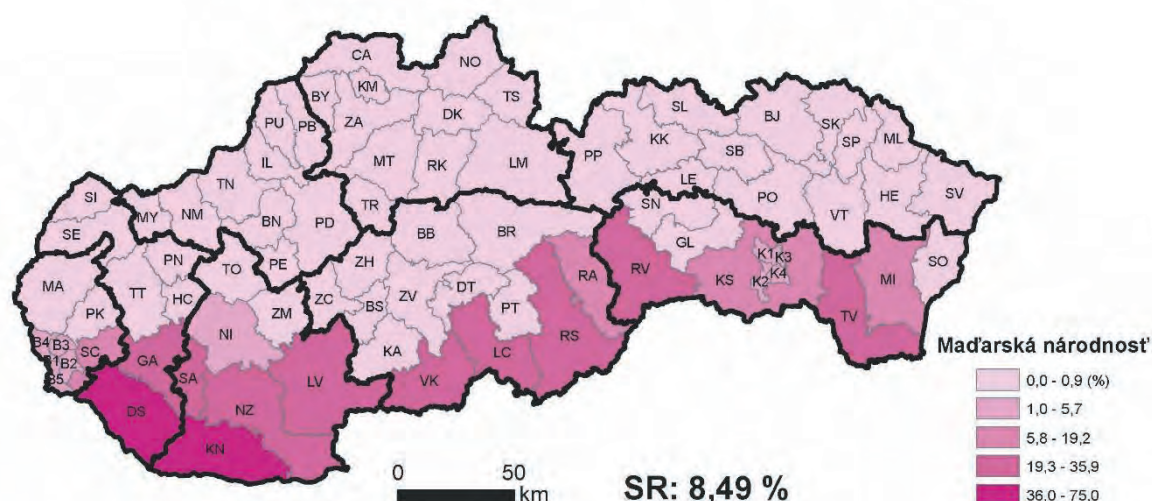

Zdroj: Štatistický úrad SR³

2/ <https://sk.wikipedia.org/wiki/Slovensko> ; https://sk.wikipedia.org/wiki/Pre%C5%A1ovsk%C3%BD_kraj;
https://sk.wikipedia.org/wiki/Ko%C5%A1ick%C3%BD_kraj;
<http://web.vucke.sk/sk/fakty-kraji/ine/obce-mesta.html>

3/ https://slovak.statistics.sk/wps/wcm/connect/42ad4c83-e230-4800-bb81-c2bd68ac3225/8b_Obyv_trvalo_byvajuce_v_okr_SR_so_slovenskou_madarskou_a_romskou_narodnostou_SODB_2011.pdf?MOD=AJPERES

**Podiel obyvateľstva hlásiaceho sa k maďarskej národnosti na základe
výsledkov Sčítania obyvateľstva z roku 2011**

Zdroj: Štatistický úrad SR⁴

týchto dvoch menšín ide v zásade o etnické presahy z tzv. materských štátov alebo regiónov. Znamená to, že príslušníci týchto národnostných menšín dlhodobo obývajú určité kompaktné územie.

V prípade Rusínov-Ukrajincov je situácia mierne odlišná, resp. špecifická. Rusíni-Ukrajinci obývajú územie nielen v severnej časti slovensko-ukrajinského pohraničia, ale najmä oblasť na severe prešovského kraja v poľsko-slovenskom pohraničí. Dôvodom je skutočnosť, že Rusíni-Ukrajinci obývali primárne hornaté oblasti Karpát od Zakarpatskej oblasti Ukrajiny až po juhovýchod Poľska a severovýchod Slovenska. Na Slovensku tak obývajú územie približne 160 x 40 km, v ktorom je približne 260 obcí, ktoré sú považované za rusínsko-ukrajinské. V minulosti podobné územie obývali Rusíni-Ukrajinci aj na poľskej strane karpatských hôr, avšak podstatná časť z nich bola v rokoch 1945/46 presídlená na

Ukrajinu. Tí, ktorí odmietli opustiť svoje domovy, boli v roku 1947 v rámci „Akcije Wisla“ násilne deportovaní na tzv. „zemie odzyskane“ (po odsunutých Nemcoch) v západnom Poľsku a ich lokality boli zrovnané so zemou alebo osídlené poľským obyvateľstvom z vnútrozemia. Iba nepatrná časť pôvodných obyvateľov sa po desiatich rokoch vrátila do svojich domovov (Mušínska – Mušínska 2010).

Rusínsko-ukrajinské etnikum vykazuje ešte jednu špecifickú charakteristiku. V minulosti prešlo toto obyvateľstvo špecifickým národno-obrodeneckým vývojom, výsledkom ktorého bola značná rôznorodosť etnickej identifikácie tejto skupiny obyvateľstva. Vzhľadom na geopolitický kontext a záujmy jednotlivých skupín sa tu stretávame napr. s tzv. veľko-ruskou národnostnou orientáciou, uhro-rusínskou orientáciou, ukrajinskou orientáciou, rusínskou orientáciou a pod. V období po roku 1989 došlo v rámci tej-

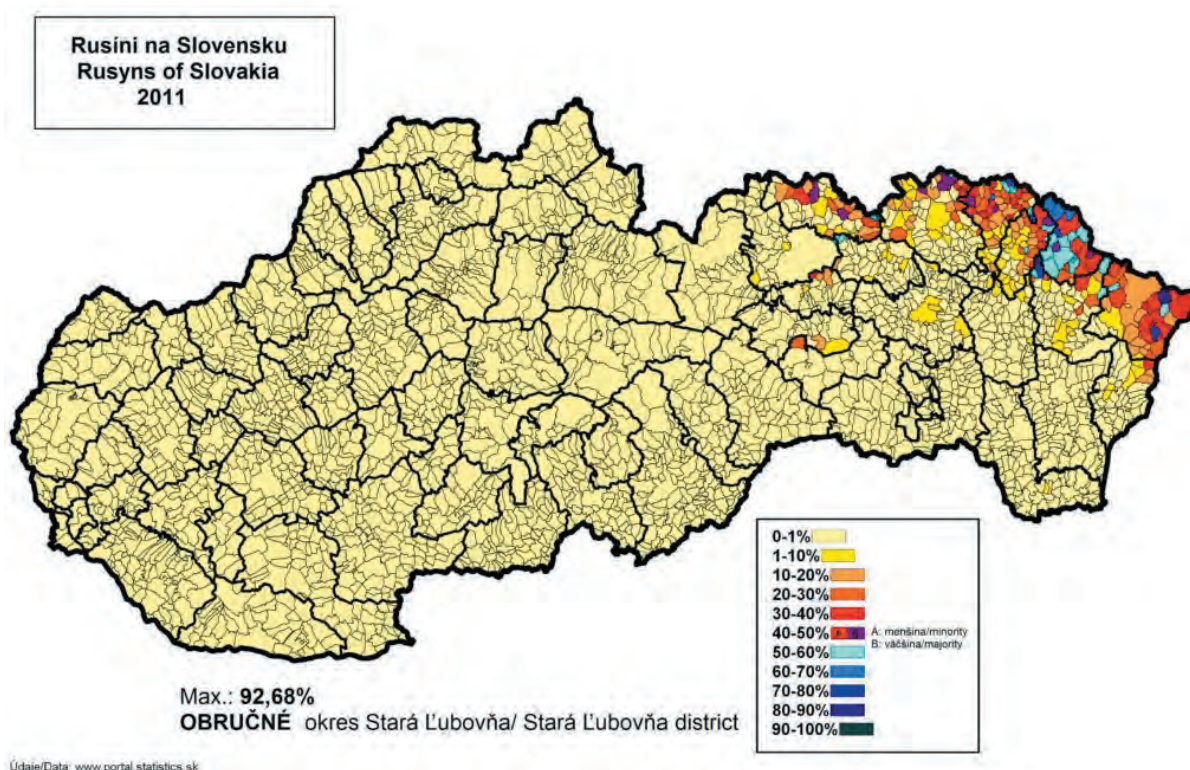
4/ https://slovak.statistics.sk/wps/wcm/connect/42ad4c83-e230-4800-bb81-c2bd68ac3225/8b_Obyv_trvalo_byvajuze_v_okr_SR_so_slovenskou_madarskou_a_romskou_narodnostou_SODB_2011.pdf?MOD=AJPERES

to skupiny k vzniku minimálne dvoch dominantných názorových prúdov v rámci etnických sebaidentifikačných procesov, ktoré sú vo vzájomnej antagonistickej pozícii. Najčastejšie sú nazývané pro-ukrajinská orientácia a pro-rusínska orientácia.

Ak by sme veľmi zjednodušene chceli vysvetliť podstatu sporu vo vnútri tohto etnika, môžeme ho popísať ako spor o interpretáciu pojmu *Rusín*. Ani jedna z uvedených dominantných orientácií nespochybňuje, že vyššie uvedené etnikum patrí do skupiny východných Slovanov, a že na našom území sa pomenúvajú pojmom Rusíni⁵. Základný rozpor je v tom, ako tento pojem interpretujú. Tzv. pro-ukrajinská časť etnika

ho vysvetľuje ako pojem, ktorý popisuje špecifickú alebo etnografickú časť ukrajinského národa (podobne ako pojem Šarišan alebo Spišiak popisuje obyvateľa špecifického etnografického regiónu považovaného za súčasť slovenského národa). Preferujú preto používať pre ich označenie termín Rusín-Ukrajinec. Naproti tomu tzv. pro-rusínska časť interpretuje termín Rusíni ako termín označujúci samostatný – štvrtý – východoslovanský národ (Rusi, Ukrajinci, Bielorusi a Rusíni). Na potvrdenie svojich tvrdení obidve strany používajú rôzne „objektívne“ dôkazy alebo „objektívne správne“ interpretácie. V kontexte vyššie uvedených teoretických prístupov však takýto spor nemá jednoznačné riešenie.

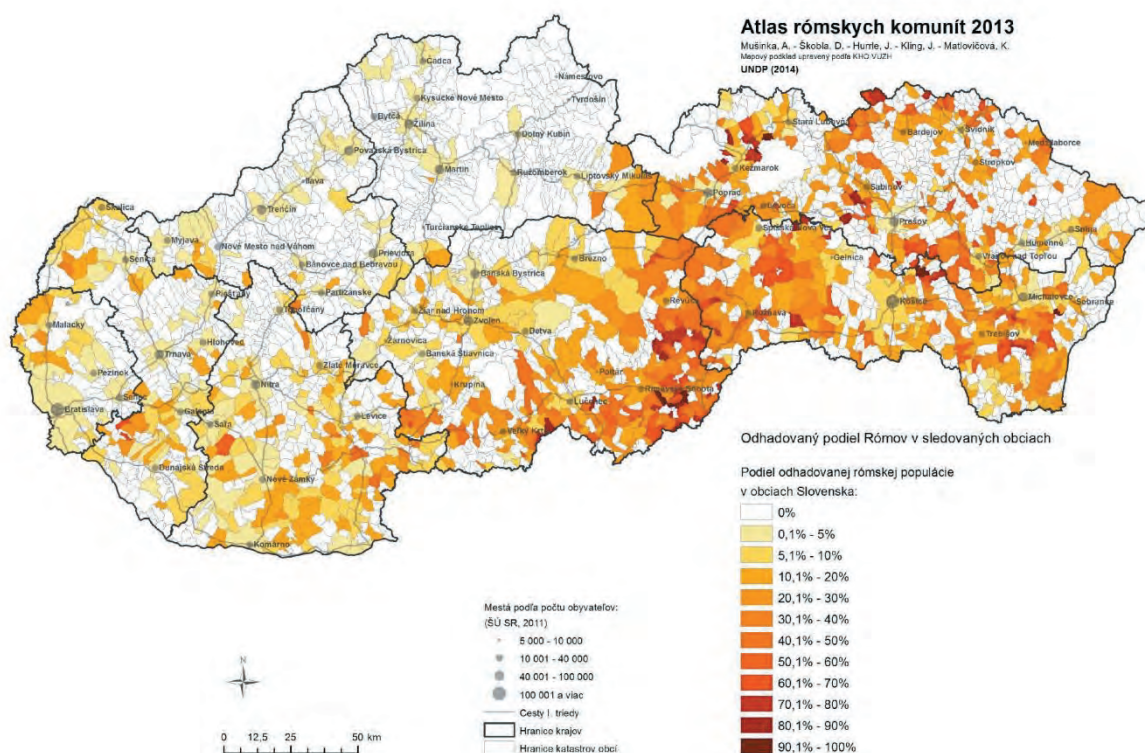
Podiel obyvateľstva hlásiaceho sa k rusínskej národnosti na základe výsledkov Sčítania obyvateľstva z roku 2011⁶

5/ Na poľskej strane Karpát sa toto etnikum nazýva Lemkovia (Lemkowie).

6/ https://sk.wikipedia.org/wiki/Rus%C3%ADni_na_Slovensku#/media/File:Rus%C3%ADni_na_Slovensku_2011.png

Odhadovaný podiel Rómov na Slovensku na základe výsledkov Atlasu rómskych komunít na Slovensku 2013⁷

K ďalším tradičným alebo pôvodným národnostiam na východnom Slovensku patrí rómska národnostná menšina. Za tradičnú ju môžeme považovať aj napriek predstavám o jej neskoršom (v kontexte slovanských etníc) príchode na toto územie. Z historického hľadiska je prítomnosť Rómov na našom území totiž doložená v 14. storočí. Argument „kto prišiel skôr“ je ľahko spochybiteľný, pretože aj príslušníci slovanských kmeňov alebo kultúr (z ktorých sa neskôr identifikovali jednotlivé slovanské národy) prišli do tohto priestoru v rámci historického procesu nazývaného sťahovanie národov (4. – 7. storočie) a neprišli do ľudoprázdneho priestoru. Navyše, na rozdiel od Rómov, jednotlivé slovanské kmene nevedia určiť svoju „pôvodnú pravlasť“.

Podobne o niekoľko storočí neskôr prišli do tohto regiónu aj uhorské kmene (9. – 10. storočie) a pod. Stali sa tak súčasťou nekončiacej reťaze migrácií a usídľovania sa.

Multietnický obraz východného Slovenska dopĺňajú ešte dve tradičné národnostné menšiny, ktoré však dnes už na východnom Slovensku takmer nie sú. Obidve zanikli počas alebo v dôsledku druhej svetovej vojny.

Prvou je židovská národnostná menšina, príslušníci ktorej sa na území Slovenska vyskytovali už od 10. – 11. storočia. „V roku 1930 sa na Slovensku podľa sčítania k židovskej národnosti prihlásilo 70 000 osôb, ale asi 9 000 ďalších Židov sa prihlá-

7/ Mušíňka, A. - Škobla, D. - Hurre, J. - Matlovičová, K. - Kling, J. 2013

silo k nemeckej národnosti. K židovskému náboženstvu sa prihlásilo celkovo až 136 000 osôb.”⁸ Na východnom Slovensku medzi regióny s výrazným zastúpením Židov patrili Spiš, ale významné židovské komunity boli v Prešove, Košiciach, ako aj ďalších väčších mestách. Pre túto národnostnú menšinu najhorším a extrémne devastačným obdobím bolo obdobie tzv. Slovenského štátu (1939 – 1945), politika ktorého bola výrazne protižidovská. Vtedajší režim deportoval do koncentračných táborov takmer 58 tisíc Židov a po potlačení Slovenského národného povstania a obsadení Slovenského štátu nemeckou armádou bolo vyvezených ďalších približne 13 tisíc osôb (Salner 2011). Ak do celkovej situácie započítame aj územia okupované v tomto období Maďarskom, tak môžeme skonštatovať, že počas vojny zahynulo asi 105 000 slovenských židov, teda asi 77 % predvojnovkej populácie. Po vojne ostalo na Slovensku približne 30 tisíc židov, avšak po komunistickej prevrate v roku 1948 tisíce z nich emigrovali do zahraničia (Klein-Pejšová). Týmto došlo k faktickej likvidácii tejto národnosti na území Slovenska. Druhou pôvodnou národnostnou menšinou na Slovensku, ktorá bola po druhej svetovej

vojne odsunutá, je nemecká národnostná menšina, niekedy nazývaná aj *Karpatskí Nemci*. Ide o národnostnú menšinu, ktorá sa na Slovensko dostala v rámci niekoľkých vln osídľovania. V roku 1930 bol počet obyvateľov, ktorí sa prihlásili k nemeckej národnosti, takmer 150 tisíc (presne 148 214 osôb), avšak v roku 1950 ich počet klesol iba na 4 794 osôb (Salner 2011). Multietnická situácia bola na území východného Slovenska prítomná v minulosti a je prítomná aj do dnešných dní. Skutočnosť multietnicity nie je sama o sebe výnimočná – pravdepodobne nikde na svete (a určite nikde v Európe) ne-nájdeme úplne monoetnický región. Výrazným špecifikom práve východného Slovenska je jeho značná etnická variabilita a následná schopnosť tohto regiónu s touto variabilitou existovať. V kontexte kontinuálnych geopolitických a sociokultúrnych zmien, môžeme z určitou mierou nadsadenia skonštatovať, že práve multietnicizmus tohto regiónu je jednou z mnohých jeho pozitívnych črt a zároveň jeho nádejou do budúcnosti. Práve schopnosť komunikovať a koexistovať s inakosťou môže byť v budúcnosti výhodou – resp. jedným z nástrojov pre vytváranie „interkultúrnych mostov“.

Literatúra:

- KLEIN-PEJŠOVÁ, R.: *Dejiny Židov na Slovensku*. Dostupné on-line: <http://www.slovak-jewish-heritage.org/history-of-jews-in-slovakia.html?&L=1>
- MUŠINKA, M. – MUŠINKA, A.: *Národnostná menšina pred zánikom? Štatistický prehľad rusínsko-ukrajinských obcí na Slovensku v rokoch (1773) 1881 – 2001*. Prešov 2010.
- MUŠINKA, A. – ŠKOBLA, D. – HURRLE, J. – MATLOVIČOVÁ, K. – KLING, J.: *Atlas rómskych komunit na Slovensku 2013*. Bratislava 2014. Dostupné na: http://www.unipo.sk/public/media/18210/Atlas_romkom_web.pdf
- SALNER, P.: *Židia na Slovensku*. 2011. Dostupné na: <http://www.ludovakultura.sk/index.php?id=3903>
- ŠRAJEROVÁ, O.: Identifikácia Slovákov v ČR s menšinovým postavením. In: *Človek a spoločnosť* č. 3, internetový časopis. Košice 2000. Dostupné na: <http://www.saske.sk/cas/archiv/3-2000/srajerova.html>

8/ [https://sk.wikipedia.org/wiki/Slovensk%C3%A1_republika_\(1939_%E2%80%93_1945\)#Postavenie_men.C5.A1.C3.ADn](https://sk.wikipedia.org/wiki/Slovensk%C3%A1_republika_(1939_%E2%80%93_1945)#Postavenie_men.C5.A1.C3.ADn)

Ukrajinské nárečia v karpatskom areáli

■ Jarmila Kredátusová

Územie Ukrajiny

Ukrajinský jazyk má, ako všetky iné národné jazyky, svoju nárečovú podobu. Keďže je Ukrajina svojou rozlohou nemalým územím, môžeme na ňom vymedziť tri nárečové areály: severný (polisjky, od slova Polissja – toponymum, územie údolia rieky Prypjatj a susediacich oblastí jedného lesného pásma), juhovýchodný a juhozápadný. Juhovýchodný a juhozápadný areál sú si blízke podobnou zvukovou charakteristikou, severný areál a juhovýchodný majú podobnú gramatiku, teda tvorenie gramatických tvarov ohybných slovných druhov, a tiež spájanie slov a slovných spojení do viet (Hrycenko, 2004a).

V údoliach Karpát a pravého brehu rieky Tisa sa hovorí **zakarpatským nárečím**, ktoré patrí do juhozápadného areálu. Základný masív tohto nárečia tvorí Zakarpatská oblasť na západe od rieky Šoporuky a dolného toku rieky Kisvy (Rachovský okres), až po hranice so Slovenskom a ďalej až po rieku Cirochu na území Slovenska. Niektoré z týchto nárečí sa vyskytujú aj na území Rumunska (v ukrajinských dedinách – v údoliach riečky Vyšava a Rusjkova). Na východe hraničí zakarpatské nárečie s huculským, na severe s bojkovským a na západe s lemkovským nárečím, na juhu s rumunským, maďarským a slovenským jazykom.

V zakarpatskom nárečí existujú také **zvukové javy**, ktoré sa vyskytujú aj v nárečiach Rusínov-Ukrajincov východného Slovenska. Ide napr. o existenciu fonémy zadného radu **ы** *сын, дрыва, зыўти*, ďalej o vyskytovanie tejto fonémy aj po **zadných spoluhláskach g, k, ch** (ukr. **г, к, х**), napr. *гынути, кыснути, хытрый*, ďalej o existenciu **labializovaného i**, ktoré sa v transkripcii (vo zvukových zápisoch nárečí) zapisuje grafémou *ÿ* (v slovenčine *ü*), napr. *дÿйка, хл'ÿй* (čítaj ako d'iuka, chl'iu), ďalej o zachovanie **mäkkej výslovnosti spoluhlásky p'**, napr. *п'абый, тунер'*, tiež o existenciu **mäkkého л'** po dávnej mäkkej spoluhláske **в'**, napr. *здоров'л'а*, o zachovanie **palatálnych (mäkkých) spoluhlások ž, č, š**, pri tvorení slov, napr. *вожіння, ношіння* od slov *возити, носити*. Všetky príklady sa dajú porovnať s príkladmi v nárečiach východného Slovenska (Nimčuk, 2004).

Okrem zvukových javov, ktoré sa obdobne vyskytujú aj v nárečiach východného Slovenska, môžeme porovnať niektoré **morfologické javy** typické pre zakarpatské ukrajinské nárečie, ale odlišujúce sa od spisovnej ukrajinčiny, avšak totožné v nárečiach na Slovensku.

Územie Slovenska

Na území východného Slovenska majú nárečia východoslovenský a ukrajinský charakter. Potvrdzujú to existujúce nárečové mapy, ktoré vznikli ako výsled-

ky dialektologických výskumov V. Lattu a ďalších jeho následníkov a pokračovateľov (1981 – 1989, 1991).

Z. Hanudelová (1993, s. 178 – 184) vo svojej práci uvádza vnútorné členenie východoslovenských nárečí s ukrajinskými prvkami. Uvádza aj konkrétne znaky týchto nárečí na rovine fonetickej, morfolologickej, syntaktickej a lexikálnej, teda na zvukovej, gramatickej a v slovnej zásobe. Ide o takéto členenie:

Sninské nárečie tvorí areál na východ od toku rieky Cirochy – západná a východná skupina (užská podskupina) a špecifické nárečie lokality Zvala (dnes zátopová oblasť).

Laborecké nárečie – východná hranica skupiny vedie cez Svetlice, Výravu, Zbudský Rokytov pozdĺž východného povodia rieky Výravky. Západná vedie cez Príkru, Miroľu, Makovce do údolí riek Olky a Ondavy.

Makovické nárečie: svidnícke, juhomakovické, západomakovické. Svidnícke smeruje cez Príkru, Vislavu, Šarišský Štiavnik, Rovné, Kurimku. Juhomakovické je rozšírené na juhu od rieky Ondavy a na území niekdajších okresov Stropkov a Giraltovce. Západomakovické sa rozprestiera na severozápade horného toku rieky Ondavy a zaberá územie na západ od Vyšnej a Nižnej Polianky, Vyšného Mirošova, Cigly, Stebníka a Vyšného Tvarožca.

Šarišské nárečia ukrajinské – severošarišské a západošarišské – tvoria pomerne veľký areál. Nárečia sú rozšírené v údolí horného povodia riek Tople a Torysy, a na severných svahoch Čergovskej náhornej roviny. Tieto nárečia sú pod vplyvom východoslovenských nárečí

a ich systém hlások je takmer analogický so slovenskými nárečiami.

Severospišské nárečia ukrajinské znamenávajú veľký vplyv goralských nárečí a tiež nárečia nemeckých kolonistov na Spiši. Oblasť týchto nárečí sa tiahne cez horné povodie rieky Poprad a rozširuje sa na juh od Starej Ľubovne.

Nárečia ukrajinské juhospišských enkláv – dediny Závadka, Poráč, Slovinky, Helcmanovce, Úhorná a tiež Pača v Gemeri a Hačava v Above.

Ukrajinské nárečia východného Slovenska sa ďalej dajú vymedziť na **ukajúce** (Snina), napr. *kuň*, *pujdu* namiesto slov *kôň*, *pôjdem*, **ikajúce** (väčšina z nich) a **ыkajúce** (severný Spiš). Názov je odvodený od veľmi starého fonetického javu, ktorým je striedanie starých samohlások o, e samohláskami u, i resp. ы. Predpokladá sa, že jav sa realizoval ešte na praslovanskom základe v období od 7. do 11. storočia, teda v tzv. predpisomnom období. V niektorých staroukrajinských pamiatkach je evidovaný neskôr, teda od 11. storočia.

Sninské nárečie a jeho užská podskupina sú originálnym archaickým nárečím. Je preň typický **voľný** východoslovanský prízvuk. Hlavná izoglosa (na východ od Paloty, Čabaloviec, Valentoviec, Zbudskej Belej, Volice, Radvane nad Laborcom) rozdeľuje tento región na dve časti – východnú a západnú. Pre západnú skupinu je typický **prízvuk na predposlednej slabike** podobne ako v poľštine a vo východoslovenských nárečiach. Východná skupina, ktorej súčasťou sú aj sninské nárečia, je charakterizovaná voľným prízvukom, čo znamená, že prízvuk nezoostáva v plnovýznamových slovách vždy

na jednej a tej istej slabike, ale pohybuje sa v závislosti od významu slova, jeho pádovej formy a pod.

Väčšina tu uvedených nárečí na rovine zvukovej a morfolologickej (gramatické tvary a slovné druhy) má spoločné východoslovanské, ukrajinské znaky.

V slovnej zásobe, teda na rovine lexikálnej, sa odrážajú aj znaky poľského, maďarského a nemeckého jazyka. Napr. výrazy *gadati* (hovoriť), *garlo* (hrdlo), *špuľar/špuľnyk* (cievka), *runkľa* (cukrová repa), *firhangy* (záclony, závesy) *štrempli* (ponožky), *vercajg* (náradie), *hokerlík* (malý stolček), *hérešt* (väzenie) a pod.

Literatúra:

- HANUDEL, Z.: *Linhvistyčnyj atlas ukrajinskych hovoriv Schidnoji Slovaččyny*. 2. zv. Bratislava – Prešov 1981-1989.
- HANUDELOVÁ, Z.: Územné členenie ukrajinských nárečí východného Slovenska. In: *Slavica Slovaca*, roč. 28, č. 1-2, 1993, s. 178 – 184.
- HRYCENKO, P. JU.: Hovir. In: *Ukrajinsjka mova. Encyklopedija*, 2. doplnené vydanie. Kyjiv 2004, s. 101 – 102.
- HRYCENKO, P. JU.: Nariččja. In: *Ukrajinsjka mova. Encyklopedija*, 2. doplnené vydanie. Kyjiv 2004, s. 402.
- NIMČUK, V. V.: Zakarpatsjkyj hovir. In: *Ukrajinsjka mova. Encyklopedija*, 2. doplnené vydanie. Kyjiv 2004, s. 189 – 191.

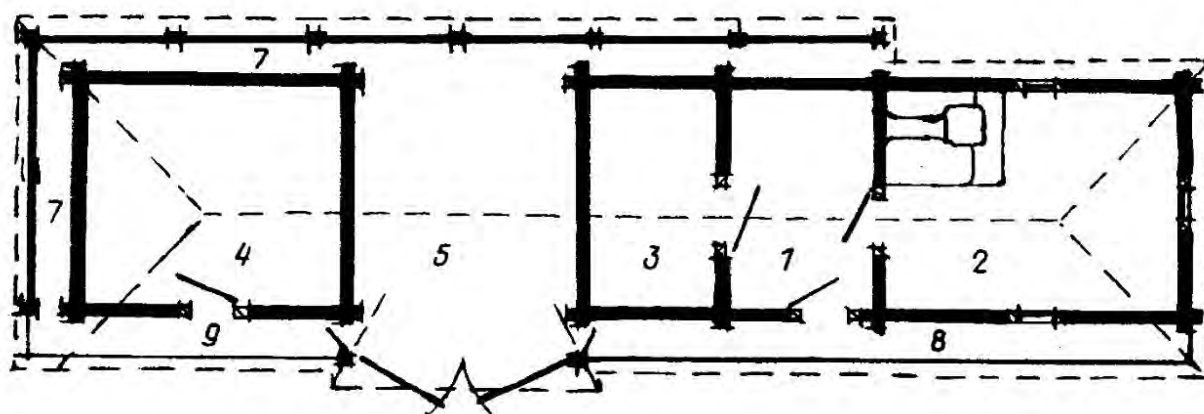
Tradičné stavby v ukrajinsko-slovenskom pohraničí

Igor Bojko

Všetky tradičné budovy sa členia na obytno-hospodárske a sakrálné. Obytno-hospodárska výstavba je jedným z hlavných rozlišujúcich znakov jednotlivých etnografických oblastí, preto jej venujeme viac pozornosti.

V povodiach horného Sanu a riek Uh, Dnister, Stryvoh, Stryj, Sviča, Mizunka, Čečva, Limnica, Latorica, Rika, v údoliach riek Opor, Oriava, Ždenivka sa rozprestiera región nazývaný **Bojkovščina**. Pre jej obyvateľov je typické usadenie sa v údoliach riek a na hornom toku. Hlavnou čin-

nosťou obyvateľov tohto regiónu bolo poľné a lúčne salašníctvo, poľnohospodárstvo, v niektorých oblastiach spracovanie dreva. Z toho vyplýva, že súčasťou usadlostí bola nielen stajňa a šopa, ale aj stodola. Na tomto území prevládala uzavretá zástavba (dlhý dom), kde sa pod jednou strechou do jednej osi zoraďovali obytné a hospodárske priestory. Najjednoduchšie stavby tohto druhu mali tieto časti: izba + mlatovisko¹ (bojisko) + stajňa, pričom vstup do stajne bol väčšinou v dlhšej stene. Ďalšou možnosťou bolo zoradenie: izba + pitvor² + stajňa, pričom vstup do stajne bol väčšinou v priečelnej (úzkej) stene.

1. pitvor, 2. izba, 3. komora, 4. maštal' (stajňa), 5. mlatovisko, 6. šopa, 7. plevník/zahata, 8. podsténie, 9. podsténie maštale

Obrázok 1 – Pôdorys Lemkovskej usadlosti

1/ Mlatovisko/bojisko/mlat/holohumnica – najrozmernejší centrálny priestor stodoly, priechodný, slúžiaci najmä na ručné mlátenie a čistenie obilia, príp. tu stál voz.

2/ Pitvor – vstupný priestor tradičného domu, jeho hlavnou úlohou bolo chrániť obydlie pred nepriaznivým počasím, spojovacie miesto medzi dvorom a izbou, komunikačný uzol domácnosti.

V prvej polovici 20. storočia boli najbežnejšími: *komora + izba + pitvor + bojisko + stajňa* alebo *komora + izba + pitvor + stajňa* alebo *komora + izba + pitvor + stajňa + stodola*. Na základe etnografických výskumov bolo zistené, že väčšinu druhov tejto zástavby prinieslo doosídľovanie na valašskom práve, v rovinatých oblastiach sa takáto architektúra nenachádzala.

Okolo domu sa zväčša nachádzal *priečin*³ (ukr. aj *zahata*) – priestor, kde sa uskladňovalo seno, plevy, snopy a poľnohospodárske náradie. *Zahata* často obklopovala iba hospodársku časť alebo

ešte aj zadnú stenu izby, takže pre lepšiu tepelnú izoláciu bočnej steny bola izba umiestňovaná medzi komorou a pitvorom.

Domy mali zväčša dve okná na dlhšej stene. Do 30. rokov 20. storočia sa vo väčšej miere používal vykurovací systém s odvodom dymu otvorom do pitvora, a preto bol interiér málo vyzdobený. Obyvatelia sa snažili orientovať hlavnú pozdĺžnu stenu s oknami smerom na juh alebo juhovýchod. Typickým bola prítomnosť priestranných (do 1,5 m) gánkov či *podstení*⁴ pod strechou pozdĺž steny.

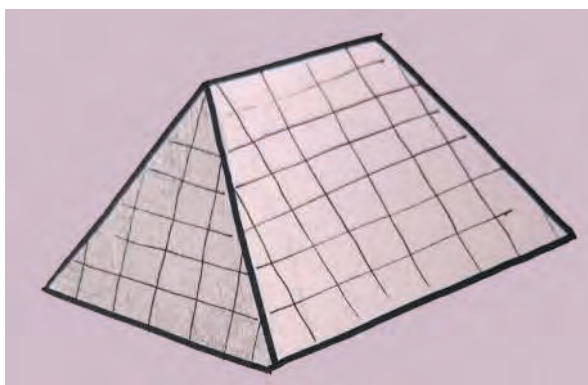
Obrázok 2 – *Priečin/zahata*

3/ *Priečin/zahata* – ohradené miesto pod strechou zadnej pozdĺžnej či bočnej steny domu, kde sa uskladňovalo seno, plevy, snopy a poľnohospodárske náradie.

4/ *Podstienka/podstienok* – úzky, obyčajne dláždený priestor pozdĺž steny domu chránený strechou.

Na veľkej časti *Bojkovščiny*, a to najmä v jej západnej časti, bol nedostatok dreva, a tak obyvatelia zvykli stavať polootvorené zrubby, kde pomerne veľký priestor medzi vencami z drevených klád vyplňali hlinou a farbili bielou či belasou hlinou alebo vápnom. Takéto pruhované domy pripomínali časť tradičného odevu bez rukávov (*lajblíky, kamizelky*), ktorý bol rozšírený v tomto regióne.

Na domoch prevažovali valbové strechy. Strechy bývali v pomere k stenám domu veľmi vysoké: pomer ich výšky k výške steny býval zväčša 2 : 1, v niektorých oblastiach dokonca 4 : 1. I tento fakt svedčí o vplyve sedmohradského charakteru výstavby v dôsledku doosídľovania oblasti na valašskom práve. Zvláštnosťou strechy týchto domov bolo, že sa zväčša pokrývala snopkami (doškami) z ražnej slamy, a napríklad v Mižhirskej a Slavskej vrchovine krytinou zhotovenou z udupanej ražnej (ovsenej) mrvy. Vysoké strechy nezdržovali dažďovú vodu a sneh, a preto neboli pri konštrukcii potrebné priečniky spájajúce krokvy. V takomto podkroví sa dalo uschovávať takmer všetko seno.

Obrázok 3 – Valbová strecha

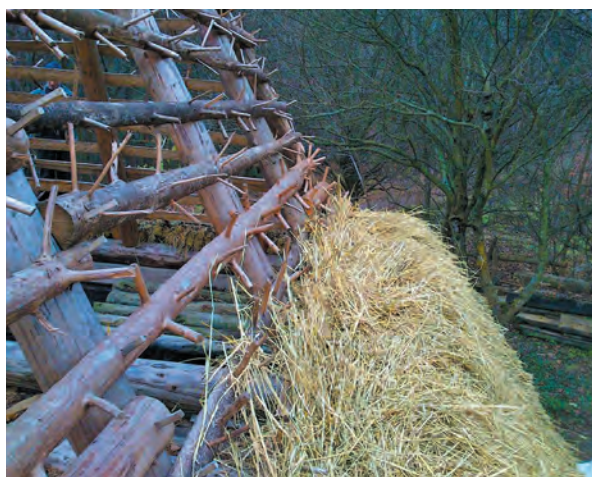
Salašnícke stavby sú zväčša zastúpené skeletovou, zriedkavejšie jednopriestorovou, zrubovou salašníckou kolibou, skeletovou salašníckou kolibou a jedným, zriedkavejšie dvoma košiarimi. Pri lesnej pastve spal dobytok pod stromami, postavený bol iba košiar pre dojenie – *okil*. Koliby lesných robotníkov sa vyznačovali väčšou jednoduchosťou. Prevažne to boli dve oproti sebe postavené jednostrechové koliby, medzi ktorými horel oheň. Zriedkavejšie stavali obdĺžnikovú zrubovú kolibu pre celú skupinu dreverubačov.

Južne od *Bojkovščiny* – na južných svahoch Poloninského hrebeňa, na Bukovských vrchoch (Slovensko), vo Vulkanických Karpatoch (Vihorlatsko-gutinská oblasť – ukrajinské a slovenské dediny) a Nízkochovej Strimčakovej oblasti (plynule smerujúcej k rumunským hraniciam) sa nachádza územie nazývané oblasťou **Zakarpacov-Dolniakov**. Pre tradičnú stavebnú kultúru tohto regiónu je charakteristická voľná zástavba dvora s orientáciou domu buď hlavnou fasádou na juh, alebo hlavným bočným priečelím smerom k ceste bez ohľadu na svetové strany. Typickým rysom bolo budovanie prístreškov – *kušakov*⁵ (ukr.), spletených z lieskového dreva, kde sa sušila a uskladňovala kukurica.

Pri plánovaní obydľia sa izba zriedkavo dávala medzi pitvor a komoru. Čo sa týka okien, tie sa často nachádzali v troch alebo dvoch stenách. Charakteristickým rysom bolo použitie tvrdých druhov dreva ako stavebného materiálu, čo bolo dôvodom pre pokrytie zrubovej stav-

5/ Kušak – prístrešok, spletený z lieskových halúzok a tyče, kde sa sušila a uskladňovala kukurica.

by na väčšine územia vrstvou hliny alebo vyplnenie priestoru medzi vencami hlinou. Takmer všade sa vnútorné steny bielili vápnom alebo hlinou. Ako strešnú krytinu používali slamené snopy (*došky*), *natrúsenú slamu*⁶ (ovsenú, prosnú) alebo bukové *šindle*. V západnej časti územia sa pomer výšky strechy k výške stien pohyboval 1,5 : 1 až 2 : 1, na východe, ktorý sa vyznačoval vlhkou klímou a určité obdobie patril k Sedmohradsku, mohol tento pomer siahnuť 4,5 : 1.

Obrázok 4, 5 – Nabíjanie slamy

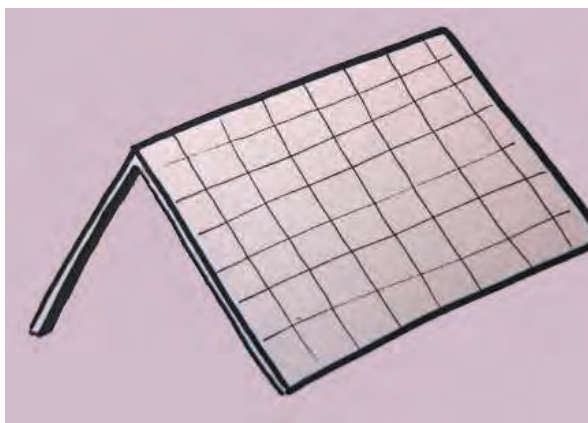
Takmer na hranici západných a východných Karpát sa tiahne aj hranica Bojkivščiny a Dolyňanščiny na jednej strane a Lemkivščiny na strane druhej. Na západe a severozápade týchto etnografických oblastí leží na horných tokoch riek Topľa, Ondava, Laborec (Slovensko), Wisłok, Wisłoka, Jasiołka, Ropa, Zdynia (Poľsko) areál lemkovskej architektúry. Obce bývajú označované ako ukrajinsko-rusínske, v severnej časti poľské a v južnej východoslovenské. Lemkovská architektúra sa podobá na bojkovskú, ale v niečom sa líši. Ide o väčšinovú orientáciu obydľia či uhlovej zástavby domovým bočným priečelím smerom k ceste bez ohľadu na svetové strany, použitie ihličnatých, ale i tvrdých druhov drevín, vyplnenie priestoru medzi vencami, a v južnej (slovenskej) Lemkivščine – obmazávanie celej vonkajšej a vnútornej steny hlinou. Ako krytinový materiál sa okrem slamy používali aj šindle.

Orientácia čelustí pece⁷ bola smerom k priečelnej stene, komora bola umiestnená za izbou. Okná sa robili nielen v dlhšej, ale aj v priečelnej stene. Charakteristickou črtou sezónnych stavieb bola neprítomnosť filiálnych hospodárstiev a v severnej (poľskej) Lemkivščine zároveň výskyt primitívnych stajničiek na pastvinách, kde bol dobytok zavretý v noci.

Na západ od Lemkovského areálu sa ako z poľskej, tak aj zo slovenskej stra-

6/ *Natrúsená slama* – druh krytiny obydľia zo starej alebo krátkej slamy, ktorá sa hodí (trúsi) na zubaté laty a tlačí sa nohami (dupaná strecha).

7/ *Čeluste pece* – súčasť pece, oblúkový neuzatvorený otvor, ktorým sa prikladá a ktorým odchádza dym. Staršie vývojové štádium predstavujú čeluste orientované dovnútra čiernej izby ľudového domu. V ďalšom vývoji sa orientovali čeluste do priestoru susediaceho s izbou (pitvor, čierna kuchyňa), z ktorého sa potom prikladalo. Pri pečení chleba sa na otvor prikladalo drevené alebo kovové veko.

Obrázok 6 – Sedlová strecha

ny nachádza tzv. Západolemkivský areál (Ukrajinsko-rusínske a východoslovenské dediny) tradičnej výstavby, ktorý má úplne odlišné črty. Pre túto oblasť sú typické: voľná zástavba v usadlosti, otvorená zrubová konštrukcia⁸ z mäkkého dreva, neprítomnosť *pričulkov/prytúl*⁹ (ukr.) zo zadnej steny izby a hospodárskych stavieb, sedlové strechy pokryté smrekovými alebo jedľovými šindľami, umiestnenie komory na jednej osi s izbou a pitvorom, orientácia frontálnej (priečelnej) steny smerom k ceste, umiestnenie čelustí pece v pitvore. Bežnými boli sezónne hospodárstva na lesných poľanách, salašnícka výstavba je zastúpená zrubovou, jednopriestorovou bačovskou kolibou a košiarmi.

Južne od Lemkivského areálu (zväčša východoslovenské a čiastočne ukrajinsko-rusínske dediny) postupne mizli hlavné príznaky horskej kultúrnej oblas-

ti, zrubové stavby nahradzovali tzv. *hlinené*, v ktorých boli steny vyrobené zo surových alebo pálených tehál, hlinených váľkov či nepálenej tehly. Veľmi zriedkavo sa ako krytinový materiál používali šindle a dosky, slama sa nahradzovala pevnými materiálmi (eternitom a škridlicou).

Sakrálna architektúra (gréckokatolíckej a rímskokatolíckej konfesie) je zastúpená rozličnými štýlmi (školami). V súvislosti s prírodným prostredím sa bez výnimky všetky kostolíky a cirkvy vyznačujú relatívne nízkou výškou, ktorá súvisí s prispôbením sa nárazovému vetrom. Zároveň je badateľné aj množstvo zalomení/predelov v zvislej rovine, ktoré súvisia s množstvom zrážok a vlhkou klímou. Sakrálné stavby boli postavené pomocou zrubovej techniky (otvorený zrub) s využitím tvrdých (dub, javor, jaseň, buk) i mäkkých druhov dreveniny (smrek, jedľa). Ako krytinový materiál sa používali výhradne šindle. Charakteristickou črtou tradičnej karpatskej sakrálnnej výstavby sú početné kaplnky, najmä pri rozptýlenom osídlení horných horských vrstiev.

Na základe príkladov západoukrajinskej a východoslovenskej tradičnej obytno-hospodárskej výstavby môžeme urobiť nasledujúce závery:

- väčšina územia ukrajinsko-slovenského pohraničia sa nachádza v horskej kultúrnej oblasti, ktorá sa vyznačuje

8/ Zrubová konštrukcia – stavebná konštrukcia, pri ktorej sa stena vytvára vodorovným kladením drevených brví po obvode budúcej stavby, ktoré sú v rohoch a v miestach priečok rôznym spôsobom spojené.

Na stavbu domov sa používalo mäkké drevo ihličnatých stromov, ktoré bolo rovné.

Polootvorená konštrukcia má pomerne veľký priestor medzi vencami z drevených klád, ktorý sa vyplňa hlinou a farbili bielou či belasou hlinou alebo vápnom.

Otvorená konštrukcia nemá žiadnu výplň medzi škárami.

9/ Pričulk/jata/pritule – jednoduchá hospodárska stavba umiestnená pod strechou zadnej pozdĺžnej či bočnej steny, kde stával dobytok.

drevenou architektúrou s prevahou otvorenej alebo polootvorenej zrubovej konštrukcie, použitím šindľov alebo dosiek ako krytinového materiálu, ako aj ich kombináciou so slamou, s častým použitím techniky *natrúsenej* slamy, veľkým podstreším a gánkom, uhlovou, štvorbokou a otvorenou zástavbou dvora (rôzne možnosti, vrátane tzv. otvoreného dvora s chaotickým umiestnením budov) a rozvojom sezónnych obydľí súvisiacich práve s chovom oviec;

- charakter lemківskej a západolemkívskej výstavby bol ovplyvnený takými faktormi, ako je prenikanie mestskej kultúry, hoci rozvoj miest ovplyvnila ich poloha a blízkosť pomerne vysokých pohorí (pravidlo okrajového efektu¹⁰);
- cirkevná (sagrálna) architektúra má taktiež črty horského stavebníctva Karpát, hoci je menej závislá od surovínovej základne regiónu a zvláštností hospodárenia obyvateľstva.

Literatúra:

FROLEC V., VAŘEKA J.: *Lidová architektura (Encyklopedie)*. Praha 1983.

THURZO I.: *Ľudová architektúra na Slovensku*, Bratislava 2004.

ФЕДАКА П.: *Народне житло українців Закарпаття XVIII-XX ст.* Ужгород 2005.

СОПОЛИГА М.: *Народна архітектура українців східної Словаччини*. Свидник 1976.

10/ *Pravidlo okrajového efektu (pravidlo ekotónu) – na hranici medzi biocenózami (ekologicky vyváženými spoločenstvami organizmov obývajúcich určitý priestor), sa zvyšuje počet druhov tvorov a jedincov v nich, rovnako sa zvyšuje počet obyvateľstva a kultúrnych vzorcov.*

Teta a ujo alebo pán a pani?

scenár vyučovacej hodiny

Čas: 45 minút

Ciele

- Prakticky používať hmotné historické pramene (budovy – tu reprezentované 3D modelmi),
- Uvedomiť si, že Európou prechádzajú rôzne typy hraníc, ktoré delia Európu na rôzne celky, ktoré sa vzájomne presne neprekrývajú – spochybnenie konceptu hranice všeobecne,
- Diskutovať a tvoriť si vlastný názor.

Pomôcky

Pre každú skupinu budeme potrebovať:

- ✓ jeden flipchartový papier predelený pozdĺžnou čiarou – ľavá polovica papiera má názov „západ“, pravá má názov „východ“
- ✓ 4 farebné fixky rôznych farieb
- ✓ lepidlo, nožnice
- ✓ rozstrihané charakteristiky jednotlivých typov rodín z prílohy 1 (môžu byť na rôznofarebných papieroch, aby bol výsledok pestrejší)
- ✓ obrázky z prílohy 2

Priebeh aktivity

1

Ukážete žiakom 3D modely Lemkovskej usadlosti v Zaryčeve a obytného domu s vodným mlynom z Vyšnej Jablonky (aktuálne umiestneného v skanzene v Humennom) – www.inoveduc.eu. Diskutujte o tom, ako je asi rozdelený priestor vo vnútri, kto všetko tam mohol žiť.

2

Pokračujte so žiakmi v rozhovore o živote na vidieku v minulosti a vyzvite ich, aby ho porovnali so súčasnosťou. Pretrvalo niečo z minulosti? Počúvajte názory žiakov. Citlivo smerujte debatu k susedským vzťahom a k osloveniam. Ako oslovovali susedov (resp. ako im rodičia predstavovali susedov) – ako uja a tetu, alebo ako pána a pani?

3

10 min.

Ak sa žiaci učia niektorý z jazykov – nemčina, angličtina, francúzština, prípadne ak hovoria po česky – spýtajte sa ich, či si vedia predstaviť v týchto jazykoch oslovenie „ujo“ a „teta“ pre susedov, teda nie pre príbuzných. („This is our neighbour uncle Smith,“ alebo „Hier kommt unsere neue Nachbarin – Tante Schmidt.“) Pravdepodobne odpovedia nie. Prečo je to tak?

4

5 min.

Predstavte žiakom niekoľko myšlienok súvisiacich s tzv. Hajnalovou líniou – vid' rámček pripojený ako príloha č. 3. Prezradte im čo najmenej rozdielov. Čím viac ich odvodí sami, tým lepšie. Zatiaľ im neukazujte priebeh Hajnalovej línie na mape.

5

Rozdeľte žiakov do dvoj- až šesťčlenných skupín (zvažujte faktor času potrebného na diskusiu o výsledkoch skupinovej práce – menej skupín znamená viac času).

6

10 min.

Rozdajte žiakom pripravené pomôcky a požiadajte ich, aby roztriedili texty i obrázky na flipcharty podľa toho, či charakterizujú západný alebo východný typ rodiny. Zdôraznite žiakom, že nebudete posudzovať ich prácu podľa počtu správnych priradení, alebo podľa toho, ako dokážu priradenie zdôvodniť. Môžu sa myliť v úvahe, môžu sa myliť aj vo výsledku – ale mali by vedieť vysvetliť, prečo sa rozhodli pre práve také priradenie, aké použili. Tip: Ak sa obávajú, že to žiakom potrvá príliš dlho, nerozdajte všetkým všetko, ale materiál podelte. Napríklad dvom skupinám dajte len obrázky a dvom len texty.

7

7 min.

Spoločne prediskutujte priradenie obrázkov a textov. V diskusii postupne odvodte čo najviac pozorovaní, ktoré sa týkajú Hajnalovej línie. Nie je bezpodmienečne nutné, aby ste prediskutovali všetko. Dôležité je, aby žiaci mali priestor diskutovať a aby rozumeli, prečo je diskutované priradenie správne alebo nesprávne. V diskusii zohľadňujte, že ide o modely, v skutočnosti existuje väčšie množstvo variantov rodinných štruktúr na oboch stranách tzv. Hajnalovej línie, a tiež, že prechodová zóna medzi východom a západom je niekedy veľmi široká. Na záver diskusie odlíšte, ktoré priradenia sú prediskutované a ktoré ste nestihli prediskutovať. Tie môžete dať žiakom za úlohu naštudovať doma. Táto úloha môže byť dobrovoľná.

8

3 min.

Položte žiakom otázku, na ktorú stranu Hajnalovej línie patrí naša krajina. Ktoré susedné krajiny patria na tú istú stranu línie a ktoré na opačnú? Po veľmi krátkej diskusii ukážte žiakom znázornenie Hajnalovej línie na mape. Nezabudnite upozorniť, že z hľadiska tradičnej podoby rodiny patria Slovensko a Ukrajina na rovnakú stranu línie. Porovnajte priebeh Hajnalovej línie s priebehom hraníc štátov, hraníc EÚ a pod.

9

5 min.

Vedte so žiakmi diskusiu o tom, aké výhody a nevýhody plynú z oboch modelov rodiny. (Např. pevnejšie rodinné väzby na východe, príliš malé rozlohy pôdy patriace k jednotlivým majetkom na východe, viac migrácie a získavanie skúseností v iných obciach a krajoch na západe, nedostatok pracovných síl pre priemysel na východe a naopak ich prebytok na západe a pod.) Cieľom diskusie je pochopiť, že táto aktivita nám pomohla pochopiť minulosť a jej vplyv na náš každodenný život v súčasnosti, ale

nemusi znamenať, že tradícia má byť nemenná. Prípadná zmena tradície má byť výsledkom rozumnej úvahy, a nie historizmu (t. j. snahy o návrat spoločnosti do tzv. „zlatých časov“).

10
5 min.

Ukážte žiakom ešte raz 3D model pamiatok ľudovej architektúry zo Zaryčeva a Vyšnej Jablonky. Znovu vedte rozhovor o tom, ako je usporiadaný priestor v dome a kto všetko tam asi žil. Využite pri tom poznatky získané aktivitou. Na záver sa žiakov spýtajte, či už vedia, prečo oni hovorili susedom „újo“ a „teta“, ale v nemčine alebo angličtine je niečo také veľmi zriedkavé.

Príloha č. 1

Západ

Východ

vysoký sobášny vek pri prvom sobáši	nízky sobášny vek pri prvom sobáši
veľký počet osôb, ktoré sa nikdy v živote nevydajú/neoženia	veľký počet osôb, ktoré sa vydajú/oženia aspoň raz v živote
Nukleárne/jednoduché rodiny	komplexné rodinné formy
doživotná služba	práca v rodinnom hospodárstve
znovusobášenie vdov	osud vdovy – súvisí s deťmi
inštitúcia – „výmenok“, „výměnek“ sa využíva	inštitúcia – „výmenok“, „výměnek“ je neznáma
vysoký počet nemanželských detí	nízky počet nemanželských detí

Príloha č. 2

Usadlosť, Zaryčevo

Usadlosť, Zaryčevo

Statok, Hartmanice

Statok, Hartmanice

Terasovité polia, Osturňa (okr. Kežmarok)

Ľanové pole, Běleč (okr. Brno-venkov)

Matka, syn a sezónne robotníčky, Petrovice (okr. Znojmo)

Rodina, Budmerice (okr. Pezinok)

Rodina, Budmerice (okr. Pezinok)

Rodina, Petrovice (okr. Znojmo)

Príloha č. 3

Hajnalova línia

Demograf a štatistik John Hajnal na základe štatistických prameňov z obdobia okolo r. 1900 poukázal na charakteristické črty „európskeho modelu“ rodiny, ktorý mal byť platný pre územie Európy v 16. – 19. storočí. Sú nimi vysoký vek manželského páru pri uzatváraní prvého sobáša a veľký počet osôb, ktoré manželstvo neuzavrú po celý svoj život. Stanovil i jeho východnú hranicu: myslenú spojnicu medzi Petrohradom a Terstom, ktorá oddeľuje „Baltské“ republiky od Ruska, Poľsko na dve časti, prebieha medzi Českou republikou a Slovenskom, Maďarskom a Rakúskom. Na východ od tejto spojnice sa mali nachádzať rodiny, ktoré mali „neeurópsku“ štruktúru. Dali by sa charakterizovať nízkym sobášnym vekom a skutočnosťou, že takmer každý manželstvo uzavrel.

Približný priebeh Hajnalovej línie

Autor: Juraj Majo

S uvedenými základnými charakteristikami sa spájajú ďalšie: v regiónoch, kde sa ľudia ženili a vydávali mladí, sa predpokladá, že manželia sa hneď po sobáši stali na dlhší či kratší čas súčasťou rodiny rodičov (zväčša muža), ktorí jej „vládli“. Rodina tak zároveň fungovala aj ako pracovná jednotka, vystačila si s prácou členov rodiny, keďže prvé deti sa rodili krátko po svadbe a zväčša po celú dobu trvania manželstva, len zriedka sa dieťa narodilo mimo manželstva. Pracovné sily zvonka najímala rodina málokedy. S týmto faktom sa spájalo i dedičské právo. Väčšinou mal každý syn právo na reálny podiel na majetku rodičov, teda rodiny, v ktorej žil a pracoval. Matka – vdova tak ostávala s deťmi v rodine jej manžela, aby ich nepripravila o dedičstvo, na ktoré mali vďaka spoločnej práci na majetku právo. Moment, kedy si manželia založili samostatnú domácnosť, mohol mať rozličné pozadie: zväčša sa rodina rozdelila po smrti rodičov. Niekedy nastala aj situácia, že sa manželia oddelili v priebehu rodinného cyklu. S rodičmi potom ostala zvyčajne rodina niektorého zo synov (najmladšieho či najstaršieho), ktorá sa o nich postarala do konca ich života.

V západných regiónoch Európy mládež pred sobášom slúžila v cudzích domácnostiach/hospodárstvach. Mládenci potrebovali na povolenie k sobášu a založenie samostatnej domácnosti rodiny úspory, dievčatá zase peniaze na veno, spravidla sa osamostatnili hneď po sobáši. Západoeurópsky model vysokého sobášneho veku súvisel s vysokým počtom služobníctva v domácnostiach a s dedičským modelom tzv. jednonástupníctva (jeden dedič – zväčša syn). Matky – vdovy sa zvyčajne znovu vydali, dedičské právo ich detí im v tom nebránilo. Keďže sa ženy vydávali a muži ženili vo vyššom veku, potomstvo zväčša nebolo také početné ako na východ od Hajnalovej línie. Zato bol v tejto

časti vyšší počet nemanželských detí. S rozdielnou štruktúrou rodiny súvisí aj rozdielna starostlivosť o starých ľudí. Na západe existovala napríklad inštitúcia tzv. „výmenku“, v ktorej starý pár roľníkov v určitom čase svojho života odovzdá svoj majetok svojim nasledovníkom, najčastejšie nasledujúcej generácii v rodine alebo iným (nerodinným príslušníkom). Ich nasledovník sa zaviazal, že sa zo zdrojov majetku postará o odstupujúci pár. Vzťahy medzi generáciami v rodine v oblasti odovzdávania majetku nasledujúcej generácii sa zvykli riešiť zmluvne.

Zaujímavosť z oblasti práva. V období po vzniku Československa bolo potrebné zjednotiť dedičskú prax, aj spôsob zaopatrenia starých ľudí v oboch častiach republiky. Kým v Čechách, na Morave a v Sliezsku prevládal západný model, na Slovensku a v Zakarpatí prevládal zasa východný model. Československo malo „výmenok“ právne zakotvený ako jeden z možných spôsobov zaopatrenia starých ľudí až do roku 1948. Potom, s nástupom komunizmu, bol v ČSR (už bez Zakarpatia) „výmenok“ zrušený a nahradený povinným národným poistením, v rámci ktorého prevzal zodpovednosť za zaopatrienie starých ľudí štát. Po páde komunizmu v roku 1989 však „výmenok“ nebol spätne zavedený. Až v súvislosti s nepriaznivým demografickým vývojom a predpokladanými problémami dôchodkového systému v budúcnosti sa už samostatná Česká republika rozhodla obnoviť túto dávnu prax a „výmenok“ ako formu zaopatrenia starých ľudí znovu upravila zákonom s platnosťou od 1. 1. 2014 (občiansky zákonník, §2707 – 2715).

Zdroje:

BOTÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, S. – JAKUBÍKOVÁ, K.: Tradície slovenskej rodiny. Bratislava 1997 .
 VOĽANSKÁ, L.: Teta a ujo alebo pán a pani? Hajnalova línia ako hranica dvoch modelov tradičnej rodiny v Európe. In: BENDÍKOVÁ, M. – SLÁDEK, K. (eds.): *Hranice v Európe*. Bratislava 2012, s. 28-36.
www.ludovakultura.sk – heslá o rodine

Z dielne historika – pátranie v rodinách

námet na aktivitu

Čas: 20-60 minút

podľa šírky diskusie,
ktorú učiteľ nechá vzniknúť

Ciele

- Vyskúšať si prácu so starými písomnými prameňmi
- Oboznámiť sa so základmi genealógie
- Rozšíriť skúmanie tradičnej rodiny, ktoré sa začalo aktivitou Ujo a teta alebo pán a pani?

Pomôcky

Pre každú skupinu budeme potrebovať jednu kópiu sčítacieho operátu (hárku) z roku 1930 (viď príloha). Postupne budú zverejňované anonymizované sčítacie operáty aj online. Niektoré sú dostupné už dnes, napríklad tu:
https://www.slovakiana.sk/kulturne-objekty/cair-ko1ely7?content=CAIR_DIV_IMAGES_1&contentDo=SNA-0000950097b&page=1

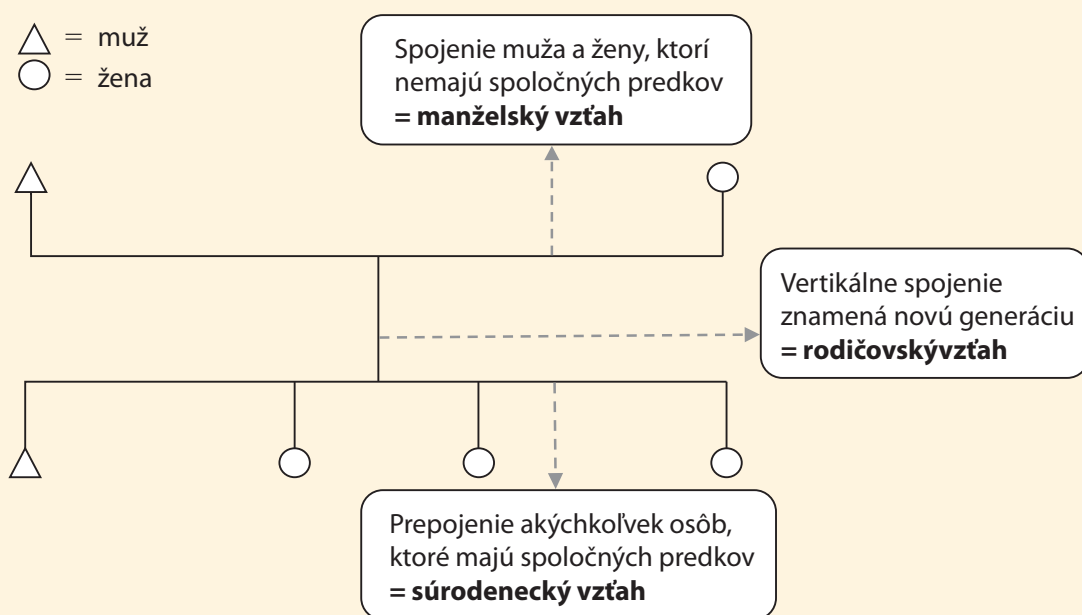

Priebeh aktivity

1

Najskôr sa naučíme, ako sa zakresľujú štruktúry rodiny:

△ = muž
○ = žena

2

Rozdajte žiakom do skupín (dvoj- až šesťčlenných) sčítacie hárky z prílohy. Požiadajte ich, aby prekreslili to, čo vidia zapísané v hárku, do štruktúry s využitím pravidiel, ktoré sa práve naučili. Potom ich požiadajte, aby si medzi skupinami porovnali výsledky svojej práce, a v prípade nezrovnalostí, aby si vydiskutovali, ktorá štruktúra skutočne zodpovedá zápisu.

3

Diskutujte o tom, či ide o východný alebo západný model rodiny (vid' aktivita Ujo a teta alebo pána a pani?).

4

Požiadajte žiakov, aby o danej rodine zo sčítacieho hárka zistili čo najviac údajov. Môžete im poskytnúť tento prehľad nápadov, čo všetko je možné tam hľadať (prehľad im však nedávajte hneď, nech najprv skúsia nájsť čo najviac informácií sami):

- Vzdelanie
- Povolanie
- Sobášny vek
- Vek pri narodení prvého dieťaťa
- Najväčší počet detí v rodine
- Úmrtnosť detí
- Nemanželské deti
- Vek ženy pri prvom a poslednom dieťati
- Rozdiel vo veku medzi deťmi (jednotlivými pôrodmi) – interval pôrodov
- Rozdiel vo veku medzi manželmi
- Štruktúra rodiny v domácnosti – kto v dome žil?
- Prevládajúca forma rodiny v obci – iné rodiny
- Endogamia/exogamia (sobáše v rámci dediny alebo s „cezpoľnými“)
- Mesiace – dátumy konania svadiieb
- Najčastejšie sa vyskytujúce krstné mená
- ???

5

Diskutujte so žiakmi o čomkoľvek, čo ich zaujalo. Premýšľajte o spôsobe života ľudí v danej obci. Diskusiu môžete vhodne vzťahovať k poznaniu Hajnalovej línie.

Príloha č. 3 • Sčítacie hárky (mená osôb boli zmenené)

Okres: Michalovce Obec: _____

Osada, mestská štvrť (mestská časť): _____
(t. j. časť obce a vlastným číslovaním domov)

Miestna časť: _____
(t. j. časť obce oddelene ležiacia, ktorá má vlastný názov)

Číslo domu (popisné): _____

Ceskoslovenská republika

Sčítací

A. Osoby v byte prítomné

v noci z 28. februára na 1. marca 1950.

Tu sa zapisujú všetci, ktorí boli v byte (ubytovacom podniku, ústave) prítomní o polnoci

1) obyvatelia bytu, ktorí boli na nočnej práci, v železničnej, poštovej a inej službe a pod

Radové číslo osoby	Meno čestné, rodné a priezvisko (meno rodné)	Pribuzenosť alebo iný poměr k osobe, ktorá je na čele domácnosti (napr.: manžel bytu, jeho manželka, družka, syn, otec, podná- jomník, za- mieštanec, host a pod.)	Prítomnosť v obci a) je sčítaný prí- tomný trvale alebo len do- časne? b) ak len do- časne, uveďte obec, číslo do- mu a okres trvalého pobytu	Dátum narodenia				Rodinný stav a) sčítaný (4) trvale vydatý rovné vzťahy (rozvedený) rozvedený(a) rozvedený(a) (rozličky)	U čísel		Ak sčítaný nebýva v obci trvalého pobytu od narodenia				Státna pri- slušnosť	
				mesiac	deň	ročník	ročník		a) dátum podľa ro- dinného okresu b) dátum to- ho v odo- vetných, roz- vedených alebo roz- ličených dátum odo- vetného alebo rozvedeného (rozličky)	počet živobyt- ných osôb v tomto meststve v poslednom trvalom meste	keď sa prí- staho- val do obce	odkiaľ sa prisťahoval a) obec b) okres	ak je reemigrant? a) z ktorého štá- tu sa prisť- hoval do CSR b) keď sa prisť- hoval do CSR			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
1	Jozef Kamenický	manžel bytu	a) trvale b) —	m	16.	6.	1900	ženatý	a) — b) —	—	—	—	11. 10. 1946	a) Lučeka b) Levoča	a) — b) —	CSR
2	Anna Kamenická	manželka	a) trvale b) —	f	23.	8.	1907	vydatá	a) 20. 6. 1923 b) —	2	2	—	11. 10. 1946	a) Lučeka b) Levoča	a) — b) —	CSR
3	Klára Lietková	dcéra, host	a) dočasne b) Levoča 4. 5. Levoča	f	11.	2.	1925	vydatá	a) 15. 9. 1948 b) —	—	—	—	15. 9. 1948	a) Bratislava b) Bratislava	a) — b) —	CSR
4	Mária Malá	svokra	a) trvale b) —	f	8.	11.	1870	vdova	a) 11. 3. 1892 b) 3. 11. 1941	8	2	—	11. 10. 1946	a) Lučeka b) Levoča	a) — b) —	CSR
5	Ján Bielaš	podnájomník	a) trvale b) —	m	3.	4.	1906	vdovec	a) — b) —	—	—	—	3. 5. 1948	a) Orlová b) Karviná	a) — b) —	Polsko
6	Mária Poláková	družka Jána Bielaša	a) trvale b) —	f	7.	5.	1905	rozvedená	a) 3. 2. 1920 b) 11. 10. 1928	1	1	—	5. 5. 1948	a) Orlová b) Karviná	a) Rumunsko b) 2. 2. 1946	CSR
17	Ján Mikšos	manžel bytu	a) trvale b) —	m	3.	10.	1893	ženatý	a) — b) —	—	—	—	—	a) — b) —	a) — b) —	CSR
18	Mária Mikšová	manželka	a) trvale b) —	f	5.	8.	1893	ženatá	a) — b) —	—	—	—	—	a) — b) —	a) — b) —	CSR
19	Ján Mikšos	syn	a) trvale b) —	m	22.	4.	1924	ženatý	a) — b) —	—	—	—	—	a) — b) —	a) — b) —	CSR
20	Gabriel Mikšos	syn	a) trvale b) —	m	29.	6.	1928	ženatý	a) — b) —	—	—	—	—	a) — b) —	a) — b) —	CSR
21	Jana Rimbo	syn	a) trvale b) —	m	22.	4.	1924	ženatý	a) — b) —	—	—	—	—	a) — b) —	a) — b) —	CSR
22	Jana Mikšová	syn	a) trvale b) —	m	2.	11.	1924	ženatá	a) — b) —	—	—	—	—	a) — b) —	a) — b) —	CSR
23			a) — b) —						a) — b) —					a) — b) —	a) — b) —	
24			a) — b) —						a) — b) —					a) — b) —	a) — b) —	
25			a) — b) —						a) — b) —					a) — b) —	a) — b) —	
26			a) — b) —						a) — b) —					a) — b) —	a) — b) —	

*) Dočasne je prítomný, kto sa v obci zdržiava na čas a nemá v nej trvalý pobyt. Napr.: kto je na služobnej ceste, na brigáde, na dovolenke, na návšteve u rodiny, vo väzení a pod., ako i každý vojak v základnej alebo náhradnej vojenskej škole alebo osoby sa pohybujúce za trvalého pobytu. Za obce trvalého pobytu sa v poslednom zozname za považujú t. j. ČSR a Slovensko usadení v oddeleniach, ktorí sa zdržiavajú na oddeleniach v ČSR.

*) Národnosť sa rovní príslušnosť k národu, s ktorou kultúrnou a jazykovou príslušnosťou je sčítaný vzhľadom na jeho národnosť a svojím číslom nosisť.

*) Druh školy sa zapisuje tým označením, ktorý mala škola v dobe, keď ju sčítaný navštevoval. Školy druhého stupňa, t. j. predbežne usadené sa uvádzajú, ak boli dokončené v posledných školských rokoch. Školy tretieho stupňa, t. j. predbežne usadené školy a vy-

*) Školy sa uvádzajú len vtedy, ak bolo štúdium dokončené predpísanou záverečnou skúškou. Napr.: maturita, 3. štátna skúška na právnickej fakulte, doktorát med. 2. štátna skúška štátneho strojného inžinierstva a pod.

*) Štúdium dokončené, napr. 1. rigorózum lekárskej fakulty (MUC), sedem tris celkom dokončených a pod. sa uvádzajú, ak majú toho sa zapísať na štúdium v škole, napr.: nižšia stredná škola. Ak dokončili niektoré štúdium na dvoch rôznych univerzitných školách, zapíšu sa obe, napr.: doktorát práv s habsburským inžinierom, matúra na škole a učebničkou kurz, matematická a nižšia priemyslová.

*) Uchádzač o štúdium treťá trieda, či je jednorodinná dvojročná, dvojročná alebo trojročná škola. Školy alebo kurzy, trvajúce menej než 1 školský rok sa považujú. U uchádzačov štúdiu vždy šlo o štúdiu, napr.: doktorát práv vied univ. v Ženeve.

*) Stav povolenia je činnosť, s ktorou plní najvyššiu časť dôchodku sčítaného

LUDOVÁ KULTÚRA

B. Osoby dočasne neprítomné

v obci svojho trvalého pobytu v noci z 28. februára na 1. marca 1950.

Tu zapíšte všetkých obyvateľov bytu (ústavu), ktorí sa v rozhodnej dobe na návštevu, na liečení, vo väzbe a pod. ako i každého vojaka v základni

Radové číslo domácnosti	Meno (krstné, rodné) a priezvisko (meno rodinné)	Príbuzenský alebo iný pomer k osobe, ktorá je na čele domácnosti (napr.: majiteľ bytu, jeho manželka, družka, syn, otec, podnájomník, zamestnanec, host a pod.)	Adresa terajšieho dočasného pobytu a) obec, číslo domu b) okres	Pohlavie mužské ženské	Dátum narodenia			Rodinný stav slobodný(a) ženatá vdavá rozvedená(a) rozlíčená(a)	U šten			Ak sčítaný nebýva v obci trvalého pobytu od narodenia			Státne príslušnosť	
					deň	mesiac	rok		a) dátum posledného pobytu	b) okrem toho u ovdovených, rozvedených alebo rozlíčených dátum opätovného vzniku alebo rozvodu (rozličky)	počet živonarodených detí	počet žijúcich detí	keď sa prisťahoval do obce	ak je reemigrantom a) z ktorého štátu sa prisťahoval do CSR b) kedy sa prisťahoval do CSR		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
1	Michal	syn	a) Michalov b) Sabir	mužské	10	10	1928	slobodný	a) - b) -	-	-	-	a) - b) -	-	-	CSR
1	Anton	syn	a) Antonov b) Karel	mužské	9	11	1930	slobodný	a) - b) -	-	-	-	a) - b) -	-	-	CSR
			a) - b) -						a) - b) -	-	-	-	a) - b) -	-	-	
			a) - b) -						a) - b) -	-	-	-	a) - b) -	-	-	
			a) - b) -						a) - b) -	-	-	-	a) - b) -	-	-	
			a) - b) -						a) - b) -	-	-	-	a) - b) -	-	-	

Potvrdzujem svojím podpisom, že som pravdivo uviedol všetko, čo treba zapísať do sčítacieho hárku

Podpis odpoveda
podpis majiteľa bytu alebo jeho zástupcu

Poučenie a návod ako sa má vyplňovať sčítací hárak

Všeobecné ustanovenia.

Tretie sčítanie ľudu v CSR sa koná podľa zákona o sčítaní ľudu z 17/1927 Sb. a vl. nar. č. 224/1949 Sb. dňa 1. marca 1950.

Výkon sa sčítacími hárkami. Sčítací hárak sa vyplní pre každý byt (následný, pohyblivý obydlie) a pre každý ubytovacie podnik alebo ústav, v ktorom niekto prenočoval z 28. februára na 1. marca. O bytoch, ktorých obyvatelia sú počte sčítania dočasne neprítomní, vyplní sčítací hárak sčítací komisár.

Sčítacie hárky dodá do bytov (ubytovacích podnikov a ústavov) sčítací komisár ešte pred dňom sčítania.

Sčítací hárak vyplní zpravidla majiteľ bytu alebo s jeho súhlasom člen jeho domácnosti. Ak ho nemôže vyplniť alebo to nevie, vytká príchod sčítacieho komisára, ktorý vyplní hárak za neho.

V obciach, ktoré určí okresný národný výbor, vyplní sčítacie hárky sám sčítací komisár. V týchto obciach majiteľ bytu sčítací hárak nevyplňuje, ale vytká príchod sčítacieho komisára.

V ubytovacích zariadeniach (podnikoch) a ústavoch, oprávnených na živnostenské ubytovanie osôb alebo poskytujúcich inak za poplatok alebo bezplatne ubytovanie, ako sú napr.: hotely, penzióny, nocľahárne, nemocnice a iné liečebné a ubytovacie ústavy, kúpeľné zariadenia, kláštory, ďalej potom väzenské ústavy, tábory národnej práce a pod., zapíše osoby v nich ubytované do spoločného sčítacieho hárku alebo zodpovedá za vedenie ústavu, alebo zariadenia alebo jeho zástupca. To platí obdobne aj o sčítaní licenzované ubytovaných príslušníkov vojska. Svoju národnú zaisťovnosť ubytovacieho zariadenia, nakoľko nemajú vlastných bytov, potom ostatní jeho obyvatelia (hostia, chovanci, ošetrovanci, členovia a pod.).

V hoteloch, hostinciach, penziónoch, nocľahárňach a v iných podobných podnikoch, poskytujúcich prechodné ubytovanie, sú prevádzkované výnimky ubytovaním osôb iným zamestnancom osobitné sčítacie listy pre hotel, ktoré obsahujú tie isté údaje ako sčítací hárak, prenesie potom údaje v nich zapísané do spoločného sčítacieho hárku a sčítacie listy k nemu pripojí.

Tieto osobitné ustanovenia sa nevzťahujú na osoby, ktoré v ubytovacom zariadení bývajú v osobitných bytoch; zapíše sa do sčítacieho hárku, určeného len pre ich byt. Ak je v byte, v ubytovacom podniku alebo ústave, prítomných viac osôb ako dom, pokračuje sa na ďalšom hárku.

Sčítací hárak vyplní sčítateľ perom alebo písacím strojom.

Hárak vyplnený a podpísaný sčítateľ hárak nech sú pripravené pre sčítacieho komisára dňa 1. marca na 8. hod. ráno. V obciach, ktoré určí okresný národný výbor, vytká sa do príchodu sčítacieho komisára, ktorý hárak sám vyplní.

Každý je povinný uviesť správne a včas všetky údaje, požadované od neho pri sčítaní.

Žiadne tak urobiť bez akýchkoľvek obáv, pretože všetci, ktorých prostredníctvom sa sčítanie prevádza, najmä sčítanie a revízie orgány, sú povinné prijať opatrenia na ochranu súkromných vecí a poskytnúť sčítateľom alebo zástupcom (podnikom), ako aj o obsahu sčítacích listín voči každému nepovolnému. Formulár tejto povinnosti,

ako aj každé zneužitie správ a údajov získaných pri sčítaní je trestné. Sčítací komisár a revízor sú okrem toho povinní poslať sa o to, aby ku sčítaným listinám, doklad ich neodovzdajú, nemali nikto prístup, takže nijaká nepovolná osoba nemá práva ani možnosti nazrieť do vyplnených hárkov.

Osoby nepriaznivé k rodine majiteľa bytu (zamestnanci, podnájomníci, nocľahári, členovia inej samostatnej domácnosti atď.) zaplávajú sa do sčítacieho hárku podľa svojich osobných údajov. Na ich údaje nesmie mať osoba, vyplňujúca sčítací hárak, nijakého vplyvu.

Vedome nesprávne údaje, ako i všíhljaké iné úmyselné konania alebo zanedbania, ktorými sa porušuje alebo ohrozuje úplnosť alebo správnosť sčítania, trestne - ak nejde o čin príslušnej trestnej - ONV podľa § 8 ods. 2 zák. č. 47/1927 Sb.

Takým činom je najmä, ak sa niekto vynechá sčítaniu, či sa sčítal viac ráz, pôsobí na iných, aby učinili údaje nezodpovedajúce pravde, spôsobí umelé presuny obyvateľstva z obce do obce, alebo na také činy nabáda.

Inak akýkoľvek nátlak a zápis nezodpovedajúce pravde, ako aj každé zneužitie údajov sa trestne podľa § 8 ods. 2 zák. č. 47/1927 Sb.

Ako sa vykoná sčítanie.

Dňa 1. marca alebo v niektorý nasledujúci deň dosiaja sa postupne do každého bytu ubytovacieho podniku, alebo ústavu) sčítací komisár, aby prevzal sčítací hárak a preakčoval úplnosť a správnosť údajov v ňom zapísaných, prípadne, aby sčítací hárak sám podľa oznámených údajov vyplnil.

Sčítací komisár sa pri tom preukáže úradnou legitimáciou, vydanou ONV a preskúma v prítomnosti majiteľa bytu alebo dospelého člena jeho domácnosti, či je sčítací hárak úplne a správne vyplnený a nevyplnené oprávnené a povinné osobou podpísané, opraví hneď na mieste zrejme omly a nesprávnosti a doplní chýbajúce údaje. Na to je oprávnený vyžadovať si na nazrete osobu a iné preukazy sčítaných osôb (krstné, rodné, sobšné, úmrtné listy, občiansku legitimáciu, pracovný preukaz, cestovný pas a pod.). Kde sčítací hárak nevyplnil pred jeho príchodom, vyplní ho sám podľa výpovedí majiteľa bytu alebo dospelého člena jeho rodiny a podľa osobných preukazov.

Ak má sčítací komisár pochybnosti o správnosti niektorých údajov, zapísaných v sčítacom hárku, vypočuje osobu, o ktorú ide, podľa potreby v neprítomnosti iných osôb, oprávnených je na to i vtedy, ak vyplňuje sčítací hárak sám.

Zápis v sčítacom hárku smie komisár zmeniť len so súhlasom sčítanej osoby, u osoby nedospelé alebo neprítomné len so súhlasom jej zákonného zástupcu. Každá taká oprava musí byť na znamenie súhlasu stránkou poivodená podpisom v poznámkovom stĺpci.

Ak sčítaná osoba trvá na pôvodnom zápise alebo na svojich údajoch, ktoré sčítací komisár nepovažuje za správne alebo ak odoprie potvrdiť svojím podpisom súhlas s opravou tohto zápisu, predloží komisár prostredníctvom sčítacieho revízora vec na rozhodnutie ONV, ktorý vypočuje príslušnú osobu a rozhodne bez prietahu.

Vysvetlivky na jednotlivé otázky sčítacieho hárku.

Rozhodnutím okamihom pre zápis osôb do sčítacieho hárku je polnoc z 28. februára na 1. marca. Do sčítacieho hárku sa zapíšu všetky osoby, prítomné v tomto rozhodnom okamihu na štátnom území. Osoby zomrelé až po polnoci z 28. februára na 1. marca sa do sčítacieho hárku ešte zapíšu, deti, narodené len po tejto polnoci, už nie.

Číslo domu: _____

Číslo bytu: _____

2

len na čas vzdialení z miesta svojho trvalého pobytu, do ktorého sa hodlajú vrátiť, napr. kto je na služobnej ceste, na brigáde, na dovolenke, alebo náhradnej vojenskej službe.

Národnosť	Náboženské vyznanie (cirkevná príslušnosť) alebo bez vyznania	Školské vzdelanie ¹⁾ (u všetkých škôl, ako sú národné, uvedte len najvyšší ukončený stupeň školského vzdelania)	Hlavné osobné povolanie		Závod, úrad, ústav (zamestnávateľ), kde sa vykonáva hlavné povolanie		Vedľajšie povolanie súčasne vykonávané a povolanie hlavným a postavenie vo vedľajšom povolaní	Vyplní sčítací komitár			Poznámky	
			Druh povolania ²⁾ sčítateľného alebo jeho čísla	Postavenie v povolaní	Názov (firma) (ak ide o závod, uveďte či národný, štátny, ľudovej správy, komunálny, družstevný alebo pod národnou správou)	a) odbor činnosti (druh výroby a pod.)		b) obec pracoviska, kde sa vykonáva hlavné povolanie	Príslušnosť ku spoločenskej skupine			
									1. III. 1950	1. I. 1946		1. V. 1938
18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
slavofón	kat.	ľudová škola	naplnenie	posledná	210	a)			4	4	4	výživa
slavofón	kat.	ľudová škola	naplnenie	posledná	40	a)			4	4	4	vo výžive
						a)						
						b)						
						a)						
						b)						
						a)						
						b)						
						a)						
						b)						

podpis toho, kto vyplnil sčítací hárok

podpis sčítacieho komitára

Sčítací hárok má dva oddiely. Oddiel A (na prednej strane) pre osoby trvale alebo dočasne prítomné a oddiel B pre osoby dočasne neprítomné. Ktoré osoby sa zapisujú do jednotlivých týchto oddielov, je vyvolené v ich názvoch a v poznámke na prvej strane. S výnimkami, ktoré sú v týchto vysvetlivkách uvedené, je 1. marca rozhodujúce, kde (v ktorej obci) sa sčítateľ zdržoval o polnoci z 28. februára na 1. marca. Nikto nesmie byť zapísaný vo dvoch sčítacích hárokoch v tom istom oddieli.

K sčítacom 1-4. Do sčítacieho hároku sa zapisujú v poradí uvedenom v záhlaví (číslova jednotlivých domácností v byte. Za domácnosť sa považuje skupina osôb spolu bývajúcich a spoločne hospodáriacich. Najčastejšie to býva manžel a so svojimi deťmi, prípadne s niektorým ďalším príbuzným, pomocníkom v domácnosti alebo iným zamestnancom, podnikom, hospodom, hosťom a pod. Avšak i jednotlivci žijúci vo vlastnom byte sa počítajú za samostatnú domácnosť. Naproti tomu jednotlivci podnajíajúci a nocležníci sa za domácnosť nepovažujú, ale sa počítajú k domácnosti prenajímateľovej. V jednom byte môže byť i viac než jedna domácnosť. Najčastejší prípad je ten, že túto druhú domácnosť tvorí buď ženatý syn alebo vydatá dcéra so svojou rodinou, môže to však byť i podnikateľ s rodinou. U príslušných jednotlivých domácností sa uvedie ich príbuzenský alebo iný pomer k osobe, ktorá stojí na čele ich domácnosti, u príslušných druhých a ďalších domácností sa opakuje meno tejto osoby (napr.: družka Jana Belas). Keď býva v jednom byte viac domácností, uvedie sa príbuzenský alebo iný pomer osôb, ktorých na čele týchto domácností k majiteľovi bytu; poradové číslo domácnosti sa zapisuje v stĺ. 1. do riadku s ich menom.

K sčítacom 11-13. Sčítací 11 vyplňuje len ženy, ktoré sú alebo boli vydaté, tento sčítac sa týka len posledného manželstva. Zapište sa v ňom do riadku a) dátum posledného sobáša a mimo toho u vdovcov, rozvedených alebo rozlúčených do riadku b) dátum, keď sa toto manželstvo skončilo smrťou manžela, bolo súdne rozvedené alebo rozlúčené. Sčítac 12 a 13 vyplnia všetky ženy udaním počtu živonarodených detí. Za živonarodené deti považuje sa každé dieťa, ktoré po pôrode javilo známky života (dých, tlkot srdca, i keď za krátko potom zomrelo). Deti mŕtvonarodené sa nepočítajú. V sčítaci 12 sa zapisuje počet všetkých vôbec narodených detí. V sčítaci 13 len deti narodené v tomto manželstve vydatých žien, prípadne detí narodené v poslednom manželstve žien vdovcov, rozvedených alebo rozlúčených.

K sčítacom 14 a 15. Tieto sčítace sa vyplňujú vždy len so zreteľom na obec trvalého pobytu sčítaného. Napr.: sčítaný má svoje trvalé bydlisko v Žiline, kam sa kedy prisťahoval z Nitry. V deň sčítania je prechodný prítomný v Bratislave. Do sčítac 15 zapisuje teda ako svoje predošlé bydlisko Nitru a nie Žilinu, odkiaľ prišiel do Bratislavy. Čas, ktorý niekto prv strávil mimo svojho bydliska v inej obci ako učeň, aspoň študent, vo vojenskej službe, na svedčej práci, v útavách liečebných, sociálnych, výchovných alebo trestných, nepovažuje sa za prerušenie trvalého pobytu. Za presídlenie sa tiež nepovažuje presťahovanie z jednej časti obce do druhej (i keď každá bola prv samostatnou obcou).

K sčítacu 16. Vid' tiež pozn. 4 na prvej strane sčítacieho hároku. Tento sčítac vyplnia len reemigranti, t. j. osoby, ktoré pred svojím návratom do vlasti boli v cudzine krátko usadené, nie však tiež repatrianti.

K sčítacu 18. Vid' i pozn. 4 na prvej strane sčítacieho hároku. Nie je prípustné zapísať viac ako jednu národnosť. Osoby dospelé a osoby, nepatriace k rodine majiteľa bytu, prítomní národnosť osôb, za nezapísané a neopísané urobiť tak ich zákonní zástupcovia.

K sčítacu 19. Náboženské vyznanie sa zapisuje podľa toho, ku ktorej cirkvi sčítaný osoba patrí; ak je nie vo zozname nijakej cirkvi, alebo sčítanec spoločenskej skupiny "bez vyznania". Cirkevnú príslušnosť nemôže mať žijúci zapísaný do sčítacieho

hároku. U katolíkov treba uviesť, ktorého obradu sú (či rímskeho, gréckeho alebo arménskeho). U evanjelikov treba uviesť cirkev, ktorej sú členmi, napr.: evanjelická luteránska, reformovaná, českobratiská evanjelická, Jednota bratrská atď. Pôsobenie sa zapisuje náboženské vyznanie príslušníkov iných cirkví a náboženských spoločností, napr.: československá, pravoslávna, starokatolícka, unitárska, baptistická a pod.

K sčítacu 20 vid' pozn. 4 na prvej strane sčítacieho hároku.

K sčítacu 21. Vid' i pozn. 4 na prvej strane sčítacieho hároku.

Druh osobného povolania musí sa vyznačiť čo najvýstižnejšie. Všeobecne nazvy majú všeobecné označenie ako robotník, kovársky robotník, kovobrovič, textilný robotník, remeselník, živnostník, súkromný či štátny (verejný) úradník a pod. nesúdiť. Správne sa má zapisovať napr.: baník, alebo, valcováč plechu, točiar dreva či kovu, kúš, sušič, priadlar, stolársky majster, samostatný holič, účtovník, inžinier, obchodný zástupca, stavebný inžinier a pod.

Obzvláštnu starostlivosť venujte údajom o povolaní osôb, žijúcich z vlastného majetku, penzie, dôchodku zo sociálneho poistenia alebo inej renty či podpory. U osôb na odpočinku zapisuje sa napr.: roľník na odpočinku alebo vinohradník, obchodník na odpočinku, kovársky majster na odpočinku, banícky penzista a pod. Úradníci penzisti pripoja skratku v. v. U tých, ktorí nemali vlastného zárobkového zamestnania, nech sa naňkoľko možno čo najpresnejšie vylíšia zdroje ich obživy; vdovy zapisujú i povolanie svojho zomretého manžela. Zapište sa napr.: majiteľ domu, vdova po obchodníkovi, vdova po učiteľovi, vdova po bankovní, nevyliečiteľne chorý v opatere svojich príbuzných a pod.

Osobné povolanie nesmie sa zamešľovať so závozom (úradom, ústavom), s ktorým sčítaný pracuje, preto sa zapisuje napr.: u stolára v slievaní; stolár (nie slievačský robotník), u debnára v pivovare: debnič (nie pivovarský robotník), u strojnika v pôdohospodárstve: strojník (nie pôdohospodársky robotník), u šoféra v službe banky: šofér (nie riaditeľ) a pod.

K sčítacom 23 a 24. Tu sa zapisuje jednak názov (firma) závodu, úradu alebo ústavu, s ktorým je sčítaný zamestnaný, ako aj či ide o podnik národný, štátny, ľudovej správy, komunálny družstevný alebo pod národnou správou, jednak druh výroby, obchodu alebo činnosti závodu, kde sa povolanie vykonáva (napr.: kamenný lom, cementárňa, výpenka, brusiarňa skla a pod.), jednak obec (mestská či obecná) pracoviska, kde sa povolanie vykonáva. Ak podnik súhrňuje viac výrobných odvetví, zapisuje sa to, v ktorom sčítaný pracuje, napr.: nestáť zapísať závody 28. augusta, ale treba uviesť, či sčítaný pracuje v guľaní alebo pri výrobe obuvi a pod. Treba najmä prene odlišiť výrobu tovaru od širokého obchodu (predaja) tohto tovaru. Nestáť napísať "údenárstvo", ale treba uviesť, či sčítaný pracuje vo výrobe údenín a či v predaji.

K sčítacu 25. Tento sčítac vyplnia len samostatní podnikatelia a živnostníci udaním celkového počtu zamestnancov, ktorí pracujú v závode. K nim sa nepočítajú osobní zamestnaní súdneho, ktorí v závode priamo nepracujú (napr.: kuchárky, pomocníci v domácnosti a pod.), taktiež nie spolupodnikajúci členovia rodiny.

K sčítacu 26. Tu sa zapisuje vedľajšie povolanie vykonávané súčasne s povolaním hlavným, uvedie sa z nich to, ktoré je najvýstižnejšie.

Sčítací hárok podpíše majiteľ bytu, alebo jeho zástupca, ďalej osoba, ktorá hárok vyplnila (a to i vtedy, ak je žijúca s majiteľom bytu) a sčítací komitár.

Štátny sčítací hárok - Bratislava, 1938

Hľadanie rodokmeňa

Už ste sa niekedy pokúšali vytvoriť rodokmeň vlastnej rodiny? Potom ste sa zrejme stretli s problémom, že o obyčajných ľuďoch nájdeme málo informácií. O kom zvyčajne nájdeme informácie v historických prameňoch? O ľuďoch, ktorí boli niečím výnimoční – kroniky, životopisy, korešpondencia; mali niečo, čo mohli v závete odkázať svojim blízkym – testamenty; mali ťažkosti so zákonom – súdne spisy... Kde by ste začali hľadať vy, keby ste chceli urobiť rodokmeň svojej rodiny? Hľadanie rodokmeňov by mohlo byť celkom ušľachtilou zábavkou na dlhé zimné večery. Niektorí ho dokonca povýšili na vedu. Tá veda sa volá genealógia. Chcete o nej niečo vedieť?

Zvyčajne postupujeme od známeho k neznámemu, dobrým nápadom je poobzerať sa dookola – rodinná kronika, rodinná Biblia, kúpno-predajné zmluvy, výpisy z matrik, korešpondencia, vysvedčenia, preukazy, staré fotografie, nápisy na náhrobných kameňoch a samozrejme – rozhovory s príbuznými, najmä zo starších generácií. Pátranie po predkoch by sa dalo prirovnať k práci detektívov, ktorí hľadajú všetky dostupné stopy, aby sa dopátrali k pravde. Jeden z prameňov pri „detektívnom“ demografickom i genealogickom výskume rodiny predstavujú sčítacie hárky.

The image shows two pages of a historical Russian census form titled "Метрика" (Metrica). The left page is headed "Бракосочетавшихся" (Married) and the right page is headed "Бракосочетавшихся" (Married). Both pages contain handwritten entries and calculations. The left page has a large "19" written in the middle, and the right page has a large "39" written in the middle. The form is divided into columns for various demographic data, including names, ages, and marital status.

Метрика	Бракосочетавшихся
19	39
19	40
19	41

Pri hľadaní informácií potrebných k zostaveniu rodokmeňa sa dostaneme najhlbšie do poslednej tretiny 19. storočia. V prípade ďalšieho bádania ďalej do minulosti by sme museli použiť napríklad cirkevné matriky – uložené v štátnych archívoch (BA, BB, KE, NR, PO, TN, TT, ZA) – a tak môžeme získať informácie až zo 17. storočia.

Pramene ako hárky zo sčítaní ľudu na území dnešného Slovenska a dnešnej časti Zakarpatskej oblasti Ukrajiny (v danom období súčasť Uhorska) existujú od roku 1715, prvé sčítanie všetkých obyvateľov sa uskutočnilo v rokoch 1778 – 1785, moderné sčítania začali až v druhej polovici 19. storočia. V 20. storočí sa sčítania ľudu uskutočnili v rokoch 1921, 1930, 1946, 1950, 1961, 1970, 1980 a 1991, 2001 a 2011. Sčítací hárok predstavuje časový rez, ktorý urobil sčítací komisár v danej dedine v danom čase – v jeden deň. Ak máme k dispozícii materiály z viacerých sčítaní, je možné vytvoriť prehľad zmien zloženia obyvateľstva lokality v priebehu času.

Zdroje:

<http://www.geni.sk/supisy-urbare-scitania/>

Herzánová, Ľ.: Sčítanie ľudu z roku 1930 ako prameň pre výskum rodiny. In: Slovenský národopis, 2002, č. 1, s. 25-44., dostupné online: https://www.academia.edu/12175718/S%C4%8D%C3%ADtanie_%C4%BEudu_z_roku_1930_ako_prame%C5%88_pri_v%C3%BDskume_rodiny

Slepá mapa Európy

námet na aktivitu

Čas: 15-30 minút

podľa šírky diskusie,
ktorú učiteľ nechá vzniknúť

Ciele

- Spoznať stereotypy vo svojom vlastnom uvažovaní o Európe, o Východe a Západe.

Pomôcky

Pre každú skupinu budeme potrebovať jednu slepú mapu Európy vytlačenú na papieri a jednu mapu Európy s vyznačenými mestami vytlačenú na priehľadnej fólii.

Priebeh aktivity

1

Uvedte tému hodiny (slepá mapa) a jej cieľ (spoznanie vlastných stereotypov). Pomôžte si týmto textom:

Hoci sa nám mnohé veci zdajú byť prirodzené, nemenné a odvodené od pevných pravidiel prírodných vied, nie vždy to tak musí byť. Podobne je to s predsudkami. Kultúra totiž nikdy nie je taká mocná, ako keď je prezečlená za prírodu... Geografia je exaktná veda plná presných meraní pevných bodov na zemeguli. V našej mysli však tiež môže podliehať kultúrnym vplyvom a byť ovplyvnená politickými rozhodnutiami. Tie pôsobia na naše porozumenie geografickému priestoru a tvorbu tzv. mentálnych máp (modelov prostredia, ktoré nás obklopuje, vytváraných našim mozgom): rôznym miestam, mestám, regiónom a pod. dávame rôzne významy a podľa toho sa aj správame. Poďme sa teda pozrieť, ako sme na tom my.

2

Rozdelte žiakov do dvoj- až šesťčlenných skupín. Každé skupine dajte slepú mapu vytlačenú na papieri a zoznam miest, ktoré majú na mapu zaznačiť. Názvy miest sú v originálnom jazyku.

Berlin	Bratislava	Gdańsk	Humenné
Київ	Львів	Michalovce	Milano
Мукачево	Praha	Split	Strasbourg
Ужгород	Vilnius	Warszawa	Wien

(Ak nechcete použiť tieto mestá, ale iné, môžete tak urobiť, ale budete si musieť vyrobiť vlastnú fóliu.)

3

Dajte žiakom 5 – 10 minút čas, aby mestá zakreslili do mapy. Potom im dajte priesvitné fólie a požiadajte ich, aby porovnali to, čo zakreslili, so skutočnosťou.

4

Diskutujte o tom, ako sa ich „mentálna mapa“ líši od presnej geografickej mapy. Prečo je to tak? Aké to má dôsledky?

- Niektoré z najčastejších „prekvapení“:
- Kam ste umiestnili Split v porovnaní s Viedňou?
– ležia na rovnakom poludníku;
- Kam ste umiestnili Prahu v porovnaní s Viedňou?
– zväčša považovaná za mesto na Východe, hoci leží na západe;
- Kam ste umiestnili Viedeň v porovnaní s Bratislavou?
- Kam ste umiestnili Kyjev? Zväčša bude bližšie pri východných hraniciach Slovenskej republiky, ako je nakreslené na mape.
Čo myslíte, prečo je to tak? (Vojna na Ukrajine)

Kde je hranica Európy?

Z geografického hľadiska býva Európa často považovaná len za časť Euroázijského kontinentu. Jej východná hranica je práve to, čo je zaujímavé – kde sa nachádza?

Hranice Európy boli otázkou diskutovanou už od obdobia antiky. Východná hranica, ako je stanovená v súčasnosti, je hranicou pomerne mladou – za jej autora je považovaný Philipp Johann von Strahlenberg (1677 – 1747), švédsky dôstojník a geograf nemeckého pôvodu, ktorý navrhol ako východnú hranicu Európy Ural, Volgu, Don, Čierne more...

Táto hranica sa stala dôležitou na konci 19. storočia pri politickej vôli spraviť z Ruska s obrovskými ľudskými i prírodnými zdrojmi „kultúrneho“ európskeho spojenca pre Veľkú Britániu a Francúzsko (budúca Trojdohoda) proti budúcemu Trojspolku (Rakúsko-Uhorsko, Nemecko, Taliansko). Zdanlivo prirodzené, či neškodné dohody/konvencie na poli geografie teda môžu mať mocné kultúrne/politické pozadie.

Stredná/Stredovýchodná Európa bola ešte pred pár rokmi prázdny pojmom, skoro ako v prípade najstarších máp, kde na miestach, ktoré boli neprebádané, stálo Hic sunt leones (Tu sú levy). Mestá, ktoré ľudia považovali za Západné, zväčša kreslili ďaleko viac na západe, ako v skutočnosti ležali a podobne tomu bolo aj s mestami považovanými za Východné. Dnes sa situácia zmenila a stredná Európa sa stala naplneným priestorom – ba priam naopak, mestá sa k sebe viac „priblížili“. Vzdialenosti medzi mestami v našom príklade často považujeme za kratšie, ako v skutočnosti sú.

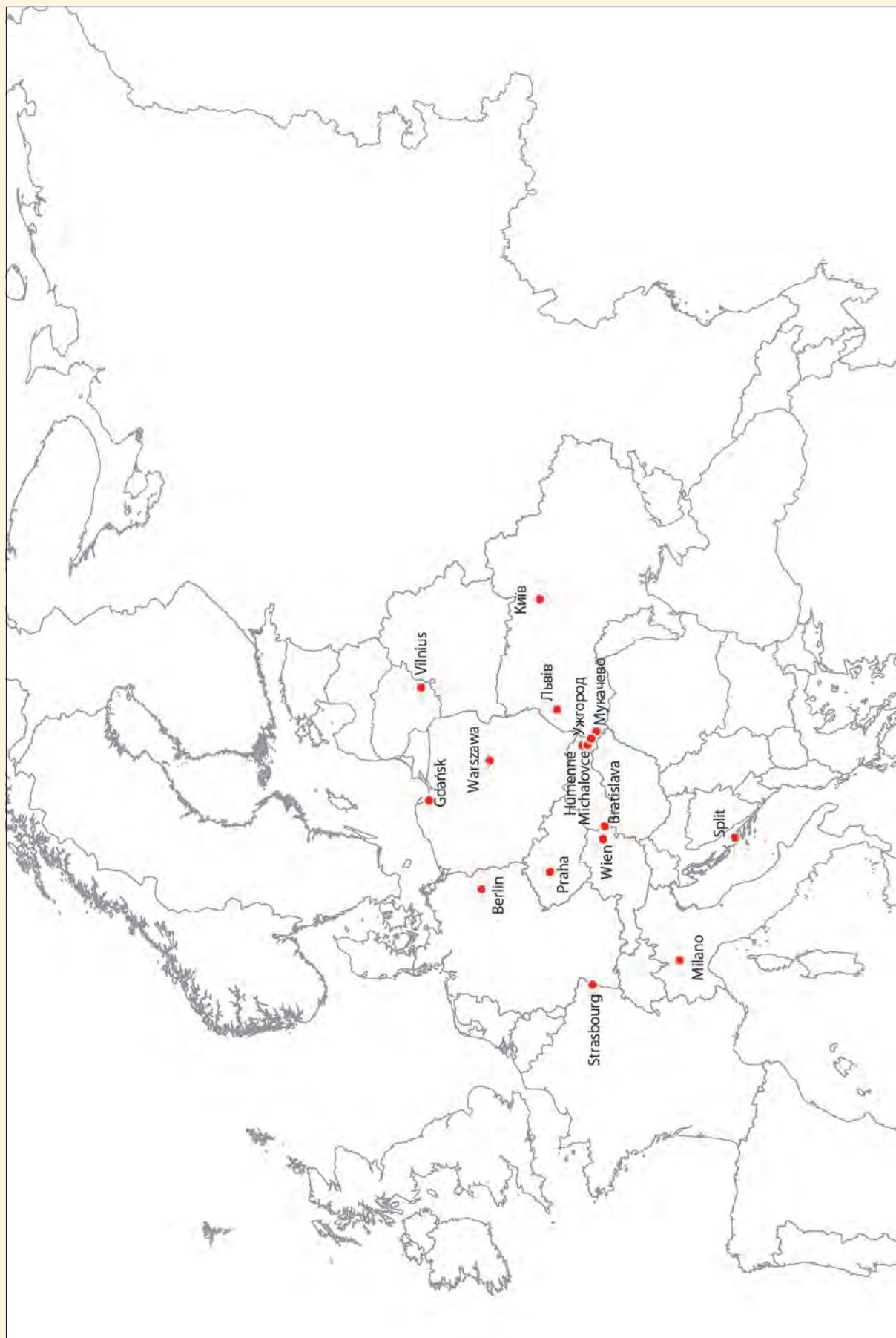
Pre našinca – obyvateľa strednej Európy – je dichotómia Západ – Východ základnou dichotómiou orientácie v európskom priestore, ale napríklad v Čiernej hore, Bulharsku alebo Bosne-Hercegovine či dokonca Grécku je to skôr rozdelenie Sever – Juh. Máme totiž (ležiac na hranici periférie) tendenciu porovnávať sa vždy s centrom – územie Slovenska (a azda aj Zakarpattia) by sa z hľadiska rôznych kultúrnych vplyvov dalo považovať skôr za Východ Západu, ako Západ Východu.

Slepá mapa

Autor: Juraj Majo

Mapa s vyznačenými mestami

Autor: Juraj Majo

Spoločné znaky a odlišnosti regiónov dnešného východného Slovenska a Zakarpatska (Od vzniku Uhorského štátu po rozpad Rakúsko-Uhorska)	1
Spoločné znaky a odlišnosti dejín regiónov východného Slovenska a Zakarpatska (Od vzniku Československa po rozpad ZSSR a ČSFR)	9
Aktivity: Z Humenného do Užhorodu	17
Alexander Duchnovič	21
Cestovná kancelária	25

Náboženský vývoj Zakarpatska a východného Slovenska	27
Úvod k problematike špecifik sakrálnej architektúry a symboliky kresťanských cirkví na východe Slovenska	35
Aktivity: Čo nás spája – čo nás rozdeľuje	43
Kľukaté cesty Božieho ľudu	51
Kríž – symbol kresťanstva?	55
Kostol ako učebnica	57

Ľudová kultúra a tradičný spôsob života v regióne Východného Slovenska a Zakarpatskej Ukrajiny	59
K niektorým otázkam národnostného zloženia (východného) Slovenska	65
Ukrajinské nárečia v karpatskom areáli	71
Tradičné stavby v ukrajinsko-slovenskom pohraničí	75
Aktivity: Teta a ujo alebo pán a pani?	81
Z dielne historika – pátranie v rodinách	93
Slepá mapa Európy	101

Občianstvo a občianska spoločnosť	107
Aktivity: Sieť vzťahov	121
Malí verzus veľkí vinári	125
Keď občianstvo zlyhá	131
Aký národ máme v ústave?	135

3D modely a ich prezentácia pri výučbe	139
• Tvorba 3D modelov objektov	142
• Prezentácia objektov prostredníctvom webového rozhrania	156
• Prezentácia objektov prostredníctvom virtuálnej a rozšírenej reality	160
• Možnosti použitia 3D modelov objektov vo výučbe	163

Občianstvo a občianska spoločnosť

■ Michael Murad

Občianstvo a občianska spoločnosť

Pojem občianstvo, respektíve štátne občianstvo, počujeme v našom okolí v mnohých súvislostiach stále častejšie. Môžeme pozorovať zmeny charakteru politickej komunity, s ktorou je občianstvo späté, a dopady globalizácie a migrácie na ňu. Pred národnými štátmi sa objavujú dôležité otázky spojené s nadobúdaním viacerých štátnych občianstiev (a prípadnou lojalitou k ďalšiemu štátu zo strany vlastných občanov), či napr. s členstvom v Európskej únii, keď majú občania členských štátov Únie k dispozícii okrem svojho pôvodného občianstva aj doplnok v podobe občianstva Európskej únie.

Od vzniku občianstva v staroveku (v zmysle účasti na politickom dianí spoločenstva) došlo k zásadným zmenám jeho podoby a obsahu. Kedysi sa občianstvo spájalo s členstvom v privilegovanom politickom spoločenstve. Tí, ktorí disponovali určitým statusom, mohli spolurozhodovať a spolu s ďalšími občanmi prijímať rozhodnutia, ktorými regulovali celospoločenské dianie. Inak povedané, občianstvo úzko súviselo s politickou participáciou na rôznych formách demokracie – hlavne s právom voliť. Od občianstva v zmysle možnosti par-

ticipovať na dianí v komunite sa upustilo v stredoveku, kedy občianstvo získalo rozmer ochrany, ktorú svojím užívateľom ponúkalo v krízových obdobiach. Ďalšia zmena (a čiastočný návrat k antike) prišla počas Veľkej francúzskej revolúcie, kedy sa občianstvo stalo jednotiacim prvkom v spoločnosti, ktorý búral hranice medzi jednotlivými vrstvami, a opäť umožnilo zapojenie sa občanov do politického diania v spoločenstve.

Štátne občianstvo dnes predstavuje základný právny vzťah medzi štátom a jednotlivcom, ktorý má v postate trvalý charakter. Je úzko spojené s tzv. národnými štátmi, ktoré sa objavujú na prelome 18. a 19. storočia. V západnej Európe (napr. vo Francúzsku) sa národné povedomie postupne formovalo už od stredoveku tak, že vedomie príslušnosti k národu sa harmonizovalo s vedomím príslušnosti k štátu. Zjednodušene možno povedať, že ľudia v tejto časti kontinentu svoje vznikajúce národné povedomie dobrovoľne a vedome podriaďovali štátnej príslušnosti. V strednej a východnej Európe prišiel tento proces neskôr (v spomenutom čase) a v prostredí väčších ríš, v ktorých si ľudia budovali dvojakú identitu – štátnu a postupne sa vynárajúcu etnickú. Národná idea tieto väčšie ríše, v ktorých žili príslušníci viacerých národností, rozkladala. V tomto zmysle rozlišujeme dva druhy

chápania národa a národnej identity – západný a východný.

Analogicky je to aj s chápaním občianstva. Západné chápanie moderného občianstva je založené na príslušnosti človeka k štátu, na identifikácii s ním a s určitými hodnotami (napr. sloboda, rovnosť atď.). Nositeľom týchto hodnôt nie sú pritom predstavitelia nejakých privilegovaných vrstiev, ale každý občan a množina všetkých občanov tvorí národ, čím vlastne pojmy „národný“ a „občiansky“ splývajú, často aj terminologicky (napr. „nationality“ = štátne občianstvo). Možno povedať, že vznik národných štátov v západnej Európe sa netýkal nejakej zmeny hraníc alebo okruhu osôb, ktorých sa zmena týka, ale predstavoval presun štátotvornej suverenity z hegemonu (panovníka, kráľa) na „národ“, čiže občanov. Ako príklad môžeme uviesť Francúzsko či Veľkú Britániu. Snaha o prenos tejto idey na „východ“ – teda do strednej a východnej Európy – bola sprevádzaná zmätením pojmov „národ“ a „občianstvo“, ktoré v tejto oblasti nemôžu byť identické. Východné chápanie občianstva sa zakladá na opozícii voči štátu, a to na etnickej báze (niektoré etniká sa vymedzovali voči dominantnému etniku). Napríklad v Uhorsku došlo v r. 1848/49 ku konfliktu medzi Maďarmi a Nemaďarmi. Maďari požadovali v mene zavedenia občianskeho princípu od Nemaďarov prijatie konceptu „uhorského národa“. Nemaďari naopak v mene toho istého občianskeho princípu požadovali vymedzenie etnických území vo vnútri Uhorska a rešpektovanie etnickej identity a podmieňovali tým akceptovanie novej uhorskej štátnosti. Nepriateľstvo k štátu zmizlo, až keď vznikol národný štát (okrem menších, ktoré pripadli k týmto novým štátom). V prípade Uhorska sa tak

stalo po konci prvej svetovej vojny, kedy došlo okrem iného k vzniku napr. Československa. Na Západe vznikla spoločnosť bojom za slobodu, ústavu a občianske práva, kým na Východe sa predstava národa opierala o iracionálny koncept ľudu a odvolávala sa na historickú mytológiu (Maršálek 2014: 75).

Spôsob získavania občianstva dnes upravuje právo jednotlivých krajín, ktoré zvyčajne kombinuje získanie občianstva narodením sa rodičom (občanom), vtedy hovoríme o tzv. *ius sanguinis* (právo krvi), alebo získanie občianstva narodením sa na území štátu, kedy sa jedná o tzv. *ius soli* (právo teritória). So štátnym občianstvom sa spájajú rôzne práva i povinnosti. Výsadou občanov (v závislosti od miery demokratickosti daného štátu) je právo voliť a byť volený do zastupiteľských orgánov a rôznych funkcií. Občania sa tiež môžu zapájať aj do verejného diania ako jednotlivci či ako súčasť organizovanej občianskej spoločnosti. Avšak, vykonávanie tohto tzv. demokratického občianstva ani v dnešnom svete stále zďaleka nie je tak samozrejmé, ako by sme si mohli myslieť. Podiel demokratických režimov za posledných desať rokov skôr stagnuje a podľa údajov Freedom House sa pohybuje okolo 64 % zo všetkých štátov na svete. Občianska spoločnosť, ktorá sa rozvíja práve v demokratickom prostredí, predstavuje rôznorodú oblasť ľudskej činnosti nachádzajúcej sa medzi rodinou, trhom a štátom. V demokratickej spoločnosti plní občianska spoločnosť dôležitú úlohu sprostredkovateľa záujmov a požiadaviek smerom k štátu. Do občianskej spoločnosti môžeme zaradiť hnutia, iniciatívy, spolky, spoločnosti, cirkvi, asociácie, zväzy, kluby, zbory, nadácie a ďalšie subjekty, ktoré majú rôzne (demokratické) ciele.

Občianstvo v minulosti

Predchodcu štátneho občianstva v dnešnom chápaní môžeme nájsť v antike. **V starovekom Grécku** sa kládol veľký dôraz na väzby medzi občanom a *polis* (mestským štátom). To, čo označujeme za grécky model občianstva, vychádza z údajov, ktoré sú nám známe o politickom systéme v Aténach (a v menšej miere aj v Sparte v 5. a 4. storočí pred n. l.) a z textu Aristotela (hlavne z *Politiky*), ktorý považuje človeka za politického tvora, ktorý sa môže úplne realizovať iba v prostredí politického spoločenstva. Občianstvo vzniklo ako privilegovaný status pre menšinovú časť spoločnosti podľa jej ekonomického a politického postavenia. Či mohol byť obyvateľ Atén považovaný za občana, bolo ovplyvnené jeho vekom (musel byť starší ako 20 rokov), pohlavím (musel byť muž), spoločenským statusom a pôvodom (musel byť potomkom slobodného občana, ktorý disponoval zbraňami a ďalším majetkom). Občanmi bola teda iba menšina obyvateľov mestských štátov. Na druhej strane bola do istej miery zabezpečená kontrola ľudu nad vládou. Aj napriek tomu, že vládla prevažne vrstva urodzených a majetných členov spoločnosti a nesúhlas často vyústil do psychického či fyzického vyčlenenia daného jednotlivca zo spoločnosti, môžeme povedať, že tí, ktorí mali status občana, vládli. Išlo teda o demokraciu (v zmysle vlády ľudu), hoci o demokracii, ako ju poznáme dnes, určite hovoriť nemôžeme. V gréckych mestských štátoch museli občania obetovať svoje osobné životy službám štátu a dať do úzadia svoj súkromný život. To však zapríčinilo negatívne javy ako korupcia a zneužívanie moci (Bellamy 2008: 29 – 34). Byť občanom znamenalo v gréckom chápaní slobodu, ale obmedzenú v súvislosti

s konkrétnym postavením jednotlivca. Slobodnými občanmi sa nemohli nikdy stať napríklad otroci a ich zapojenie sa do politického diania bolo nepredstaviteľné. Čo sa týka práv, občianstvo prinášalo svojim držiteľom určité (hlavne politické) práva, ktoré sú podobné tým v dnešných spoločnostiach, napríklad právo voliť. Na druhej strane o základných slobodách, ako napr. o slobode slova či náboženstva, nemohla byť ani reč (Matias 2016: 9 – 19).

Rímska spoločnosť bola na počiatku republikánskeho Ríma rozdelená na triedy patriciov a plebejcov a v porovnaní s antickým Gréckom nemali občania starovekého Ríma nikdy tak veľký politický vplyv. Skutočná moc ležala na pleciach senátu (v ktorom dominovali patriciovia). Tento triedny konflikt dal politike a inštitútu občianstva oveľa viac inštrumentálny charakter ako grécky ideál služby pre verejné dobro. Zapojenie sa bolo vo vlastnom záujme občanov, pretože ich vôľa mohla byť zohľadnená v akomkoľvek kolektívnom rozhodnutí iba vtedy, ak sa zapojili (Bellamy 2008: 36 – 37). Zásadný rozdiel medzi vnímaním občianstva v starovekom Grécku a Ríme súvisí tiež s územnou dimenziou. Posilňovanie občianstva je teda v Ríme pochopiteľné s ohľadom na teritoriálnu expanziu. Podobne ako v gréckych mestských štátoch, aj v Ríme malo občianstvo spoločenskú, integračnú rovinu. Práve územný rozmach priniesol bezprecedentnú potrebu integrovať obyvateľov (Matias 2016).

Spôsobilosť k nadobúdaniu rímskeho občianstva bola spočiatku podobná ako v Grécku a okruh občanov bol striktné vymedzený. Ako Rím zväčšoval svoje územie, dochádzalo ku dvom zásadným

zmenám. Obyvatelia dobytých teritórií dostali určitú verziu rímskeho občianstva, pričom si ale mohli nechať aj svoj status odvodený od predchádzajúcej vlády (udelenie plného občianstva osobám mimo Rím bolo vzácné). Okrem toho, občianstvo, ktoré Rimania udeľovali, bolo skôr právnym než politickým nástrojom – došlo tak k oddeleniu politického a právneho spoločenstva. Predchodcom občianstva v dnešnom slova zmysle bola úprava občianstva ediktom cisára Caracallu z roku 212 n. l. známeho ako Constitutio Antoniniana, ktorým sa občianstvo rozšírilo na všetkých slobodných obyvateľov ríše. Snahou cisára bolo totiž romanizovanie celej ríše a urýchlenie tohto procesu v oblasti práva a správy provincií (Matias 2016).

V stredoveku sa oproti minulosti štruktúra spoločnosti radikálne zmenila. V Európe bola sociálna štruktúra rozštiepená a vznikali opevnené mestá pod ochranou vládcu. Aj v prípade kráľovstiev nebola autorita kráľa častokrát väčšia ako autorita šľachtických rodín, ktoré ovládali významné mestá. Charakteristickou bola feudálna spoločnosť, kde majitelia pozemkov mali privilégia nad tými, ktorí obhospodarovali ich pozemky, a ktorých postavenie bolo podobné otrokom. Občianstvo nemalo význam kvôli dimenzii politickej participácie, ale kvôli statusu ochrany, ktorý ponúkalo. Občan sa v prípade krízy mohol spoľahnúť na ochranu mestských hradieb a ozbrojencov za nimi. Občianstvo sa obvykle nadobúdalo (podobne ako dnes) narodením či naturalizáciou, pričom sa naturalizácia vnímala ako celkom bežná. Kvôli úpadku demokratickej dimenzie občianstva hovoria niektorí autori o tom, že v stredoveku občianstvo takmer zaniklo. Avšak to, že vte-

dajšie spoločnosti boli nedemokratické, neznamená, že nemali občianstvo. Občianstvo len nadobudlo oproti minulosti pasívnejší význam. Stredoveké občianstvo odmietalo klasický, aktívny koncept občianstva a zaviedlo pojem *vita contemplativa*, kedy každý člen spoločnosti musel prijať svoje miesto v spoločenskej hierarchii s prakticky nulovou ambíciou aktívne participovať na dianí. Príspevkom stredoveku k chápaniu občianstva bola rovnosť naturalizovaných a narodených občanov (Matias 2016).

Bezprecedentný význam získava občianstvo po Francúzskej revolúcii, ktorej kľúčovou súčasťou bola idea rovnoprávnosti občanov. Deklarácia práv človeka a občana poukazuje na jasný a skutočný záujem o práva občanov. Dôležitosť občianstva pre francúzsku revolúciu predstavuje výrazné vymedzenie sa voči stredovekému občianstvu. Občianstvo zohrávalo veľmi rovnostársku úlohu. Spoločnosť bola rozdelená do tried. Toto rozdelenie mohlo prekonať občianstvo, ktoré spájalo šľachtu, duchovenstvo, meštianstvo a ľud do jednej a tej istej kategórie. Po prvýkrát sa tiež objavuje kodifikovaná úprava občianstva v ústave. Vďaka jasným pravidlám pre naturalizáciu sa občianstvo stalo transparentným právnym inštitútom, ktorý mohol dosiahnuť každý, kto splnil podmienky. Počas francúzskej revolúcie bola tiež evidentná demokratická dimenzia občianstva. Došla tak k reinterpretácii klasických konceptov občianstva – všetci francúzski občania disponovali politickými právami (Matias 2016).

Sociológovia T. H. Marshall a Stein Rokkan píšú o občianstve (na základe ich štúdie západoeurópskych demokracií v 18., 19. a 20. storočí) ako o produkte

troch vzájomne prepojených procesov. Prvým procesom bolo vytváranie štátu, ktoré súviselo s organizačným, vojenským a kultúrnym zjednotením na úrovni elít, ktoré bolo sprevádzané konsolidáciou územia a vytváraním základnej celoštátnej byrokratickej a právnej infraštruktúry. Druhým procesom bol následný rozvoj obchodných a priemyselných ekonomík. Tento proces viedol k vytvoreniu napr. jednotného transportného systému, štandardizovaného systému mier a váh, či jednotnej meny. Tretím procesom bolo vytváranie národného povedomia, čo znamená napr. štandardizáciu jazyka, školstva či armádnej služby. Výsledkom týchto procesov bolo vytvorenie ľudu, s ktorým sa zaobchádzalo ako s rovným pred zákonom, ktorý mal rovnaké právo kupovať a predávať tovar, služby a prácu, na ktorého záujmy dohliadala suverénna autorita a ktorý zdieľal národnú identitu (Bellamy 2008: 45 – 47).

Občianstvo dnes

Občianstvo je dnes veľmi úzko spojené so štátom. Štát, ako subjekt medzinárodného verejného práva, je vo väčšine učebníc definovaný štyrmi znakmi – 1. geografickým územím, 2. stálym obyvateľstvom, 3. skutočným výkonom vlastnej štátnej moci a úplne zvrchovanou verejnou správou a 4. znakom, ktorý je podľa niektorých autorov nepovinný, je faktická spôsobilosť vstupovať do medzinárodných vzťahov. Ako najkomplikovanejší na bližší rozbor sa javí práve pojem „štátneho obyvateľstva“, kedy môžeme zobrať do úvahy viacero rozdielnych de-

finícií. Pod týmto termínom môžeme rozumieť napr. všetkých obyvateľov trvalo usadených na území príslušného štátu, t. j. obyvateľstvo vo všeobecnom zmysle slova. Existenciu štátu bez štátnych občanov si nedokážeme predstaviť, aj keď by na jeho území žili „stáli obyvatelia“, a tak patrí zákonné vymedzenie štátnych občanov medzi prvoradé úlohy každého novovzniknutého štátu. Medzi štátnymi občanmi a stálymi obyvateľmi, pochopteľne, existuje súvislosť, pričom jadro štátnych občanov tvoria stáli obyvatelia (Emmert 2014).

Pojem štátneho občianstva

Štátne občianstvo predstavuje základný právny vzťah medzi jednotlivcom a štátom. Právna úprava tejto oblasti teda predstavuje jednu z kľúčových oblastí legislatívy každého štátu. Ide o pevnú a trvalú väzbu, štátne občianstvo môžu nadobudnúť iba fyzické osoby (bez ohľadu na svoju spôsobilosť k právnym úkonom).¹

Práve trvalá väzba je rozhodujúca pre nadobudnutie štátneho občianstva. Tým pádom je dôležitejšia ako trvalá prítomnosť (neprítomnosť na území daného štátu nemôže byť dôvodom straty občianstva) a ešte slabší je vzťah medzi štátnou príslušnosťou a národnosťou v etnickom slova zmysle. Normy medzinárodného práva nedovoľujú obmedzovať prístup jednotlivca k štátnemu občianstvu z dôvodu jeho národnostnej či etnickej príslušnosti. Trvalosť vzťahu medzi jednotlivcom a štátom ale nie je iba formálnou požiadavkou. Vzťah musí

1/ Štátna príslušnosť predstavuje obsahovo širší pojem ako štátne občianstvo, nakoľko štátnou príslušnosťou môžu disponovať aj právnické osoby, či dokonca lietadlá a lode (Emmert 2014: 5).

byť faktický a preukázateľný. V opačnom prípade mu chýba medzinárodná efektívnosť na uznanie občianstva úradmi ostatných štátov (Emmert 2014).

Právo jednotlivých krajín, ktoré sa v tomto smere dosť líši, stanovuje spôsoby nadobúdania štátneho občianstva pri narodení, kedy sa najčastejšie jedná o kombináciu nadobudnutia občianstva narodením sa rodičom (občanom) – *ius sanguinis* (tzv. právo krvi) a jeho nadobudnutím narodením sa na území štátu – *ius soli* (tzv. právo teritória). Pri uplatňovaní princípu *ius sanguinis* sa štátne občianstvo nadobúda výhradne po rodičoch bez ohľadu na miesto (resp. štát) narodenia. V prípade uplatnenia princípu *ius soli* sa štátne občianstvo nadobúda podľa štátu, na ktorého území sa dieťa narodí (pričom sa predpokladá legálny pobyt rodičov, tak isto ako pobyt rodičov bez diplomatickej imunity či výkonu štátnej služby pre vlastný štát). Ako už bolo uvedené vyššie, oba princípy sa v jednotlivých štátoch najčastejšie kombinujú, ale jeden prevláda nad druhým (Emmert 2014: 6 – 7).

Pokrvný princíp je charakteristický skôr pre tzv. národné štáty, ktoré vznikali v období emancipácie národov v etnickom slova zmysle v priebehu druhej polovice 19. storočia a v 20. storočí a v ktorých jedna národnosť dominuje nad ostatnými. Na tomto princípe sú založené štátnoobčianske normy právnych poriadkov stredoeurópskych a východoeurópskych štátov, ale aj Nemcka, Izraela či napríklad Japonska. Štáty už skôr etablované (v priebehu 18. storočia či počas prvej polovice 19. storočia) na území už zavedených historických celkov stavajú svoje zákonodarstvo na princípe *ius soli*. Štátne občianstvo sa

často stotožňuje s pojmom „národ“. Ten sa následne nevníma v zmysle etnickom, ale práve občianskom. Tento princíp sa uplatňuje v mnohých štátoch západnej Európy s koloniálnou minulosťou, ktorými sú Spojené kráľovstvo, Španielsko, Taliansko, ako aj USA, Austrália, Kanada, či krajiny Latinskej Ameriky (v ktorých sa princíp *ius soli* uplatňuje takmer v čistej podobe). K nadobudnutiu štátneho občianstva narodením dochádza bez vôle jednotlivca (rodičov či dieťaťa) v oboch princípoch. Podľa medzinárodného práva sa tak nadobúdanie štátneho občianstva nemôže stať prekážkou k súčasnému nadobudnutiu občianstva v iných štátoch z rovnakého titulu (s výnimkou prípadov ošetrovaných medzinárodnými zmluvami). V odbornej literatúra sa presadzuje názor, že nadobúdanie štátneho občianstva uplatnením princípu *ius soli* je účelnejším, nakoľko sa viacej opiera o faktický vzťah medzi jednotlivcom a štátom vzhľadom na to, že predpokladá trvalú prítomnosť občana na území štátu (minimálne v okamihu jeho narodenia). V prípade princípu *ius sanguinis* môže byť väzba medzi občanom a štátom voľnejšia (Emmert 2014: 6 – 7). Na nadobudnutie štátneho občianstva v takýchto prípadoch môže stačiť príslušnosť k národu bez toho, aby bola splnená podmienka trvalého pobytu na území príslušného štátu (napr. v Maďarsku). Podobná úprava umožňujúca nadobudnúť občianstvo bývalým občanom existuje aj v Českej republike a na Slovensku, ale netýka sa tak širokého okruhu osôb, ako je to v prípade Maďarska.

Právom jednotlivých štátov sú tiež stanovené pravidlá udeľovania štátneho občianstva počas života jednotlivca, napr. cudzincom, ktorí sa v krajine usídli-

li. Toto udelenie sa týka menšieho počtu osôb a dochádza k nemu na základe želaní konkrétnej osoby. Presné okolnosti opäť upravuje právo príslušného štátu, pričom existuje päť základných okolností, za ktorých sa dá občianstvo počas života získať: 1. naturalizácia (občianstvo sa získa po splnení podmienok daného štátu na základe podanej žiadosti); 2. získanie občianstva určitým činom spojeným s prejavom vôle (napr. prijatie verejnej funkcie); 3. sobáš alebo narodenie sa dieťaťa; 4. získanie občianstva legitimáciou, osvojením či nájdením; 5. získanie občianstva reemigráciou, rezumpciou či podľa národnostného pôvodu (bývalý štátny príslušník, ktorý občianstvo stratil, ho môže získať späť za výhodnejších podmienok, prípadne môže získať občianstvo na základe svojho národnostného pôvodu v prípade štátov uplatňujúcich princíp *ius sanguinis*). Tak, ako sa štáty medzi sebou líšia v prípadoch získavania občianstva, líšia sa aj v prípadoch odoberania občianstva. Zatiaľ čo štáty, ktoré uplatňujú primárne princíp *ius sanguinis*, väčšinou spájajú získanie cudzieho občianstva so stratou občianstva, štáty uplatňujúce princíp *ius soli* sú v týchto prípadoch tolerantnejšie a často umožňujú jeho zachovanie, čo môže viesť k vzniku dvojitej štátnej príslušnosti (Emmert 2014: 7 – 11).

Občianstvo predstavuje status, s ktorým štát spája určité práva a povinnosti fyzickej osoby, ktoré sú v dôsledku poskytnutia tohto statusu právne vynútiteľné. Na základe udelenia takéhoto statusu preto vzniká zvláštny právny vzťah fyzickej osoby a štátu, ktorého predpokladom je občianstvo (Filip 1997: 187). So štátnym občianstvom sa spája neobmedzené právo na pobyt v domovskom štáte, pričom štáty nesmú svojich občanov vyhostiť

a ani ich nemôžu svojvoľne občianstva zbaviť. Naopak cudzinec (občan cudzieho štátu) nemusí byť do štátu vpustený a vo všeobecnosti môže byť vyhostený. Výsadou občanov (v závislosti od demokratickosti danej krajiny) je právo voliť a byť volený do zastupiteľských orgánov a rôznych funkcií. Štátnym občianstvom potom môže byť podmienené zamestnanie ako výkon verejnej moci a vo verejnom sektore. Štáty tiež chránia svojich občanov v zahraničí prostredníctvom konzulárnej pomoci a diplomatickej ochrany. Na druhej strane sa so štátnym občianstvom spájajú aj určité povinnosti. Občania by mali byť svojmu štátu verní. Množstvo štátov preto stanovuje svojim občanom povinnú vojenskú službu a počas vojnového stavu môže štát svojim občanom vydať ďalšie úlohy s cieľom zabezpečiť obranu (Tomášek – Týč a kol. 2013: 319).

Občianstvo Európskej únie

V súvislosti so založením Európskej únie v roku 1993 (prijatím tzv. Maastrichtskej zmluvy) sa vytvoril inštitút úniového občianstva, ktorý vyjadruje bližší vzťah medzi Úniou a občanmi členských štátov. Právo Európskej únie sa totiž široko uplatňuje priamo voči jednotlivcom, ktorí sú podriadení moci členských štátov. Únia má zároveň priamo volebné orgány. Úniové občianstvo dopĺňa občianstvo členského štátu. Občanom Únie, priamo na základe práva Európskej únie, je každý občan členského štátu bez ohľadu na svoju vôľu. Úniové občianstvo nenahrádza občianstvo členského štátu a jednotlivé členské krajiny si aj naďalej stanovujú podmienky nadobúdania a odoberania vlastného občianstva. Únia zároveň štátoobčianske právo členských krajín žiadnym spôsobom nezblízuje. Medzi najdôležitejšie práva občana Únie

patrí právo pohybu v členských štátoch a pobyt na ich území. Taktiež zahŕňa právo voliť vo voľbách do Európskeho parlamentu a byť voleným za europoslanca. Takisto môžu občania z iných členských štátov voliť a byť volenými v miestnych (obecných, resp. mestských) voľbách v mieste svojho dlhodobého či trvalého pobytu. Ďalším právom je právo na konzulárnu pomoc a diplomatickú ochranu v presne obmedzených prípadoch núdze. Ak sa stane, že občan Únie sa dostane do núdze v nečlenskej krajine a štát, ktorého je občanom, nemá vlastný zastupiteľský úrad na tomto mieste, poskytujú konzulárnu pomoc zastupiteľské úrady iných krajín členských štátov Únie. Únie občanstvo zahŕňa aj možnosť obrátiť sa na Európsky parlament s petíciami. Prostredníctvom európskej občianskej iniciatívy teda môžu občania Únie navrhovať orgánom EÚ prijatie opatrenia.

Občania Únie tiež disponujú na území členských štátov všeobecným zrovnoprávnením vo všetkých záležitostiach, ktoré spadajú do pôsobnosti práva EÚ. Naopak občianstvo Únie neznamena žiadne povinnosti, ktoré by sa dali porovnať s povinnosťami občanom členských štátov voči ich domovským štátom (Tomášek – Týč a kol. 319 – 321).

(Aktívne) demokratické občianstvo

Ako je už naznačené v texte vyššie, občianstvo tradične odkazovalo na určité politické práva a povinnosti v rámci politického spoločenstva. Postupné rozširovanie významu občianstva, ako takého, čiastočne uberalo na dôležitosť rôznym úlohám v oblasti politiky, ktoré občania plnia s cieľom formovať a udržiavať kolektívny život spoločenstva. Tým najbež-

nejším a najdôležitejším je nepochybne zapojenie (sa) do demokratických procesov, a to najmä účasťou vo voľbách, okrem toho ale môžeme spomenúť i vyjadrovanie názoru alebo i účasť na kampaniach. Či už sa občania zapájajú alebo nie, skutočnosť, že tak môžu urobiť, dokrešuje to, ako si vážia svoju vlastnú zodpovednosť, ako je napríklad dodržiavanie demokraticky prijatých zákonov (s ktorými nemusia súhlasiť), platenie daní, výkon brannej povinnosti a podobne. Zapojenie sa predstavuje pre občanov najefektívnejší spôsob ako presadzovať ich kolektívny záujem a zároveň predstavuje väčšiu nádej, že vládcovia budú presadzovať skôr dobro pre spoločnosť než pre nich samých (Bellamy 2008). Navyše, zrejme vôbec najznámejšia definícia demokracie, ktorá je obvykle pripisovaná Abrahamovi Lincolnovi v jeho Gettysburgskom prejave z roku 1863, vymedzuje demokraciu ako „vládu ľudu, ľuďom a pre ľud“. Pracuje teda s pojmom ľud, ktorý je pre demokraciu kľúčový. Prvá časť Lincolnovej definície vyjadruje princíp zvrchovanosti ľudu ako zdroja politickej moci. Druhá časť (*ľuďom*) vyjadruje princíp, že výkon vlády v demokracii je výrazom vôle ľudu (hoci v podmienkach moderných štátov najčastejšie sprostredkované prostredníctvom zvolených zástupcov). Tretia časť definície (*pre ľud*) potom odkazuje na výhody, ktoré má demokratická vláda tomuto ľudu prinášať (Dufek 2013). S touto formou vlády ľudu počítajú aj mnohé ústavy, vrátane slovenskej, ktorá napríklad hneď vo svojom druhom článku hovorí, že „*Štátna moc pochádza od občanov, ktorí ju vykonávajú prostredníctvom svojich volených zástupcov alebo priamo*“. Ľud je takto chápaný ako občania, ktorí sú na viacerých miestach ústavy odlišení od neobčanov a získavajú rôzne práva (napr. združovať sa v politických

stranách či slobodne voliť svojich zástupcov).

Demokratické občianstvo, teda štátne občianstvo demokratického štátu, by sme si mali vážiť, pretože ani v súčasnom svete nie je samozrejmosťou. Podľa Freedom House bolo v roku 2016 na svete celkom 72 nedemokratických režimov, respektíve v chápaní Freedom House režimov, v ktorých neboli naplnené aspoň minimálne štandardy súťaživého a férového volebného procesu. Naopak, režimov, v ktorých majú občania reálnu šancu na zmenu vlády prostredníctvom volieb (tzv. elektorálnych demokracií) bolo 123 (čo predstavuje 63 % zo všetkých štátov sveta) (Freedom House 2017a). Počet štátov, ktoré Freedom House označuje ako úplne slobodné, v posledných desiatich rokoch skôr klesá a na konci roka 2016 predstavoval 45 % všetkých štátov, v ktorých žije len 39 % svetovej populácie. Zostávajúcich 25 % obyvateľov tak žije v čiastočne slobodných štátov a v 36 % v štátoch neslobodných² (Freedom House 2017b). Je tak zjavné, že nedemokratické režimy stále ovládajú významnú časť dnešného sveta a predstavujú zaujímavú a rôznorodú skupinu štátov. Oproti minulosti, keď v priebehu ostatných dvoch storočí počet nedemokratických režimov klesal, možno približne od konca 90. rokov 20. storočia zaznamenať stagnáciu počtu demokratických

a nedemokratických režimov a zatiaľ sa tak nenapĺňajú optimistické očakávania o vstupe do „veku demokracie“ (Brooker 2009: 1 – 3).

Hoci počet demokracií po druhej svetovej vojne pomaly narastal, volebná účasť v etablovaných demokraciách (v prípade parlamentných volieb) skôr vytrvalo klesala. Aj keď existujú určité výkyvy v závislosti na tom, ako voliči v konkrétnom štáte vnímajú jednotlivé voľby, trend poklesu je zrejmý. A nie je to len prípad Spojeného kráľovstva či Spojených štátov, ale napríklad i Slovenska (kde účasť klesla z vrcholu v roku 1998, kedy sa parlamentných volieb zúčastnilo 84,2 % voličov na 59,8 % v roku 2016), či Ukrajiny, kde sa volieb v roku 1994 zúčastnilo 75,8 % voličov a volieb v roku 2014 už len 52,4 % voličov (Nordsieck 2016).

Nevyhnutnou podmienkou pre zaistenie osobnej bezpečnosti občanov (teda jedného z kľúčových výstupov politického rozhodovania v demokracii) je zabezpečenie zodpovedajúcej miery politickej a spoločenskej stability. K tomu je dôležité, aby štát bol fungujúcou demokraciou, o ktorú sa občania zaujímajú. Zapojenie občanov pomáha vytvárať politické spoločenstvo.³ Obyvatelia často nesúhlasia s tým, čo všetko zahŕňajú pojmy ako rovnosť, sloboda

2/ Skóre každého štátu je organizáciou Freedom House založené na dvoch číselných hodnoteniach – pre politické práva a občianske slobody – na škále 1 až 7, pričom 1 znamená najviac slobodné štáty, zatiaľ čo hodnotenie 7 štáty najmenej slobodné. Freedom House sa pri svojom hodnotení politických práv sústreďuje na priebeh volebného procesu, politický pluralizmus, participáciu a fungovanie vlády. Pri hodnotení občianskych práv potom na slobodu prejavu, viery, zhromažďovania, na právny štát, osobnú autonómiu a na individuálne práva jednotlivca. Občania v štátoch s hodnotením 7 nemajú, podľa Freedom House, prakticky žiadne politické a občianske práva kvôli silnému vládnemu útlaku (Freedom House 2017c).

3/ Mimochodom, pôvod slova idiot sa dá vystopovať zo starogréckeho *idiotes*, čo bol výraz používaný pre tých, ktorí sa zaujímali len o svoje súkromné záležitosti a zanedbávali verejnú sféru (Bellamy 2008:97).

a bezpečnosť a ako majú vyzeráť tie najvhodnejšie politiky, aby boli tieto pojmy uvedené do praxe, ale demokracia ponúka možnosť o týchto otázkach debatovať a vziať do úvahy odlišné pohľady a záujmy. Vysvetlenie toho, prečo by sa občania mali o svoje spoločenstvo zaujímať, je jednoduché (hoci v praxi môže byť všetko komplikovanejšie). Pokiaľ politici sústavne ignorujú občanov, alebo sa ukážu ako nekompetentní, prídu o svoj post. Okrem toho, vo fungujúcich demokraciách, kde dochádza k striedaniu politických strán pri moci, je prítomný aj stimul pre občanov, aby sa navzájom počúvali (Bellamy 2008).

Občianstvo má vnútornú spojitosť s demokratickou politikou. Zahŕňa členstvo v exkluzívnom klube tých, ktorí prijímajú kľúčové rozhodnutia o kolektívnom živote daného politického spoločenstva. Účasť občanov, alebo naopak, ich nezáujem, utvárajú charakter tohto spoločenstva a to, do akej miery zaobchádzajú s ľuďmi ako s rovnými. Občianstvo tak zahŕňa tri vzájomne prepojené zložky: 1. príslušnosť/členstvo v komunite; 2. práva, kolektívne benefity spojené s občianstvom a 3. participáciu na spoločných politických, ekonomických a sociálnych procesoch. V prvom bode je kľúčovou otázkou, kto je občanom. V minulosti bolo mnoho skupín z občianstva vylúčených, ale väčšina z vtedajších prekážok bola v demokratických spoločnostiach prekonaná. Avšak otázky spojené s tým, kto je občan, sa aj vďaka migrácii (a odlišným právam cudzincov

a tuzemcov) objavujú aj naďalej. Druhá zložka – práva, bola často videná ako definičné kritérium občianstva. Práva priamo závisia na existencii určitej formy politického spoločenstva, v ktorom občania nájdu spravodlivé podmienky pre svoj život. Tretiu zložku predstavuje participácia na spoločných politických, ekonomických a sociálnych procesoch. Občania demokratických štátov majú celú škálu práv, ktoré sú často výsledkom pozitívnej aktivity samotných občanov. Občania by mali byť tými, ktorí rozhodujú, či chcú mať napríklad vysoké dane a štedrý sociálny systém, alebo nízke dane a minimálne sociálne zabezpečenie a dávať tak právny obsah svojmu občianstvu (Bellamy 2008).

Občianska spoločnosť

S rozvojom demokracie, slobody jednotlivca a s uznaním základných ľudských práv je úzko spätý rozvoj občianskej spoločnosti ako jednej z možností, ako sa môžu občania zapojiť do vecí verejných. Občianska spoločnosť predstavuje oblasť ľudskej činnosti, ktorá sa nachádza medzi rodinou, trhom a štátom.⁴ Túto oblasť vyplňajú ako samotní občania, tak aj súkromné združenia občanov zakladané dobrovoľne na sledovanie potenciálne neobmedzeného množstva cieľov (v tomto prípade hovoríme o občianskom sektore, čo je názov pre organizovanú časť občianskej spoločnosti). Tieto ciele však musia byť legálne, neobmedzujúce osobné, politické alebo iné práva občanov (v opačnom prípade by išlo o tzv. neobčiansku spoločnosť)

4/ Je však nutné dodať, že občianska spoločnosť v úzkom zmysle netvorí samostatnú oblasť ľudského života, ktorá by bola oddelená od rodiny, trhu a štátu. Rozlíšenie týchto troch sfér je len konceptuálne, každý jedinec je súčasne členom rodiny, občianskej spoločnosti, trhového systému a štátu (Skovajsa 2010b: 71).

a nemala by medzi nich patriť snaha dosiahnuť súkromný zisk ani priamy podiel na politickej moci. Špecifickú podobu občianskeho sektora predstavujú cirkvi a náboženské spoločnosti, ktoré často okrem duchovnej činnosti vykonávajú aj činnosť charitatívnu. S občianskym sektorom sa obyvatelia dnešných demokracií stretávajú prakticky neustále vďaka širokému spektru aktivít, ktorým sa venujú. V dobe stále menšej spokojnosti občanov s politikmi majú občianske organizácie nezastupiteľnú úlohu v oblasti verejnej diskusie o témach všeobecného záujmu a kontroly politickej a ekonomickej moci. V oblasti slobodných ľudských aktivít a dobrovoľného združovania sa mimo rodinu, trh a štát sa môžeme stretnúť s rôznymi názvami. Okrem občianskeho sektora sa používajú termíny: neziskový sektor, tretí sektor či dobrovoľnícky sektor. Rozdiely medzi nimi spočívajú v presnom vymedzení jeho hraníc a v rozdielnom dôraze na rôzne stránky – práve vďaka pestrosti demokratickej spoločnosti sa jedná o veľmi rôznorodú oblasť. Zároveň je v týchto prípadoch zdôraznené jedno hľadisko, respektíve určitý výsek (napr. dosahovanie iných cieľov než zisku, odlíšenie od štátu či zapojenie dobrovoľníkov). Synonymicky s termínom občiansky sektor možno použiť i termín organizovaná občianska spoločnosť (Skovajsa – Dohnalová 2010: 16 – 19).

Organizovaná časť občianskej spoločnosti zahŕňa rôzne spolky, nadácie, cirkvi, ale i školy či múzeá a mnoho ďalšieho. Okrem organizovanej časti existuje aj časť neorganizovaná, do ktorej môžeme zaradiť napr. neformálne spoločenstvá a siete, verejné zhromaždenia a demonštrácie či samotných občanov. Ďalej môžeme povedať, že občianska

spoločnosť má aj svoju „neviditeľnú“ časť, kam by sme mohli zaradiť hodnoty, spoločenské normy a zvyklosti, ktoré určujú, ako občania konajú a čo považujú za správne. Je nutné povedať, že občianske konanie neznamená len konanie, ktoré podporuje záujem celého spoločenstva, ale tiež sledovanie súkromných záujmov v združovaní s inými ľuďmi mimo rodinu (s výnimkou združení zameraných predovšetkým na dosahovanie zisku). Základným rysom občianstva je rovnosť medzi všetkými občanmi, kedy vo verejnom sektore jednotlivec vystupuje ako občan a má rovnaké volebné právo, vďaka ktorému sa spolupodieľa na politickom rozhodovaní, ale vzťahy a úlohy sú v tomto sektore založené na nadradenosti verejnej moci nad občanom. V súkromnom trhovom sektore sú vzťahy medzi jednotlivcami založené na rovnosti, ale zahŕňame sem len ekonomické konanie. Občiansky sektor potom predstavuje oblasť, v ktorej občania medzi sebou udržiavajú vzťahy na základe rovnosti (na rozdiel od verejného sektora) a ktorý zahŕňa občianske konanie (na rozdiel od trhového sektora) (Skovajsa 2010a: 30 – 35).

Určujúce pre vzťah medzi občianskou spoločnosťou a demokratickým politickým systémom je to, že demokratický štát, prostredníctvom svojho ústavného poriadku, základných práv, slobôd a zákonov, vyhradzuje občianskej spoločnosti priestor pre slobodný rozvoj a chráni ju pred ohrozením zvnútra i pred sebou samým. V demokratickom politickom systéme plní občianska spoločnosť podstatnú funkciu sprostredkovateľa záujmov a požiadaviek smerom k štátu. Občianska spoločnosť zároveň pôsobí vo verejnej sfére, kde sa podieľa na utváraní verejnej mienky, vrátane predstáv verejnosti o ve-

rejnóm blahu a ovplyvňuje a kontroluje verejnú moc (Skovajsa 2010b: 71 – 72).

Občianska spoločnosť predstavuje spoločenstvo občanov, pričom, ako je naznačené vyššie, občianstvo znamená členstvo v určitom politickom spoločenstve (najčastejšie v štáte), ktoré je spojené s právami a povinnosťami. Od počiatkov v antike až do dnešných dní sú stále prítomné dve dimenzie – odlíšenie občanov od neobčanov a legalita, ochrana zo strany zákona, poskytovaná iba občanom. Občianstvo neznamenal len pasívnu štátnu príslušnosť, ale tiež aktívnu participáciu na výkone moci. To môže byť v dnešných podmienkach vysvetľované rôzne, či už ide o priame zapojenie občanov do politického rozhodovania na všetkých úrovniach alebo „len“ o ich zapojenie do volieb. Členstvo, ktoré je spojené s právami a povinnosťami, neexistuje iba vo vzťahu k štátom. Jednotlivec môže byť členom (resp. občanom) najrôznejších spoločenstiev, obcí či komunít a z tohto členstva mu môžu plynúť (aj keď často len morálne a nie právom dané) práva a povinnosti. Občianstvo má tiež svoju osobnostnú a hodnotovú stránku. Pozitívne postoje jednotlivcov k štátu a jeho inštitúciám, spoluobčanom a rôznym formám politickej aktivity vytvárajú občiansku politickú kultúru. V realite občania často vykazujú vysoký stupeň nedôvery a znechutenia z politiky a zostávajú pasívni, a tak musí byť občianska politická kultúra neustále

posilňovaná aktivitami občianskej spoločnosti alebo štátu. Súčasťou občianskej kultúry je tiež občianska slušnosť, čo sú postoje a návyky, ktoré umožňujú kultivovaný styk a riešenie rozporov medzi občanmi, a predovšetkým ochota k potlačeniu partikulárnych, súkromných a obmedzených záujmov a uprednostnenie verejného blaha. V modernom poňatí je občianstvo späté so základnými právami a slobodami. Rozlíšiť môžeme občianske práva (ktoré zaisťujú ochranu jednotlivca pred mocou štátu a patrí sem osobná sloboda či sloboda prejavu), politické práva (právo jednotlivca zúčastniť sa na politickom rozhodovaní) a sociálne práva (práva jednotlivca na minimálne sociálne zabezpečenie a civilizovaný život) (Skovajsa 2010b: 72 – 73).

Ak občianske práva nie sú zaručené, občianska spoločnosť je vážne ohrozená. Občianska spoločnosť zároveň predstavuje priestor, v ktorom sa tieto práva (napr. sloboda prejavu a vyznania) môžu realizovať. Najviac s ňou súvisí právo zhromažďovať a združovať sa, ktoré je kľúčové pre výkon základných aktivít občanov v rámci občianskej spoločnosti. Úspešné dosiahnutie cieľov o ktoré sa môžu jednotlivci snažiť, často predpokladá zhromaždenie alebo združovanie sa s inými osobami. Právo združovať sa je deklarované vo všetkých základných ľudskoprávných dokumentoch minulého storočia i v ústavách demokratických štátov (Skovajsa 2010b: 73 - 74).

Použité zdroje a literatura:

- BELLAMY, R.: *Citizenship. A Very Short Introduction*. Oxford 2008.
- BROOKER, P.: *Non-Democratic Regimes. Second Edition*. New York 2009.
- DUFEK, P.: Teorie demokracie a politická filozofie: úskalí demokratizace demokracií. In: HOLZER, J. – MOLEK, P. (eds.): *Demokratizace a lidská práva. Středoevropské pohledy*. Praha, Brno 2013.
- EMMERT, F.: *Dvojí občanství v českém právu*. Praha 2014.
- FILIP, J.: K pojmu státního občanství obecně a státního občanství ČR zvláště. In: *Časopis pro právní vědu a praxi*. Brno 1997, roč. 5, č. 2, s. 183 – 194.
- MARŠÁLEK, P.: Evropská integrace, unijní občanství a česká národní identita. In: *Acta Universitatis Carolinae – Iuridica* 2. Praha 2014, s. 73-81.
- MATIAS, G.: *Citizenship as a Human Right. The Fundamental Right to a Specific Citizenship*. London 2016.
- NORDSIECK, W.: *Parties and Elections*. 2016. (cit. 2016-11-28). (<http://www.parties-and-elections.eu/>)
- SKOVAJSA, M. – DOHNALOVÁ, M.: Úvodem o studiu organizované občanské společnosti. In: SKOVAJSA, M. (ed.): *Občanský sektor: organizovaná občanská společnost v České republice*. Praha 2010, s. 16 – 29.
- SKOVAJSA, M.: Organizovaná občanská společnost: teorie a vývoj. In: SKOVAJSA, M. (ed.): *Občanský sektor: organizovaná občanská společnost v České republice*. Praha 2010, s. 30 – 61.
- SKOVAJSA, M.: Občanská společnost a demokratický stát. In: SKOVAJSA, M. (ed.): *Občanský sektor: organizovaná občanská společnost v České republice*. Praha 2010, s. 62 – 89.
- TOMÁŠEK, M. – TÝČ, V. a kol.: *Právo Evropské unie*. Praha 2013.
- FREEDOM HOUSE: *Freedom in the World – Electoral Democracies*. Washington 2017 (cit. 2017-02-07). (https://freedomhouse.org/sites/default/files/FH_Electoral_Democracies_1988-2016.xls).
- FREEDOM HOUSE: *Freedom in the World 2017*. Washington 2017 (cit. 2017-02-07). (https://freedomhouse.org/sites/default/files/FH_FIW_2017_Report_Final.pdf)
- FREEDOM HOUSE: *Freedom in the World 2017. Methodology*. Washington 2017 (cit. 2017-02-07). (<https://freedomhouse.org/report/methodology-freedom-world-2017>).

vhodné na spoločenskovedný seminár

Čas: 90 minút

Ciele

- Porozumieť vzájomným vzťahom medzi právami a povinnosťami.
- Uvedomiť si zložitosť vzťahov medzi rôznymi sektormi demokratickej spoločnosti.
- Podpora spolupráce a občianskej zodpovednosti.

Pomôcky

- ✓ pre každú skupinu jeden veľký list papiera (A3 alebo flipchartový papier)
- ✓ pre každú skupinu tri fixky rôznych farieb, pre každú skupinu kópia pravidiel hry, 4 klobká vlny rôznych farieb alebo hrubšieho špagátu, pre každú skupinu lepiaca páska, nožnice

Príprava

Nastrihajte z každého klobka vlny šesť 1,5 metra dlhých kúskov. (Spolu 24 kúskov; 6 z každej farby; jedna farba na skupinu.)

Priebeh aktivity

1

Rozdeľte žiakov do 4 skupín a oznámte im, akú „skupinu“ v spoločnosti reprezentujú:

- Vláda
- Mimovládne organizácie
- Média
- Občania

2

10 min.

Do každej skupiny dajte papier a fixky a zadajte prvú úlohu: „Máte 7 minút na to, aby ste ČERVENOU fixkou napísali na papier 5 hlavných funkcií, ktoré v spoločnosti plní ‚skupina‘, ktorú reprezentujete.“

3

10 min.

Všetky skupiny prezentujú, čo napísali. Ostatní im môžu klaásť otázky a navrhovať úpravy. Učiteľ vedie diskusiu tak, aby skupiny čo najlepšie vystihli svoju skutočnú úlohu vo fungovaní demokratickej spoločnosti. Je to užitočné pre lepší priebeh ďalších fáz aktivity.

4

Žiaci sa opäť rozdelia do skupín a dostanú do rúk ZELENÚ fixku. Úloha: „Napíšte zoznam požiadaviek, ktoré máte na ostatné skupiny, aby ste mohli dobre plniť svoje funkcie (tie, ktoré sú napísané červenou).“ Upozornite žiakov, aby neformulovali prehnané požiadavky a nesnažili sa pripraviť pôdu pre „konflikt“ s inou skupinou. Nech dávajú realistické požiadavky, potrebné na plnenie ich funkcií.

5

15 min.

Vo vhodnej chvíli dajte skupinám pokyn, aby zo všetkých spísaných požiadaviek vybrali 6 najdôležitejších.

6

Rozdajte skupinám pravidlá hry a spoločne si ich prejdite, aby im všetci rozumeli a vedeli, čo majú robiť.

7

5 min.

Požiadajte skupiny, aby priniesli svoje papiere do stredu miestnosti a uložili ich do štvorca podľa nákresu v pravidlách, asi meter od seba. Členovia skupiny sa posadia do svojho rohu.

8

30 min.

Vyjednávanie. Skupiny medzi sebou vyjednávajú v 3 kolách, podľa nákresu v pravidlách hry. Vyjednávanie má byť rýchle, netreba sa „naťahovať“ o každú požiadavku – dôležité je prediskutovať čo najviac vzájomných požiadaviek. Požiadavky, ktoré skupiny prijali od iných skupín, zapíšu na papier ČIERNOU fixkou a pokúsia sa ich priradiť k funkciám, ktoré si napísali na úvod červenou fixkou. Na konci aktivity sa medzi účastníkmi vytvorí sieť vzťahov.

9

20 min.

Diskutujte so žiakmi o priebehu aktivity a o tom, aká sieť vznikla:

- Bolo ťažké uvedomiť si úlohu svojej „skupiny“ v spoločnosti?
- Vedeli ste sa zhodnúť na požiadavkách, ktoré dáte iným skupinám?
- Vedeli ste sa zhodnúť na tom, ktoré požiadavky od iných prijmete?
- Pomohlo vám vyjednávanie s inými skupinami lepšie pochopiť úlohu „vašej“ skupiny v spoločnosti?
- Čo si myslíte o prepojení rôznych zložiek spoločnosti? Čo hovorí vzniknutá sieť o tom, aká je demokratická spoločnosť?

Varianty

Ak nemáte k dispozícii súvislých 90 minút, rozdeľte aktivitu na dve 45-minútové hodiny. Prvú hodinu ukončíte po bode 6, druhú hodinu začnete rýchlym zopakovaním bodu 6 a pokračujte ďalej. Na druhej hodine mierne skráťte čas na vyjednávanie.

Ak máte k dispozícii iba jednu 45-minútovú hodinu, zadajte žiakom úlohu z bodu 2 ako domácu s tým, že vypracovanie vám prinesú jeden deň vopred. Diskusiu z bodu 3 s nimi absolvujte, keď vám vypracovanú úlohu prinesú. Takisto im za DÚ dajte preštudovať pravidlá hry. Samotnú hodinu zrealizujte od bodu 4 takto:

- čas na body 4 a 5: 10 minút
- čas na body 6 a 7: 5 minút
- čas na bod 8: 20 minút
- čas na bod 9: 10 minút

Ak máte v triede priveľa žiakov a po rozdelení na 4 tímy by vznikli príliš veľké skupiny, pridajte do hry ďalšie 2 skupiny – podnikateľov a menšiny. Premyslite si vhodné úpravy časových dotácií na jednotlivé body programu. V bode 8 nemusí z časových dôvodov vyjednávať každý s každým. Môžete využiť napríklad takúto schému:

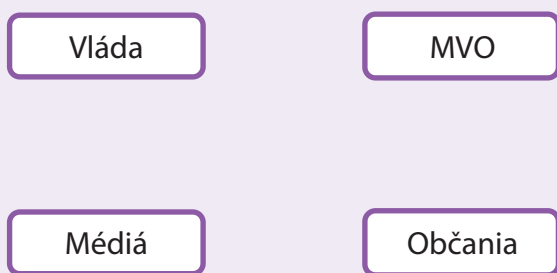
1. Kolo – vláda x podnikatelia; občania x médiá; menšiny x MVO
2. Kolo – vláda x MVO; občania x podnikatelia; menšiny x médiá
3. Kolo – vláda x menšiny; občania x MVO; podnikatelia x médiá

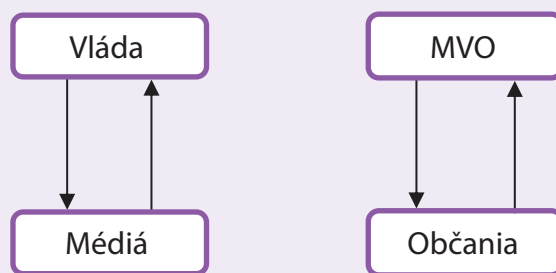
Pravidlá hry

1. Cieľom hry je, aby všetky požiadavky každého hráča boli prijaté inými hráčmi.
2. Hra prebieha v troch kolách podľa schémy. V každom kole vyjednávajú medzi sebou dve dvojice hráčov.
3. Dvojica sa dohodne, kto ako prvý prednesie požiadavku. Ďalšie požiadavky potom prednášajú striedavo. Cieľom je prerokovať čo najviac požiadaviek z oboch strán.
4. Pri prednášaní požiadaviek vždy vysvetlite, ako vám splnenie požiadavky pomôže plniť vaše funkcie v spoločnosti.
5. Pri prijímaní požiadaviek inej strany zvažujte:
 - a. či ste schopní požiadavku splniť,
 - b. či je požiadavka realistická a primeraná.
6. Pri každej prijatej požiadavke vezmite kúsok vlny a spojte ním svoje papiere. Konce vlny prilepte o papiere. Skupina, ktorá požiadavku prijala, si ju zapíše na svoj papier čiernou fixkou. Ak požiadavka nebola splnená, vlnu odložte bokom.

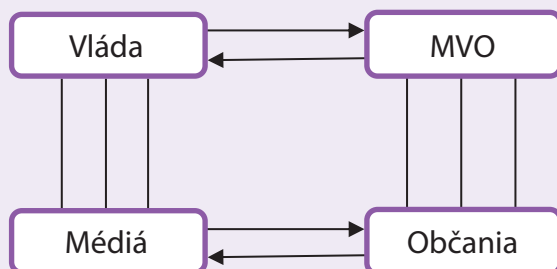
Začiatok

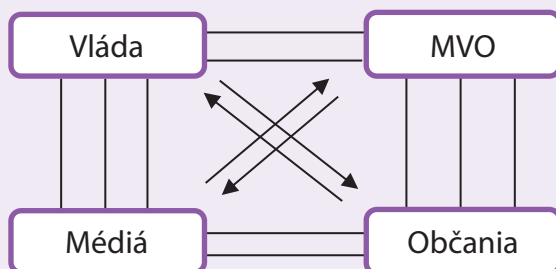
Prvé kolo

Druhé kolo

Tretie kolo

Zdroj:

Rada Evropy (2003): Kompas. Manuál pro výchovu mládeže k lidským právům. Argo: Praha.
http://www.mladezvakci.cz/fileadmin/user_upload/publikace/Kompas_manual.pdf
Upravené.

Malí verzus veľkí vinári

scenár vyučovacej hodiny

Čas: 45 minút

Ciele

- Uvedomiť si potenciál tradičných viníc (Tokaj, Seredné pre rozvoj malého podnikania, ako aj pre rozvoj občianskej angažovanosti (zachovanie tradícií regiónu).
- Získať a spracovať informácie v krátkom čase.
- Sformulovať a argumentačne podporiť stanovisko.

Pomôcky

- ✓ dva veľké listy papiera (flipchartový papier) – pre každú skupinu jeden
- ✓ pre každú skupinu 8 papierov formátu A4 alebo sada samolepiacich papierových štvorčekov (post-it)
- ✓ fixky (16 ks)
- ✓ dostatok počítačov pripojených na internet
- ✓ pre každú skupinu lepiaca páska (maliarska) alebo lepiaca guma, pokiaľ nepoužívame post-it štvorčeky
- ✓ kartičky pre žiakov, z ktorých si budú žrebovať svoju úlohu
- ✓ tézy na diskusiu

Príprava

- Pripravte pre každú skupinu flipchart, ktorý rozdelíte na 8 častí tak, aby sa do každej časti zmestil jeden papier formátu A4 alebo dostatok post-it štvorčekov (keď otočíme flipchart na šírku, vojdú sa naň vedľa seba 2x4 papiere A4 otočené na výšku).
- Vytlačte a rozstrihajte pre žiakov kartičky s úlohami (príloha č. 1).
- Vytlačte pre oba tímy jednu alebo viac téz (príloha č. 2).
- Triedu upravte tak, že žiaci budú sedieť po oboch stranách miestnosti a uprostred bude priestor, aby mohli dva diskusné tímy sedieť oproti sebe.

Priebeh aktivity

1

Upravte počet pripravených kartičiek tak, aby presne zodpovedal počtu žiakov; dbajte, aby v každej skupine zostali pokryté všetky úlohy aspoň jedným človekom (kartičkou). Nechajte žiakov vyžrebovať si kartičku. Podľa toho, čo si vyžrebujú, budú zaradení do tímu a dozvedia sa svoju úlohu.

2**12 min.**

Požiadajte žiakov, aby s pomocou internetu získali čo najviac informácií o téme, ktorú majú na lícovej strane kartičky z pohľadu skupiny vinárov, ktorá je uvedená na rubovej strane kartičky. Informácie si žiaci zapisujú na post-ity alebo na papier formátu A4, ktoré nalepia na flipchart. Na záver si údaje vymenia v rámci celej skupiny, aby každý mal komplexné informácie.

3

Dajte obom skupinám jednu tézu a oboznámte ich s pravidlami diskusie:

- Úlohou skupiny je obhájiť alebo vyvrátiť tézu (debata)
 - presný pokyn majú na kartičke s tézou.
- Za skupinu budú hovoriť dvaja hovorcovia – prvý otvorí tému, prinesie hlavné argumenty, hovorí 1 minútu; druhý reaguje na argumenty protistrany a dopĺňa argumenty svojej skupiny, hovorí 1,5 minúty.
- Pred prvým rečníkom je čas na prípravu stanoviska 3 minúty, medzi prvým a druhým rečníkom je prestávka na poradu 2 min.
- Dĺžka debaty k jednej téze je asi 10 – 12 minút, takže za jednu hodinu sa pri optimálnom tempe dajú stihnúť maximálne dve tézy, v niektorých triedach možno len jedna.

4**24 min.**

Vykonajte diskusiu.

5**9 min.**

Diskutujte o tom, ku ktorej strane by sa pridali, keby im to neurčila kartička. Diskutujte aj o tom, ako občianske združovanie môže malým vinárom pomôcť vyrovnať ekonomickú silu veľkých vinárov – prakticky im ukážte význam občianskej spoločnosti.

Pre lepšiu predstavu o tom, ako vyzerá tradičné vinárske prostredie reprezentované malými vinármi, využite 3D modely viníc na stránke www.inoveduc.eu.

MALÍ VINÁRI	MALÍ VINÁRI	MALÍ VINÁRI	MALÍ VINÁRI
MALÍ VINÁRI	MALÍ VINÁRI	MALÍ VINÁRI	MALÍ VINÁRI
MALÍ VINÁRI	MALÍ VINÁRI	MALÍ VINÁRI	MALÍ VINÁRI
MALÍ VINÁRI	MALÍ VINÁRI	MALÍ VINÁRI	MALÍ VINÁRI

VEĽKÍ VINÁRI	VEĽKÍ VINÁRI	VEĽKÍ VINÁRI	VEĽKÍ VINÁRI
VEĽKÍ VINÁRI	VEĽKÍ VINÁRI	VEĽKÍ VINÁRI	VEĽKÍ VINÁRI
VEĽKÍ VINÁRI	VEĽKÍ VINÁRI	VEĽKÍ VINÁRI	VEĽKÍ VINÁRI
VEĽKÍ VINÁRI	VEĽKÍ VINÁRI	VEĽKÍ VINÁRI	VEĽKÍ VINÁRI

poloha oblasti (klady a zápory), história oblasti	miera nezamestnanosti a možnosti zlepšenia	výhody a nevýhody podnikania v malom	vplyv na životné prostredie
poloha oblasti (klady a zápory), história oblasti	miera nezamestnanosti a možnosti zlepšenia	výhody a nevýhody podnikania v malom	vplyv na životné prostredie
konkurencieschopnosť	rozvoj cestovného ruchu s využitím pivníc	etický kódex podnikateľov	prepojenie s Európskou úniou – príležitosti a ohrozenia
konkurencieschopnosť	rozvoj cestovného ruchu s využitím pivníc	etický kódex podnikateľov	prepojenie s Európskou úniou – príležitosti a ohrozenia

poloha oblasti (klady a zápory), história oblasti	miera nezamestnanosti a možnosti zlepšenia	výhody a nevýhody podnikania v malom	vplyv na životné prostredie
poloha oblasti (klady a zápory), história oblasti	miera nezamestnanosti a možnosti zlepšenia	výhody a nevýhody podnikania v malom	vplyv na životné prostredie
konkurencieschopnosť	rozvoj cestovného ruchu s využitím pivníc	etický kódex podnikateľov	prepojenie s Európskou úniou – príležitosti a ohrozenia
konkurencieschopnosť	rozvoj cestovného ruchu s využitím pivníc	etický kódex podnikateľov	prepojenie s Európskou úniou – príležitosti a ohrozenia

Príloha č. 2

Téza č. 1:	Úloha malých vinárov: ZA
Malí vinári majú väčšie možnosti v rozvoji podnikania ako veľkí vinári.	
Téza č. 2:	Úloha malých vinárov: PROTI
Veľkí vinári majú viac možností čerpať financie z verejných zdrojov ako malí vinári.	
Téza č. 3:	Úloha malých vinárov: PROTI
Pestovanie vo veľkom je menej náročné pre životné prostredie.	
Téza č. 4:	Úloha malých vinárov: ZA
Podnikanie v malom dáva väčší priestor pre rozvoj cestovného ruchu a zamestnanosti pre celý región.	

Téza č. 1:	Úloha veľkých vinárov: PROTI
Malí vinári majú väčšie možnosti v rozvoji podnikania ako veľkí vinári.	
Téza č. 2:	Úloha veľkých vinárov: ZA
Veľkí vinári majú viac možností čerpať financie z verejných zdrojov ako malí vinári.	
Téza č. 3:	Úloha veľkých vinárov: ZA
Pestovanie vo veľkom je menej náročné pre životné prostredie.	
Téza č. 4:	Úloha veľkých vinárov: PROTI
Podnikanie v malom dáva väčší priestor pre rozvoj cestovného ruchu a zamestnanosti pre celý región.	

Keď občianstvo zlyhá

scenár vyučovacej hodiny

Čas: 45 minút

Ciele

- Uvedomiť si povinnosť občana chrániť charakter demokratického a právneho štátu.
- Porozmýšľať nad okolnosťami, ktoré môžu spôsobiť zlyhanie občianstva (propaganda, strach, etické dilemy...).
- Uvedomiť si aktuálnosť témy holokaust – poraimos a aktualizovať historické poznanie.

Pomôcky

- ✓ počítač a projektor
- ✓ 5 flipchartov s nalepenými citátmi a úlohami
- ✓ fixky (5 ks)
- ✓ maliarska páska alebo lepiaca guma

Príprava

- Pripravte si na počítači 3D model mosta v Hanušovciach na stránke www.inoveduc.eu a obrázok brány koncentračného tábora (príloha č. 1).
- Pripravte na 5 stanovišť flipchartové papiere, na ktoré nalepíte citáty a úlohy (príloha č. 2).

Priebeh aktivity

1
5 min.

Ukážte žiakom 3D model mosta v Hanušovciach. Potom ukážte fotografiu vstupu do koncentračného tábora Osvienčim. Požiadajte žiakov, aby sa pokúsili nájsť čo najviac súvislostí. Diskusiu priebežne komentujte. Napokon vyzvite žiakov, aby si prečítali texty k modelu mosta na stránke www.inoveduc.eu

2

Vhodným spôsobom žiakov rozdeľte do 5 skupín a priradte ich k flipchartom s citátmi.

3

Požiadajte žiakov, aby si prečítali citát a úlohu k nemu, zamysleli sa, porozprávali o svojich myšlienkach a napísali na flipchart zhrnutie ich uvažovania.

4**20 min.**

Po zapísaní zhrnutia sa žiaci cyklicky posunú k ďalšiemu flipchartu. Takto ich necháme rotovať, až kým uplynie stanovený čas. Aktivitu je potrebné ukončiť 20 minút pred koncom vyučovacej hodiny. V ideálnom prípade každá skupina prejde tri flipcharty.

5

Požiadajte žiakov, aby si prečítali, čo všetko je napísané na flipcharte, pri ktorom práve stoja, a aby na flipchart napísali najdôležitejšie poučenie, ktoré z flipchartu vyplýva pre súčasného mladého človeka. Potom flipchart prilepia maliarskou páskou na stenu.

6**10 min.**

Potom požiadajte žiakov, aby sa v tichosti prešli po triede a oboznámili sa s tým, čo je na jednotlivých flipchartoch. Nech sa sústredia najmä na sformulované poučenia.

7**10 min.**

Diskutujte so žiakmi, reflektujte predchádzajúcu aktivitu. Použite napríklad otázky:

- Ako ste sa cítili počas práce?
- Ktorý výrok vo vás osobne vyvolal najväčšiu dilemu?
- Zhodli ste sa s názormi ostatných v skupine alebo ste mali iný názor?
- Bola spolupráca v skupine jednoduchá alebo zložitá, čo spôsobovalo problémy?
- V čom zlyhal občiansky princíp počas holokaustu či poraimos? Vidíte podobné zlyhania aj dnes?

Príloha č. 1 – fotografia

Príloha č. 2 – citáty a úlohy na flipcharty

- 1. Permanentne sme žili v strachu. Mali sme zbalené štyri batohy. Jedného dňa zazvonili u nás a povedali: „Vezmite si veci a podte.“**

Erika Bezdičková

Úloha: Z čoho pramenil ich strach? Vedeli, kam ich odvezú? Názory, na ktorých sa zhodnete, zapíšte.

- 2. Ten jeden hovorí: „No ved' ona vyzerala ako človek.“ Tá propaganda bola taká, že oni s nami tak zaobchádzali a mali nás ako dobytok.**

Zuzana Ružičková

Úloha: Aký cieľ má propaganda? Ako je možné, že ľudia uverili, že Židia a Rómovia – Cigáni nie sú ľudia? Svoje názory zapíšte.

- 3. Nakoniec si nebudeme pamätať slová našich nepriateľov, ale mlčanie našich priateľov.**

M. L. King

Úloha: Pomáha mlčanie a nečinnosť väčšiny zvíťaziť zlu? Svoje názory zapíšte.

- 4. „V dedine žiadnych Cigánov nemáme, iba kováčov.“
(Tento výrok zabránil ich odvečeniu.)**

starosta obce Košariská (etnický Nemec)

Úloha: Zamyslite sa nad etickou dilemou: klamať s cieľom niekomu pomôcť, alebo neklamať? Svoje názory zapíšte.

- 5. Treba upozorniť ľudí, že sa niečo také dialo. Lebo to, čo sa dialo v minulosti...**

Peter Šafranko

Úloha: Prečo je podľa vás v dnešnej dobe dôležité hovoriť o holokauste a poraimose? Svoje názory zapíšte.

Účastníci projektu InovEduc pri pamätníku Brána slobody pod hradom Devín.

Cintorín v Srebrenici (Bosna a Hercegovina)

Aký národ máme v ústave?

námet na aktivitu

Čas: 15-60 minút

aktivita je vhodná
na spoločenskovedný seminár

Ciele

- Uvedomiť si, ako sa v právnej praxi aplikujú rôzne poňatia občianstva (viď odborný text v tejto publikácii)
- Porozumieť tomu, že občiansky princíp usporiadania spoločnosti pomáha prekonávať bariéry medzi ľuďmi a oslabuje potrebu pevnej hranice, ak z oboch jej strán ležia krajiny občiansky orientované

Priebeh aktivity

- 1** Ponúknite žiakom na prečítanie preambuly ústav niekoľkých krajín. Požiadajte ich, aby vlastnou úvahou alebo s pomocou odborného textu v tejto publikácii vysvetlili, ako je vymedzený „národ“ alebo „ľud“ ako zdroj moci v republikách, ktorých sa preambuly týkajú.
- 2** Diskutujte o tom, aké dôsledky majú rôzne vymedzenia pojmu „národ“ alebo „ľud“ na život spoločnosti.

Francúzsko

Francúzsky ľud sa slávnostne hlási k ľudským právam a zásadám štátnej zvrchovanosti, ktoré boli stanovené Vyhlásením z roku 1789, schválené a doplnené preambulou ústavy z roku 1946. Na základe týchto zásad a zásady slobodného sebaurčenia národov poskytuje republika zámorským územiám, ktoré prejavujú vôľu k nej patriť, nové inštitúcie, založené na spoločnom ideáli slobody, rovnosti a bratstva a vytvorené so zreteľom na ich demokratický vývoj.

Slovensko

My, národ slovenský, pamätajúc na politické a kultúrne dedičstvo svojich predkov a na stáročné skúsenosti zo zápasov o národné bytie a vlastnú štátnosť, v zmysle cyrilo-metodského duchovného dedičstva a historického odkazu Veľkej Moravy, vychádzajúc z prirodzeného práva národov na sebaurčenie, spoločne s príslušníkmi národnostných menšín a etnických skupín žijúcich na území Slovenskej republiky, v záujme trvalej mierovej spolupráce s ostatnými demokratickými štátmi, usilujúc sa o uplatňovanie demokratickej formy vlády, záruk slobodného života, rozvoja duchovnej kultúry a hospodárskej prosperity, teda my občania Slovenskej republiky uznášame sa prostredníctvom svojich zástupcov na tejto ústave.

Česká republika

My, občania Českej republiky v Čechách, na Morave a v Sliezsku, v čase obnovy samostatného českého státu, verní všetkým dobrým tradíciám dávnej štátnosti krajín Koruny českej i štátnosti československej, odhodlaní budovať, chrániť a rozvíjať Českú republiku v duchu nedotknuteľných hodnôt ľudskej dôstojnosti a slobody ako vlasť rovnoprávných, slobodných občanov, ktorí sú si vedomí svojich povinností voči druhým a zodpovednosti voči celku, ako slobodný a demokratický štát, založený na úcte k ľudským právam a na zásadách občianskej spoločnosti, ako súčasť rodiny európskych a svetových demokracií, odhodlaní spoločne strážiť a rozvíjať zdedené prírodné a kultúrne, hmotné a duchovné bohatstvo, odhodlaní riadiť sa všetkými osvedčenými princípmi právneho státu, prostredníctvom svojich slobodne zvolených zástupcov prijímame túto Ústavu Českej republiky.

Ukrajina

Najvyššia rada Ukrajiny v mene Ukrajinského ľudu – občanov Ukrajiny všetkých národností, vyjadrujúc zvrchovanú vôľu ľudu, opierajúc sa o stáročnú históriu ukrajinskej štátotvorby a o právo na sebaurčenie uskutočnené ukrajinským národom, celým ukrajinským ľudom, dbajúc na zabezpečenie ľudských práv a slobôd a životných podmienok hodných človeka, starajúc sa o posilnenie občianskeho súladu na území Ukrajiny, v snahe rozvíjať a posilňovať demokratický, sociálny, právny štát, uvedomujúc si zodpovednosť pred Bohom, vlastným svedomím, predchádzajúcimi, súčasnými aj budúci generáciami, riadiac sa Aktom vyhlásenia nezávislosti Ukrajiny z 24. augusta 1991, schváleným 1. decembra 1991 všeľudovým referendum, prijíma túto Ústavu – Základný Zákon Ukrajiny.

Nemecko

Vedomý si svojej zodpovednosti pred Bohom a ľuďmi, odhodlaný slúžiť ako plnoprávny člen v spojenej Európe svetovému mieru, uzniesol sa nemecký ľud svojou ústavnoprávnou mocou na tejto Ústave. Nemci v krajinách Bádensko-Württembersko, Bavorsko, Berlín, Brandenbursko, Brémy, Hamburg, Hesensko, Meklenbursko-Predpomoransko, Dolné Sasko, Severné Porýnie-Vestfálsko, Porýnie-Falcko, Sársko, Sasko, Sasko-Anhaltsko, Šlezvicko-Holštajnsko a Durínsko slobodným sebaurčením dosiahli jednotu a slobodu Nemecka. Tým sa táto ústava stáva platnou pre všetok nemecký ľud.

I. Základné práva

Článok 1.

- 1) Dôstojnosť človeka je nedotknuteľná. Dbať na ňu a chrániť ju je povinnosťou všetkej štátnej moci.
- 2) Nemecký ľud sa tak priznáva k neporušiteľným a neodňateľným právam ako základni každej ľudskej spoločnosti, mieru a spravodlivosti vo svete.
- 3) Nasledujúce základné práva zaväzujú zákonodarnú moc, výkonnú moc a súdnictvo ako bezprostredne platné právo.

Spoločné znaky a odlišnosti regiónov dnešného východného Slovenska a Zakarpatska (Od vzniku Uhorského štátu po rozpad Rakúsko-Uhorska)	1
Spoločné znaky a odlišnosti dejín regiónov východného Slovenska a Zakarpatska (Od vzniku Československa po rozpad ZSSR a ČSFR)	9
Aktivity: Z Humenného do Užhorodu	17
Alexander Duchnovič	21
Cestovná kancelária	25

Náboženský vývoj Zakarpatska a východného Slovenska	27
Úvod k problematike špecifik sakrálnej architektúry a symboliky kresťanských cirkví na východe Slovenska	35
Aktivity: Čo nás spája – čo nás rozdeľuje	43
Kľukaté cesty Božieho ľudu	51
Kríž – symbol kresťanstva?	55
Kostol ako učebnica	57

Ľudová kultúra a tradičný spôsob života v regióne Východného Slovenska a Zakarpatskej Ukrajiny	59
K niektorým otázkam národnostného zloženia (východného) Slovenska	65
Ukrajinské nárečia v karpatskom areáli	71
Tradičné stavby v ukrajinsko-slovenskom pohraničí	75
Aktivity: Teta a ujo alebo pán a pani?	81
Z dielne historika – pátranie v rodinách	93
Slepá mapa Európy	101

Občianstvo a občianska spoločnosť	107
Aktivity: Sieť vzťahov	121
Malí verzus veľkí vinári	125
Keď občianstvo zlyhá	131
Aký národ máme v ústave?	135

3D modely a ich prezentácia pri výučbe	139
• Tvorba 3D modelov objektov	142
• Prezentácia objektov prostredníctvom webového rozhrania	156
• Prezentácia objektov prostredníctvom virtuálnej a rozšírenej reality	160
• Možnosti použitia 3D modelov objektov vo výučbe	163

3D modely a ich prezentácia pri výučbe

■ Ján Lacko, Juraj Štefanovič, Martin Kríž

3D modely a ich prezentácia pri výučbe

3D modely sú pre skvalitnenie výučby využiteľné viacerými spôsobmi. Pomáhajú prekonávať generačnú bariéru medzi žiakmi, pre ktorých sú technológie samozrejmosťou súčasťou života, a väčšinou ich učiteľov, ktorí sa narodili, boli vychovaní a vzdelaní v analógovom svete a v tom digitálnom občas bez pomoci blúdia. 3D modely pomáhajú tiež skvalitňovať vyučovanie. Nielen tým, že umožňujú inak a zaujímavejšie nadobúdať poznatky, ale pri vhodnom použití umožňujú postaviť pred žiakov aj náročné úlohy takého charakteru, ktoré by sme im bez využitia 3D modelov nikdy zadať nemohli. Prostredníctvom 3D modelov je tiež možné rozvíjať predstavivosť, logické myslenie a priestorovú orientáciu.

Vytváranie 3D modelov objektov je proces pozostávajúci z viacerých ucelených etáp. V rámci procesu sa môžeme zamerať na snímanie objektov a vytvorenie 3D modelu [1], jeho prezentáciu prostredníctvom webového rozhrania [2] a pomocou metód virtuálnej a rozšírenej reality [3]. Vytvorené 3D modely je možné využiť v reálnom vyučovaní. Konkrétne príklady sú uvedené tak v aktivitách, ako aj v poslednej téme tejto časti Pracovných metodických listoch [4].

3D modely sú vhodnou alternatívou k zobrazeniu fotografií, prípadne ilustračných obrázkov, pretože poskytujú možnosť interakcie. Základným spôsobom interakcie s 3D modelmi je navigácia vo vytvorenej scéne (komplexný priestor s rozmiestnenými 3D modelmi objektov) prostredníctvom ovládania virtuálnej kamery. Používatelia (učitelia, učiteľky, študenti, študentky, žiaci a žiačky) môžu ovládať pozíciu kamery v scéne (prechádzať sa scénou) a zobrazovať scénu z rôznych pohľadov. Takéto zobrazenie vytvára u používateľov mentálnu mapu scény a na jej základe je možné chápať priestorové vzťahy medzi jednotlivými objektami v scéne. Iným spôsobom interakcie je priame využitie objektov v scéne. Napríklad kliknutím na objekt v scéne dôjde k zmene scény, stavu objektu a podobne, t. j. objekty reagujú na vstupy používateľov. Vytvorená scéna zároveň dovoľuje pridávanie doplňujúcich informácií o jednotlivých objektoch s možnosťou popisu častí objektov, alebo poskytuje informácie o objekte ako celku.

V projekte InovEduc bolo vytvorených 24 scén (14 objektov zo Slovenskej republiky a 10 objektov z Ukrajiny), v rámci ktorých boli vytvorené rôzne prezentačné scenáre s odlišnou mierou interaktivity. Všetky vytvorené objekty z oboch strán hranice boli vzájomne prepojené historickými, geografickými, ale aj významovými vzťahmi. Zároveň boli v rámci projektu vytvorené nástroje na prezentáciu dát prostredníctvom webového rozhrania, ale aj prostredníctvom aplikácií pre virtuálnu realitu a mobilných aplikácií pre rozšírenú realitu.

Tvorivý potenciál učiteľov, učiteliek a žiakov a žiačok je však omnoho širší ako prezentovaných 24 objektov, preto sme v rámci projektu vytvorili možnosť vytvárania vlastných modelov prostredníctvom 3D modelovacieho nástroja Google Sketchup a ich zdieľanie prostredníctvom vlastného portálu ModelShare (www.inoveduc.eu) v rámci projektu.

V prezentačných nástrojoch vytvorených v projekte sú okrem zobrazovania 3D modelov objektov doplnené aj ďalšie formy sprostredkovania informácií a vedomostí prostredníctvom obrázkov, zvukov, videí a popisných textov pre objekty. Prezentačné nástroje sú realizované tak, aby ich bolo možné použiť priamo pri vyučovaní pre prácu s celou triedou, alebo individuálne pre samostatnú prácu používateľov.

Zoznam 3D modelov objektov vytvorených v rámci projektu InovEduc:

Slovenská republika	Ukrajina
Drevený gréckokatolícky Chrám svätého Archanjela Michala v Topoli	Chrám svätého Mikuláša v Danylove
Drevený pravoslávny Chrám svätého Michala Archanjela v Ruskom Potoku	Chrám Panny Márie v Kostryne
Románsko-gotický kostol vo Veľkej Trni	Horjanská rotunda v Užhorode
Hrad Zborov	Nevický hrad
Renesančný kaštieľ v Humennom	Hrad v Užhorode (v čase dynastie Drugethovcov)
Obytný dom s vodným mlynom z Vyšnej Jablonky	Lemkovská usadlosť v Zaryčeve
Železničný viadukt v Hanušovciach nad Topľou	Kováčska dielňa hámru v Lysyčeve
Tokajské pivnice vo Veľkej Trni	Vínne pivnice v Serednom

Zubor európsky	Údolie narcisov pri Chuste
Židovský cintorín v Topoli	Židovský cintorín v Užhorode
Synagóga v Bardejove	
Drevený gréckokatolícky Chrám svätého Bazila Veľkého v Hrabovej Roztoke	
Drevený gréckokatolícky Chrám Nanebovstúpenia Pána v Šmigovci	
Drevený gréckokatolícky Chrám svätého Michala Archanjela v Inovciach	

Z pohľadu vyučovania je dôležitou súčasťou tvorby 3D modelov scenár prezentácie jednotlivých modelovaných objektov. Každý z objektov má svoje vlastné spôsoby zobrazenia s vopred definovanými scenármi. Tieto sú viazané nielen na spôsob použitia vo vyučovaní alebo prezentácii, ale aj na typ dát, ktoré objekt ponúka. Pre objekty bolo vytvorených deväť scenárov použitia, ktoré zobrazujú rôzne vlastnosti objektov, ako sú 3D modely súčasného stavu, interiérové a exteriérové panorámy, animácia konštrukcie objektu, animácia deštrukcie objektu, objekty v rôznych etapách stavebného vývoja a ukážky detailov objektov v scénach. Ich vzájomná kombinácia vytvorila atraktívne, digitálne objekty vhodné nielen na vzdelávanie, ale aj na ich prezentáciu a propagáciu v cestovnom ruchu.

1. Tvorba 3D modelov objektov

Vytvorenie 3D modelu objektu pozostáva z viacerých krokov. Prvým krokom je výber objektu pre modelovanie. Vo všeobecnosti je možné vytvorenie akéhokoľvek 3D modelu ľubovoľného objektu. Pre rôzne objekty existujú rôzne prístupy k vytvoreniu modelu. Iným spôsobom sa vytvárajú modely budov, áut, stromov, terénu, postáv, živočíchov a podobne. V tejto časti Pracovných metodických listov sa zameriame na vytváranie 3D modelov budov – historických pamiatok. Pre takéto modely je vhodné polygonálne modelovanie. Pre potreby tutoriálu budeme používať modelovací nástroj od spoločnosti Google – Sketchup Make (www.sketchup.com/download). Súčasťou tutoriálu je aj návod na vytvorenie jednoduchej panorámy – panoramatickej fotografie. 3D modely a panorámy je možné následne zdieľať a prezentovať prostredníctvom rozličných webových služieb.

V rámci tutoriálu vytvoríme 3D model národnej kultúrnej pamiatky gréckokatolíckeho dreveného Chrámu svätého Bazila Veľkého v Hrabovej Roztoke. Chrám bol postavený v 18. storočí a je trojpriestorový, má zrubovú konštrukciu a dve veže.

Zásady fotografovania objektov

Po výbere objektu nasleduje fáza fotografovania objektu. Objekt fotografujeme z dvoch dôvodov. Prvým je získanie informácií o vzhľade, veľkosti a tvare objektu. Je potrebné získať fotografie celku, ale aj detailov objektu. Druhým dôvodom je získanie textúr – obrázkov, ktoré budú použité v 3D modeli na vytvorenie realistického dojmu bez nutnosti modelovania príliš malých detailov.

Pri fotografovaní je potrebné dodržiavať niekoľko zásad:

- nastavenie fotoaparátu by malo byť konštantné – najmä vyváženie bielej, farebný profil;
- objekty fotografujeme tak, aby fotografovaná časť bola čo najkolmejšia na os optickej sústavy (minimalizujeme perspektívne skreslenie);
- ideálne počasie na fotografovanie je mierne oblačné, tak aby na objekte neboli tieň, ale zároveň aby nedochádzalo k zmene farebnosti povrchu vplyvom príliš rozptýleného svetla;
- ideálna poloha fotoaparátu je taká, pri ktorej nedochádza k zákrytu fotografovaných častí inými objektami, okolitou vegetáciou a podobne. V prípade, že sa nevieme takýmto polohám vyhnúť, budú si fotografie vyžadovať retušovanie;
- v ideálnom prípade je vhodné fotografovať s použitím statívu s dlhšími časovými expozíciami.

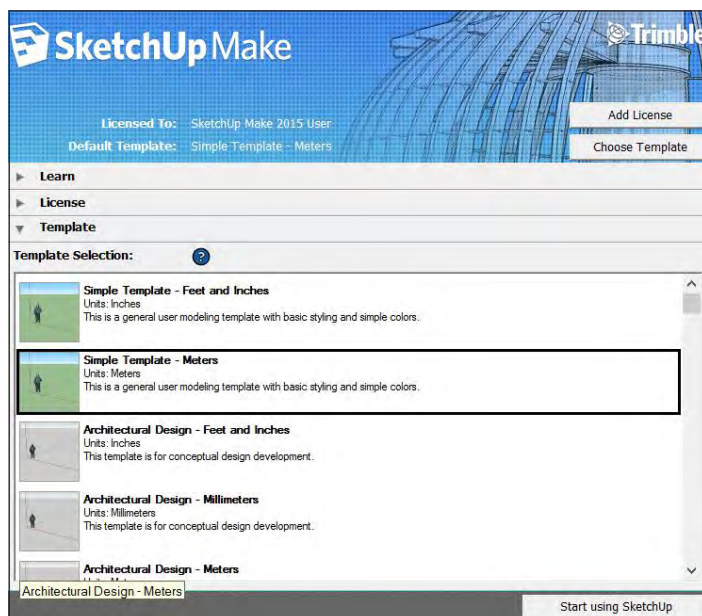
Dodržaním týchto zásad je možné minimalizovať potrebné zásahy do získaných fotografií pri ich spracovaní na textúry.

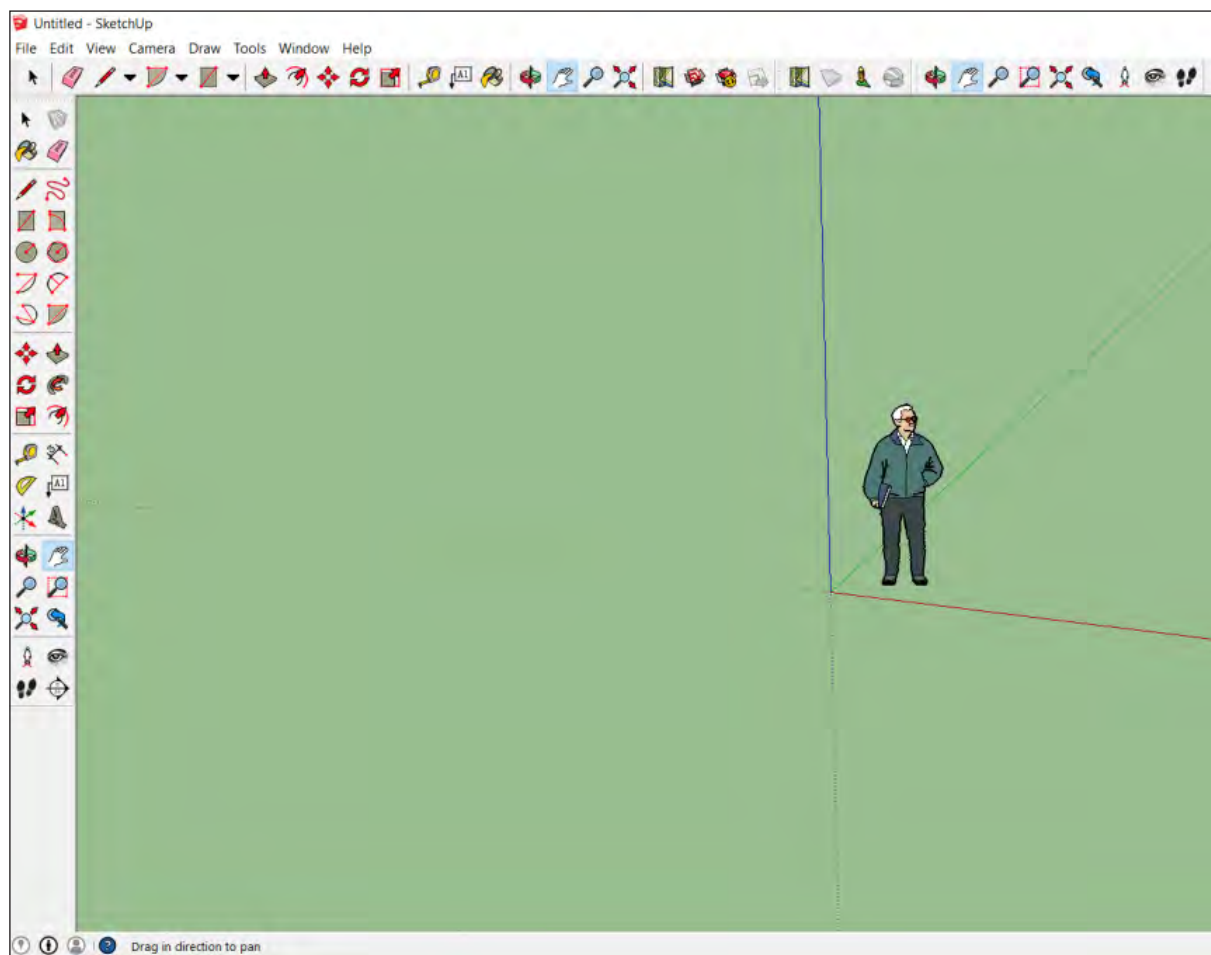
Obrázok 1.1: drevený chrám, Hrabová Roztoka

Modelovanie objektu

Na modelovanie objektu je potrebné si nainštalovať softvér SketchUp Make. Po jeho otvorení si v záložke **Template selection** (obrázok 1.2) vyberieme **Simple template – meters**. V tomto nastavení vieme pracovať s metrickou sústavou. Kliknutím na tlačidlo **Start using SketchUp** sa načíta scéna v úvodnom nastavení s možnosťou vytvárania 3D modelu.

Obrázok 1.2: výber šablóny

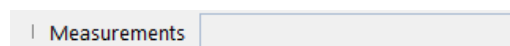
Obrázok 1.3: pracovné prostredie systému

Pracovné prostredie softvéru pozostáva z textového menu v hornej časti obrazovky, z ikon pridelených jednotlivým modelovacím nástrojom a okna prehliadača. V okne vidíme pohľad na 3D scénu. Červená, zelená a modrá priamka reprezentujú jednotlivé súradnicové osi. Bod, v ktorom sa pretínajú, je začiatkom súradnicovej sústavy (obrázok 1.3).

Nástroje na prácu so scénou sú rozdelené do jednotlivých skupín. V rámci skupiny nástrojov A (obrázok 1.4) sa nachádzajú nástroje na výber objektu, vymazanie objektu a pridanie materiálu. V rámci skupiny B sa nachádzajú nástroje na pridávanie objektov – úsečka, krivka, obdĺžnik, kružnica, mnohoúhelník a podobne. V skupine C sa nachádzajú nástroje na manipuláciu s objektami – posunutie, otočenie, vyzdvihnutie (push/pull), odsadenie (offset) a ďalšie. V skupine D sú nástroje na manipuláciu s kamerou v okne prehliadača – otočenie, posunutie, priblíženie a ďalšie.

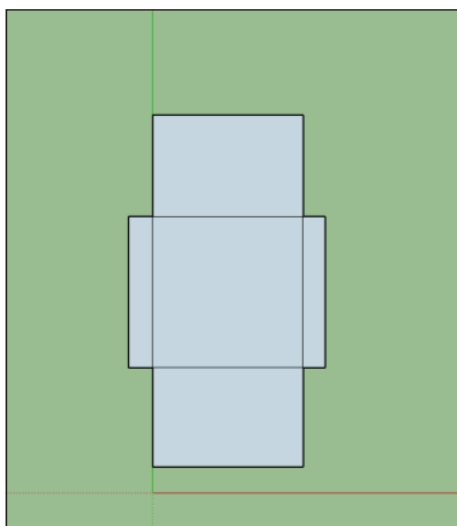

Obrázok 1.4: skupiny nástrojov A, B, C, D

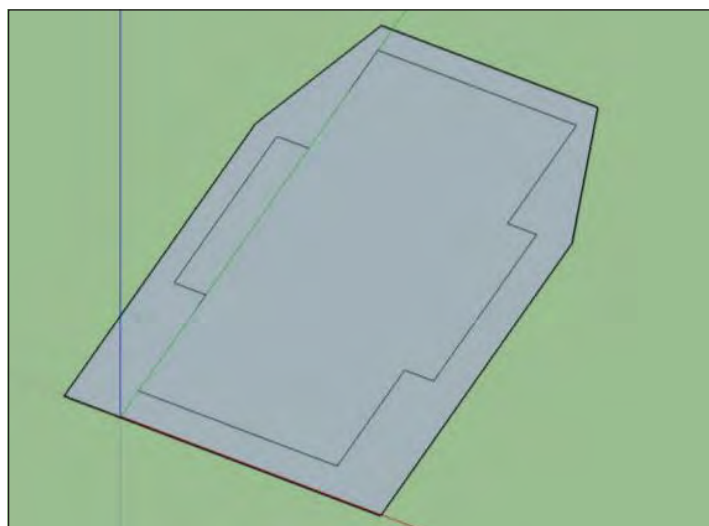

Obrázok 1.5: Okno pre zadávanie objektov

V pravom dolnom rohu je okno pre zadávanie rozmerov objektov (obrázok 1.5).

Obrázok 1.6: pôdorys objektu

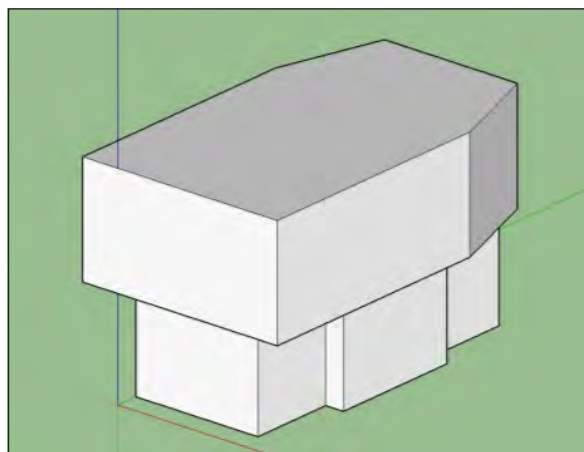
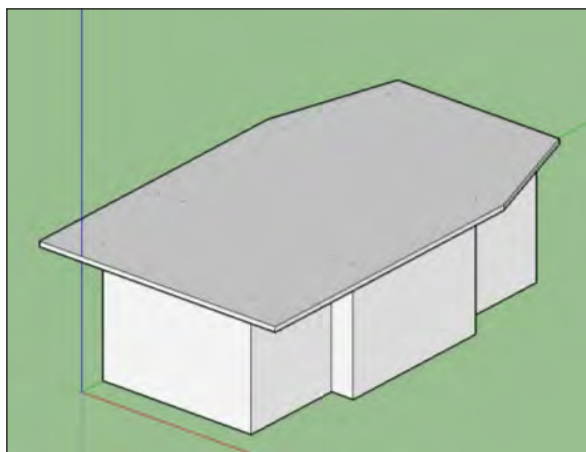
Obrázok 1.7: pôdorys objektu s doplnením pôdorysu strechy

Pre samotné modelovanie objektu si je dobré urobiť najskôr náčrt objektu, ktorý plánujeme modelovať. Po vytvorení náčrtu môžeme pristúpiť k samotnému modelovaniu. Vytvoríme si pôdorys objektu vložím troch obdĺžnikov (obrázok 1.6).

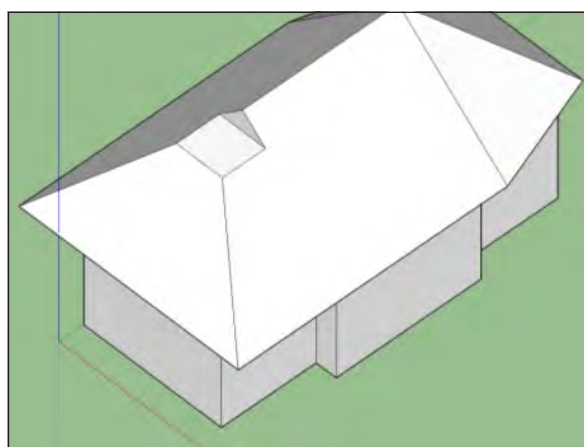
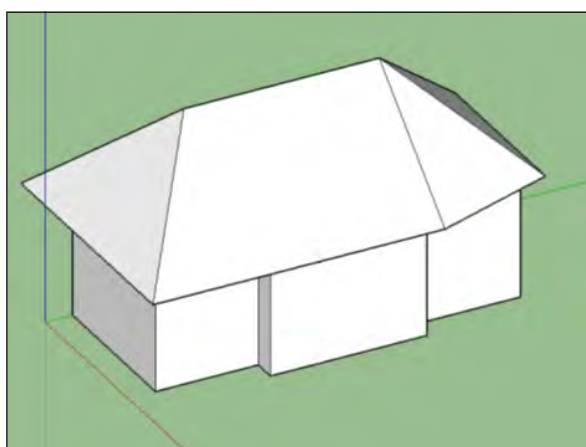
V pôdoryse objektu nástrojom **Guma** (Eraser) odstránime prebytočné hrany (úsečky vo vnútri pôdorysu) a nástrojom čiara doplníme pôdorys strechy kostola (obrázok 1.7).

Pomocou nástroja **Vytiahnutie** (Push/Pull) pridáme výšku objektu s použitím vytiahnutia vonkajšej plochy strechy. Po vytiahnutí profilu vymažeme pomocné hrany na hornej strane objektu. Zároveň strechu vytiahneme do požadovanej výšky (obrázok 1.8).

Následne pomocou nástroja **Posunutie** (Move) posunieme jednotlivé hrany na vrchole strechy do pozície tvoriacej hrebeň strechy. Následne na streche zadefinujeme

Obrázok 1.8: vľavo – vytiahnutý pôdorys a odstránené pomocné hrany, vpravo – vytiahnutá strecha do požadovanej výšky

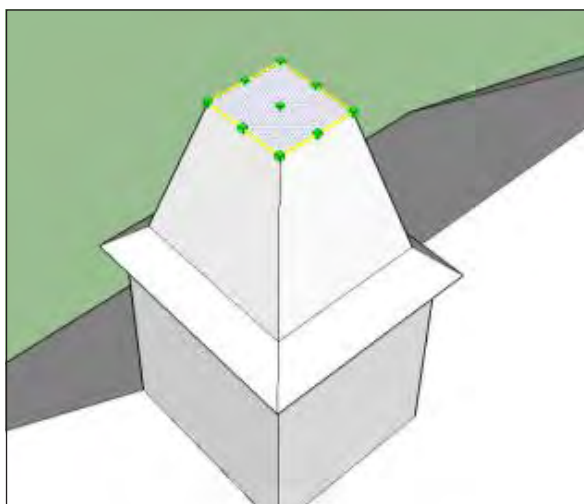
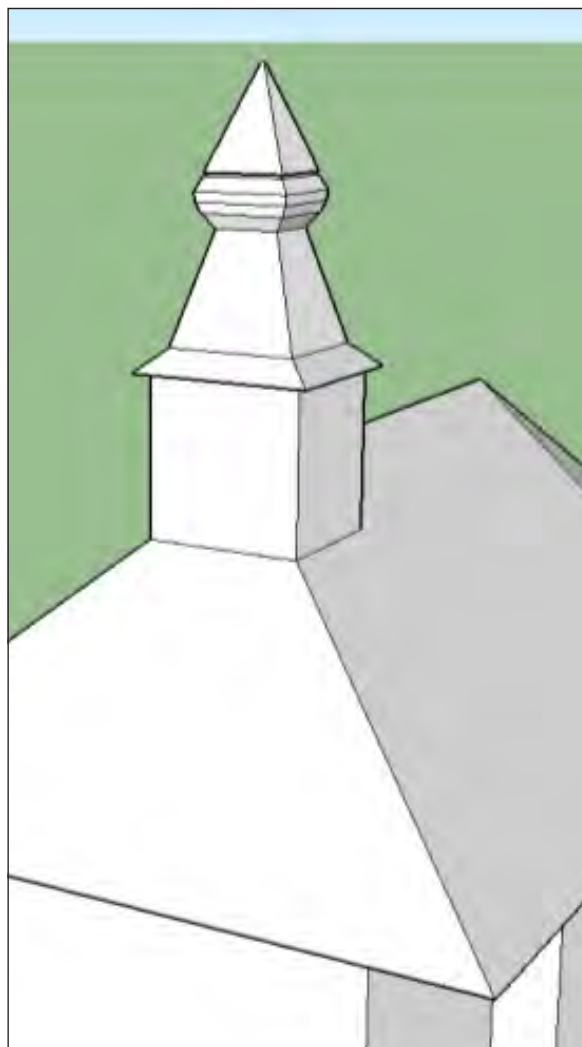
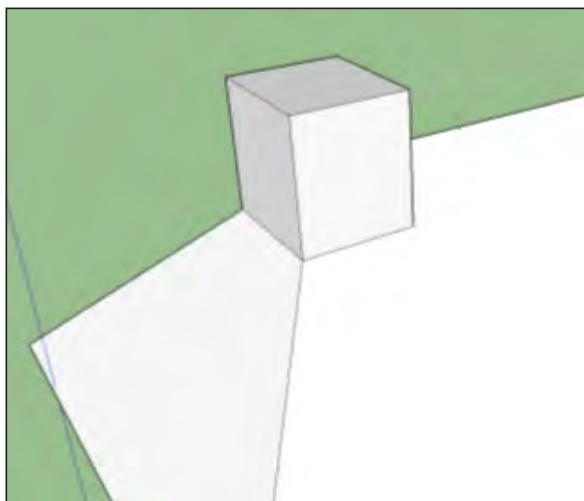

Obrázok 1.9: vľavo – vytvorená strecha, vpravo – pripravená časť na vytvorenie prvej veže

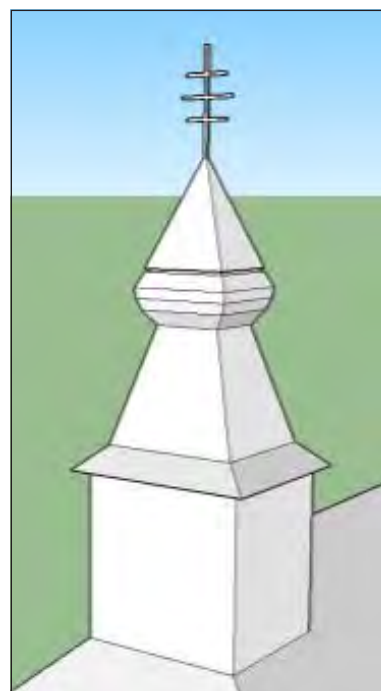
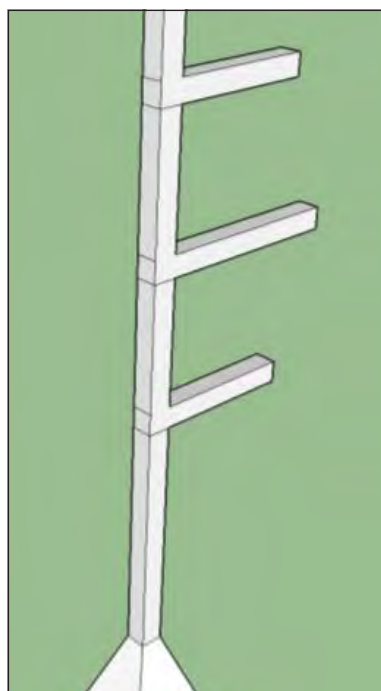
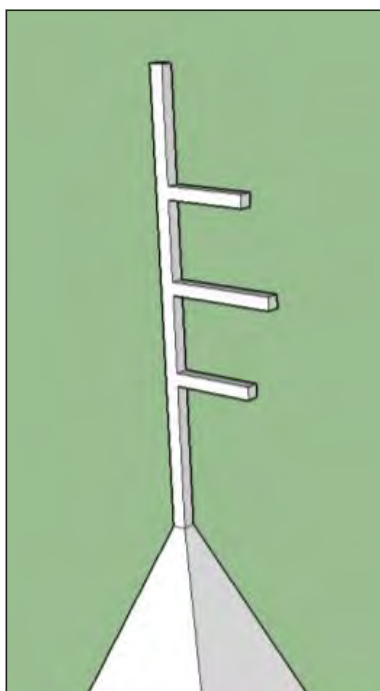
pozíciu prvej veže pomocou nástroja **Čiara** (Line). Vytvoríme paralelné čiary tvoriace pôdorys veže (obrázok 1.9). Vytvorené hrany neskôr vymažeme a vytvorený otvor zaplníme pomocou nástroja **Štvoruholník** (Rectangle).

Nástrojom **Vytiahnutie** dostaneme vežu do požadovanej výšky. Nástrojom **Odsadenie** (Offset) vytvoríme spodnú časť strechy na veži. Tú vytiahneme do požadovanej výšky, odstránime prebytočné hrany a zmenšíme nástrojom **Scale**. Postup opakujeme použitím nástrojov **Odsadenie**, **Vytiahnutie** a **Scale**, až kým nevymodelujeme celú strechu veže (obrázok 1.10).

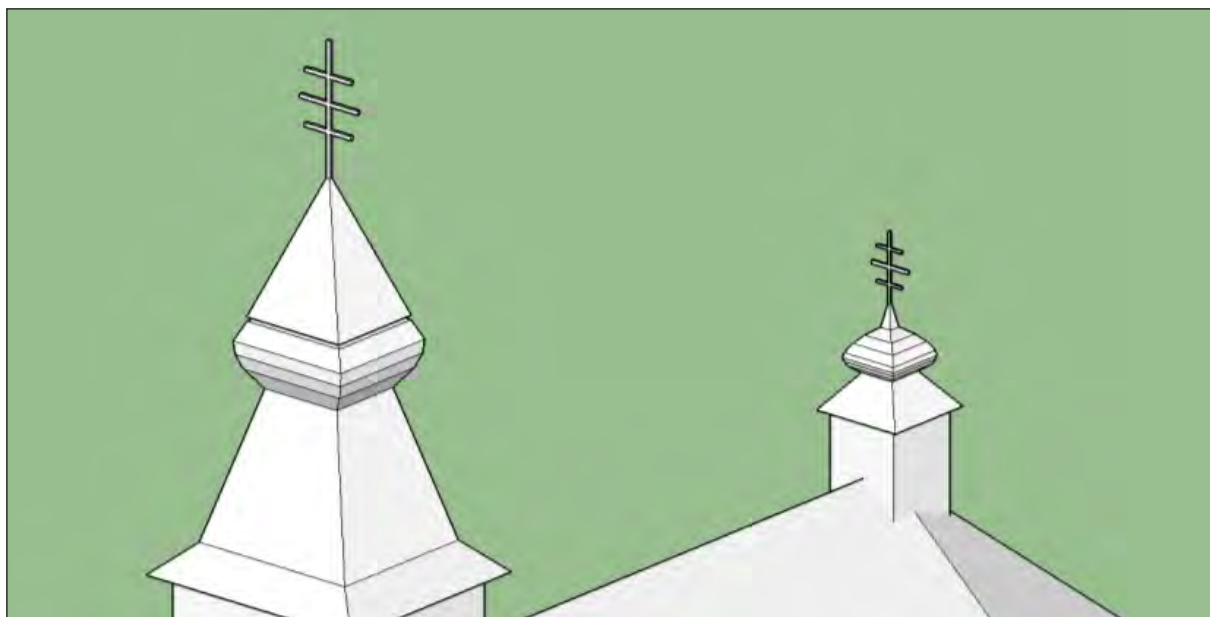
Na vymodelovanie kríža na vrchole strechy použijeme nástroj **Vytiahnutie**, aby sme vytvorili zvislú časť kríža. Následne doplníme na jednu z bočných strán nástrojom **Obdĺžnik** hrany, ktoré budú tvoriť rameno kríža. Rovnakým spôsobom doplníme obdĺžnik pre naznačenie ďalších ramien kríža. Tieto ramená potom v smere osi nástrojom **Vytiahnutie** posunieme do požadovanej polohy. Pomocou nástroja **Čiara** si vytvoríme pomocné čiary, ktoré nám umožnia doplniť ramená kríža aj na opačnú stranu rovnakým spôsobom. Pomocné čiary potom vymažeme (obrázok 1.11).

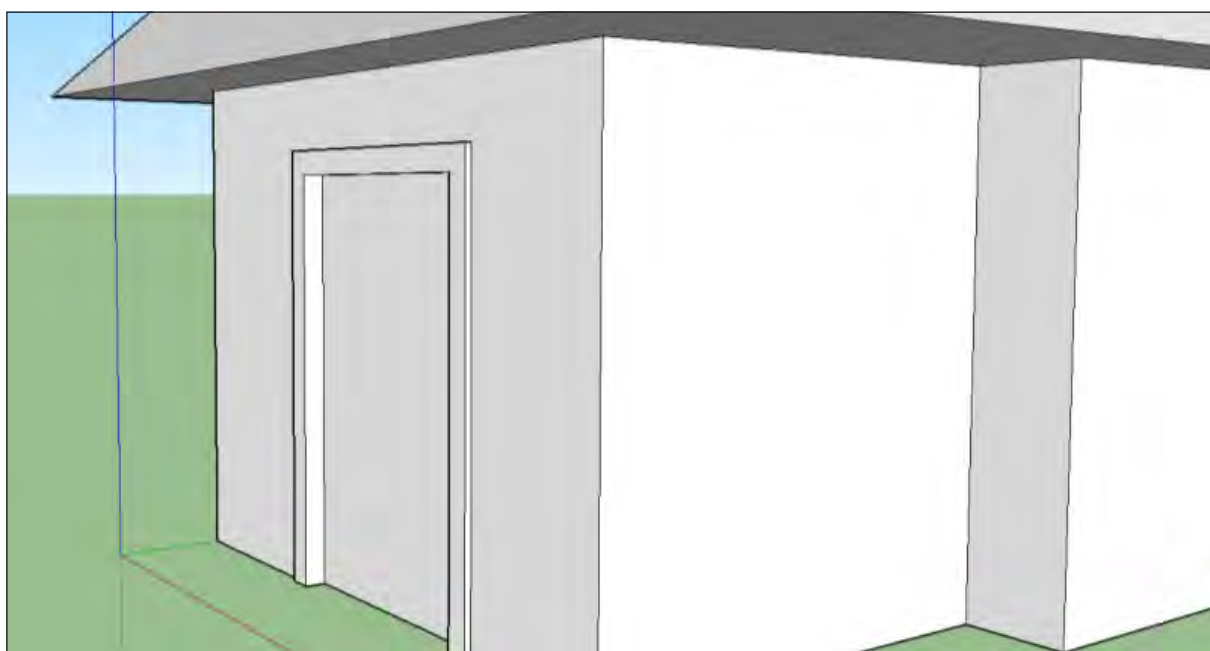
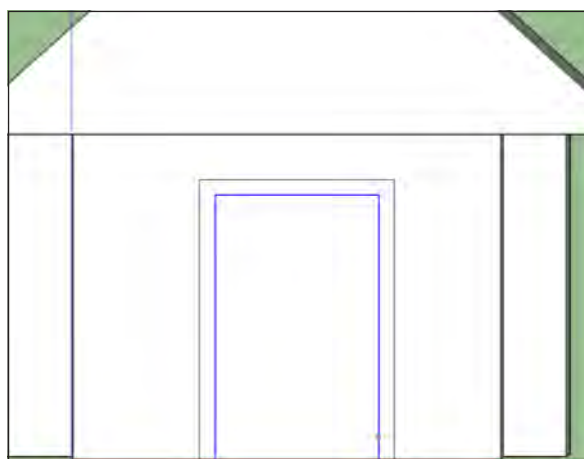
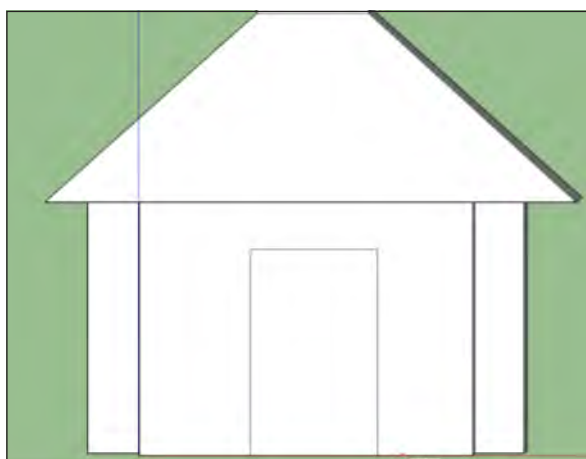
Obrázok 1.10: vľavo hore – vytiahnutá veža, vľavo dole – použitie nástroja **Scale**, vpravo – vymodelovaná veža

Obrázok 1.11: vľavo – vymodelovaná časť kríža, v strede – doplnené pomocné čiary, vpravo – vymodelovaný kríž

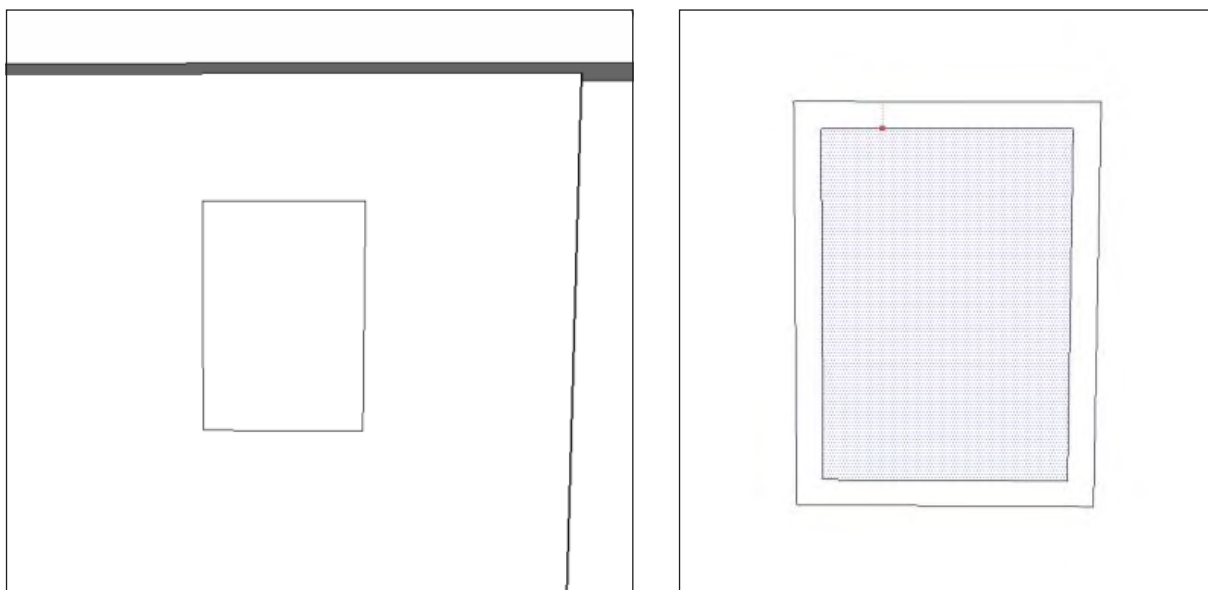
Obrázok 1.12: vymodelovaná vedľajšia veža

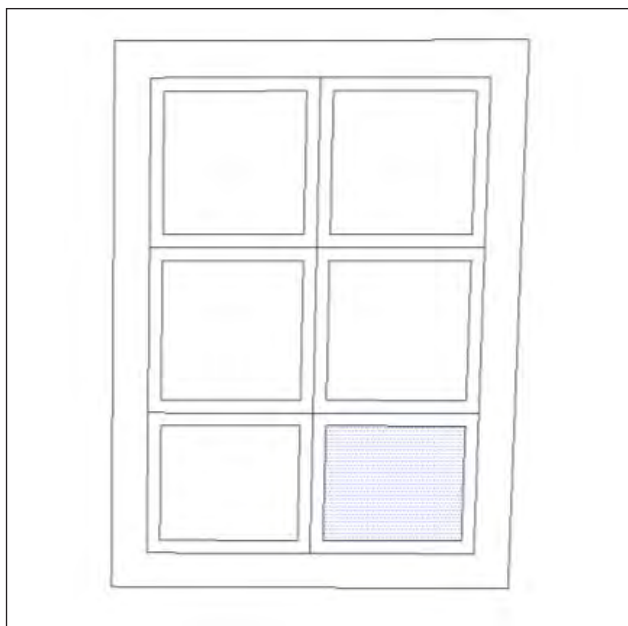
Obrázok 1.13: Vľavo – obdĺžnik tvoriaci dvere, vpravo – označené a odsadené časti pre zárubňu, dole – výsledné dvere

Podobne ako sme modelovali hlavnú vežu, vymodelujeme aj vedľajšiu vežu. Na jej modelovanie použijeme rovnakú kombináciu nástrojov a postupov ako pri hlavnej veži (obrázok 1.12).

Po vytvorení hrubého modelu objektu môžeme pridávať detaily. V tomto návode sa zameriame na vytvorenie vstupných dverí a okien. Na objekte sa nachádzajú jedny vstupné dvere a päť okien. Okná sú dvoch druhov, preto ich budeme môcť modelovať ako komponenty. Stačí, keď ich namodelujeme jedenkrát a potom ich môžeme použiť ako kópie na ľubovoľnej ploche. Pri modelovaní dverí nakreslíme nástrojom **Obdĺžnik** na prednej ploche obrys dverí. Na vytvorenie zárubne si označíme tri časti obdĺžnika tvoriaceho dvere nástrojom **Výber** (Select) a nástrojom **Odsadenie** si

Obrázok 1.14: vľavo – obdĺžnik tvoriaci okno, vpravo – označené a odsadené časti pre orámovanie

Obrázok 1.15: okno so sklenenými tabuľami a pomocnými čiarami

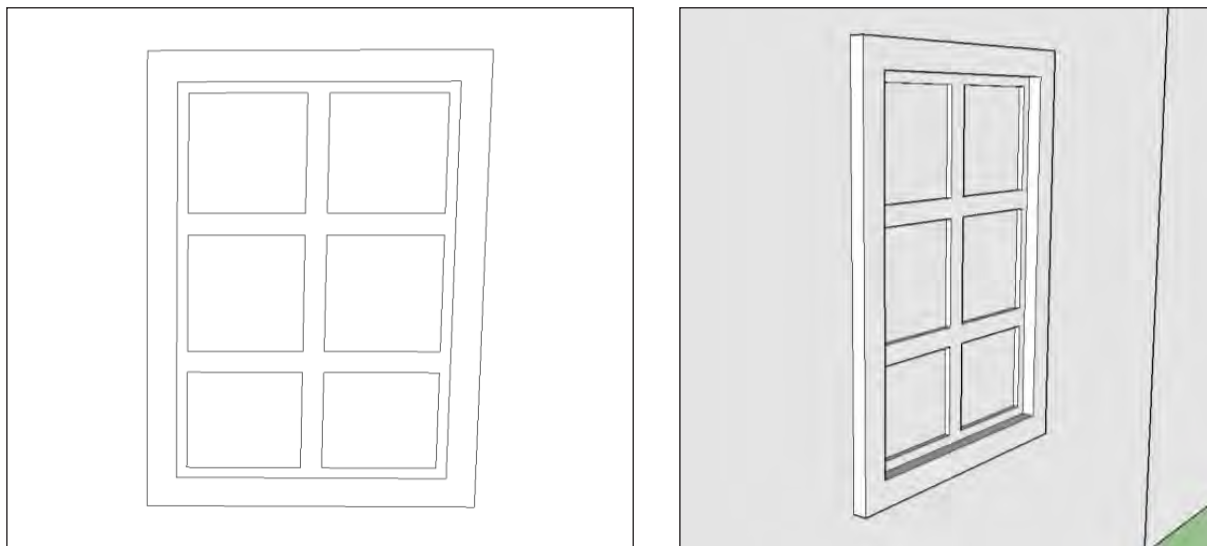
vytvoríme zárubňu. Prostredníctvom nástroja **Vytiahnutie** môžeme zmeniť ich pozíciu, tak ako je naznačené na obrázku 1.13.

Pri modelovaní okna nakreslíme nástrojom **Obdĺžnik** na ploche obrys okna. Na vytvorenie orámovania použijeme nástroj **Odsadenie** (Obrázok 1.14).

Nástrojom **Čiara** si rozdelíme okno vertikálne v stredovom bode a následne pridáme tri horizontálne úsečky. Tieto naznačené úsečky sú pre nás pomocnými čiarami, ktoré využijeme pri vytváraní sklenených plôch. Použi-

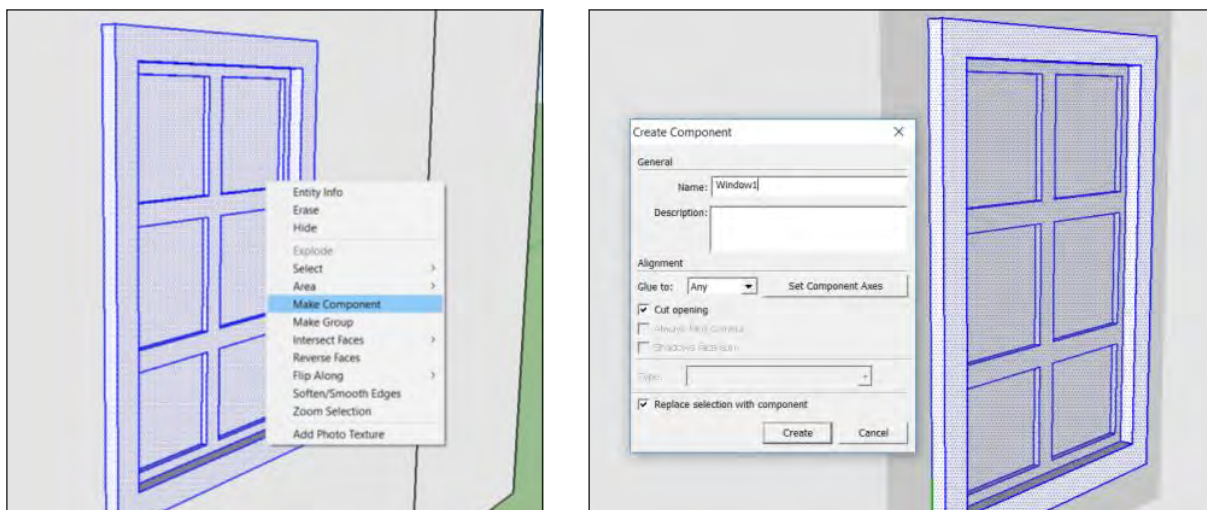
tím nástroja **Odsadenie** vytvoríme v jednotlivých častiach okna sklenené tabule (Obrázok 1.15).

Následne môžeme pomocné čiary vymazať. Prostredníctvom nástroja **Vytiahnutie** môžeme zmeniť ich výšku, tak ako je naznačené na obrázku 1.16.

Obrázok 1.16: vľavo – obdĺžnik tvoriaci okno, vpravo – označené a odsadené časti pre orámovanie

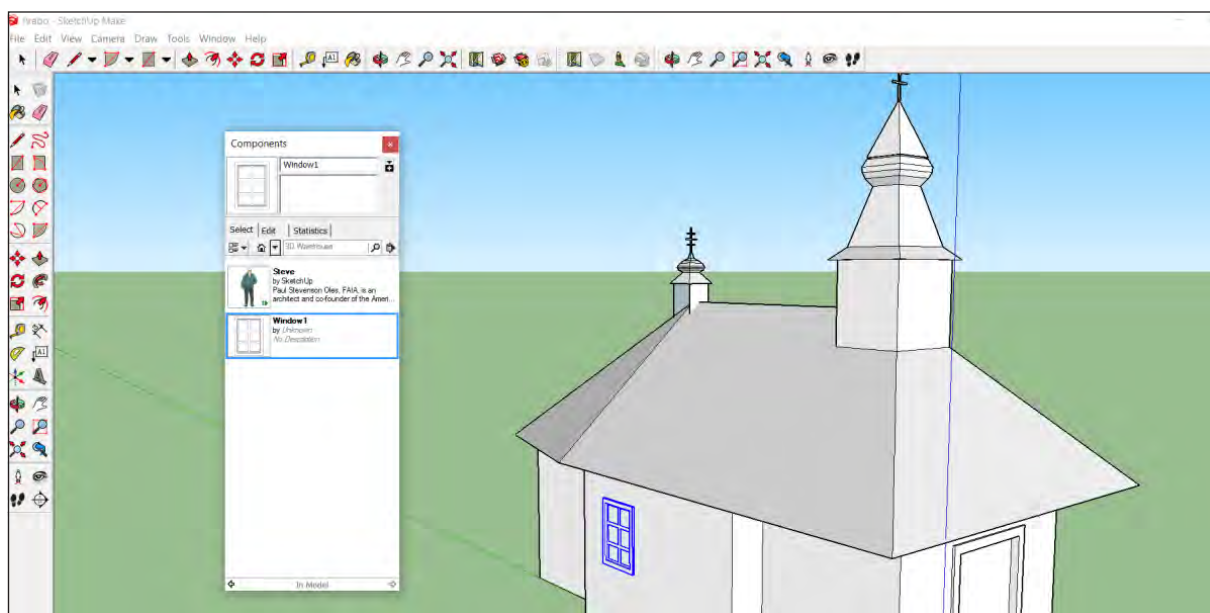
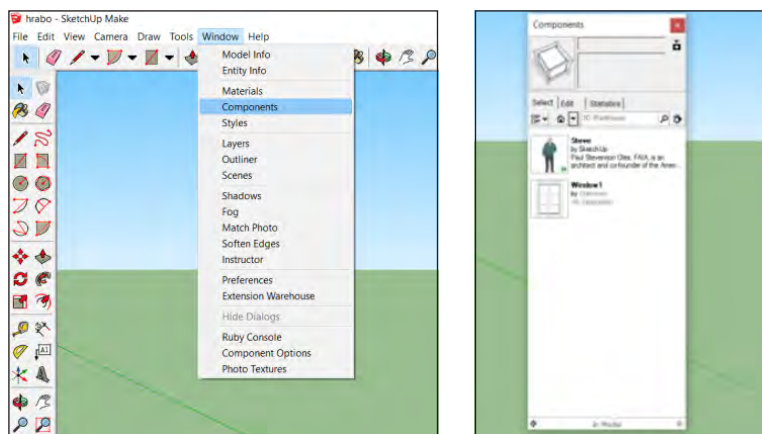
Po vytvorení okna ho môžeme použiť ako prototyp (komponent). Takýto komponent je potom možné rozmiestniť na ľubovoľnú plochu na objekte. Nástrojom **Výber** (Select) si označíme časti objektu, z ktorých chceme vyrobiť prototyp. Klikneme pravým tlačidlom myši a vyberieme možnosť **Make component**. V novom okne priradíme komponentu názov (obrázok 1.17).

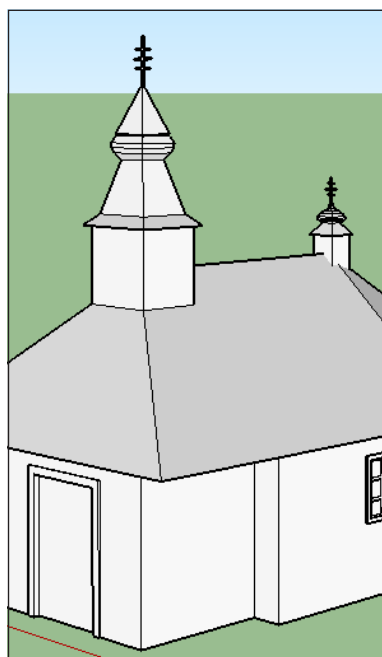
Obrázok 1.17: vľavo – výber objektu a vytvorenie komponentu, vpravo – pomenovanie komponentu

Vytvorené komponenty môžeme použiť na príslušných miestach na objekte. Zoznam komponentov je možné zobraziť kliknutím na položku menu **Window** a výberom **Components**. V zozname komponentov vyberieme požadovaný komponent a umiestnime ho na správne miesto na modeli (Obrázok 1.18).

Rovnakým spôsobom môžeme vytvoriť aj ďalšie komponenty a rozmiestniť ich na správne zadefinovaných pozíciách. Z geometrického hľadiska je objekt kompletný (Obrázok 1.19). Pre vylepšenie jeho vzhľadu je potrebné pridať materiály.

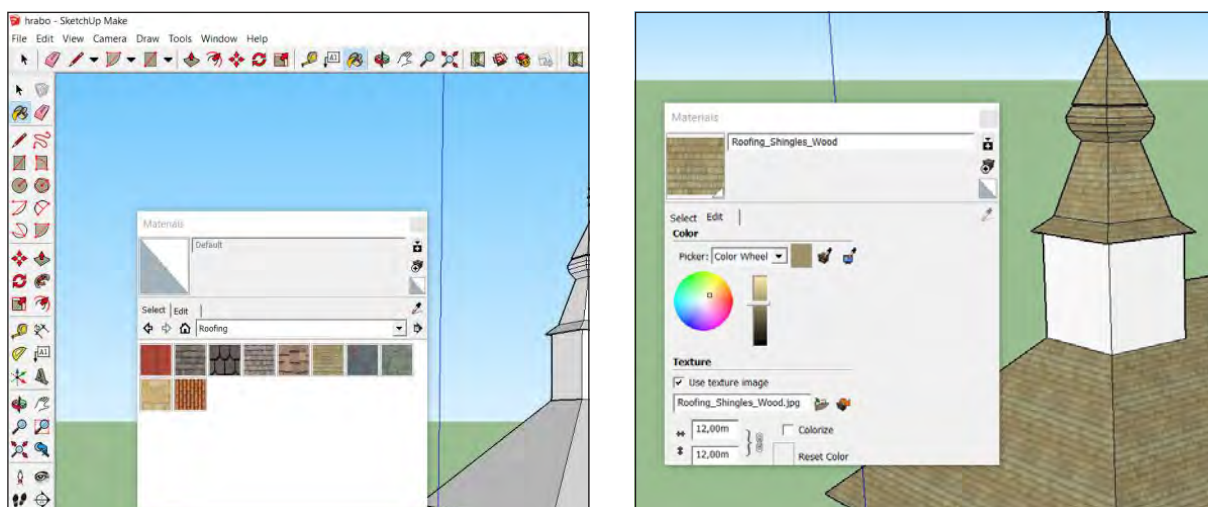
Obrázok 1.18: vľavo – výber zoznamu komponentov, vpravo – výber komponentu, dole – umiestnenie komponentu na plochu

Obrázok 1.19: Kompletná geometria objektu

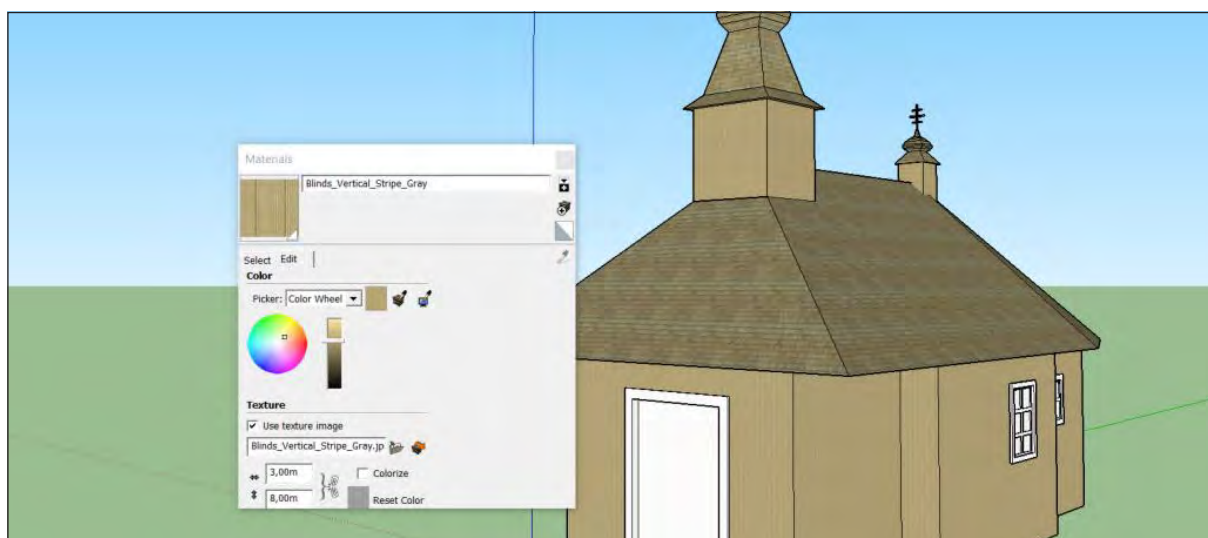
Materiály a textúry

Materiál je komplexná štruktúra, ktorá špecifikuje vlastnosti vzhľadu objektu. Prostredníctvom neho je možné odlíšiť dva geometricky totožné objekty. Materiál môže pozostávať z nastavení farby objektu, jeho priehľadnosti a prípadne textúry (obrázku), ktoré sú priradené k objektu. Softvér Google SketchUp ponúka knižnicu materiálov a zároveň ponúka možnosť pridania vlastných materiálov. Na pridanie materiálu na objekt si je potrebné vybrať nástroj **Material**. Po jeho výbere sa otvorí okno s možnosťou výberu materiálu, resp. skupiny materiálov. Po výbere materiálu je možné ho daným nástrojom priamo vkladať na jednotlivé časti objektu kliknutím na vybranú plochu. V záložke **Edit** v materiálovej ponuke je možné nastavovať vlastnosti materiálu (obrázok 1.20).

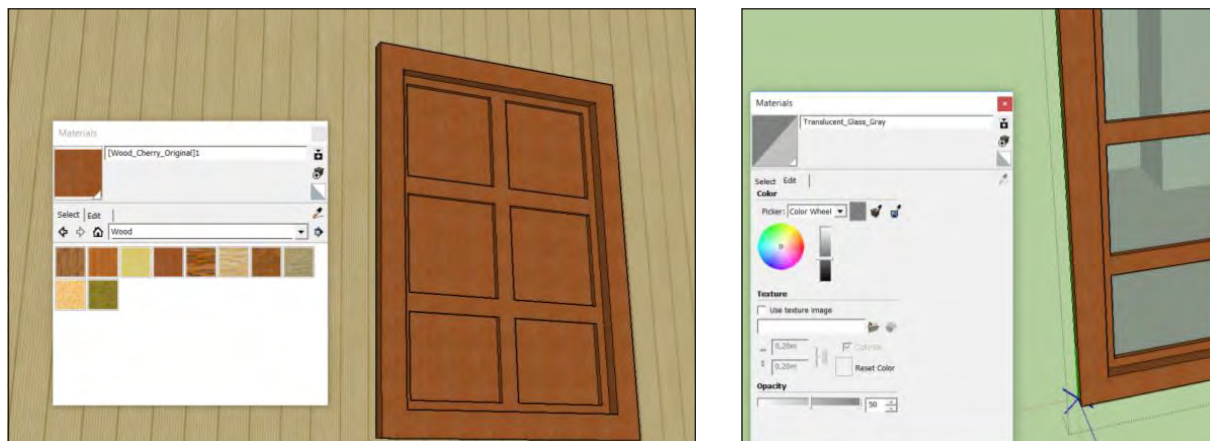
Obrázok 1.20: vľavo – výber materiálu, vpravo – editácia materiálu

Na vloženie ďalšieho materiálu je potrebné si vybrať materiál, prípadne mu upraviť vlastnosti a pridať na objekt rovnako, ako bolo popísané vyššie (obrázok 1.21). Tento proces opakujeme, až kým nemáme na daný objekt pridané všetky materiály.

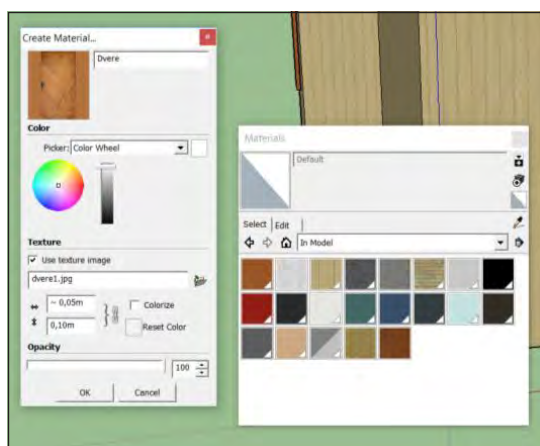

Obrázok 1.21: postupné pridávanie materiálu

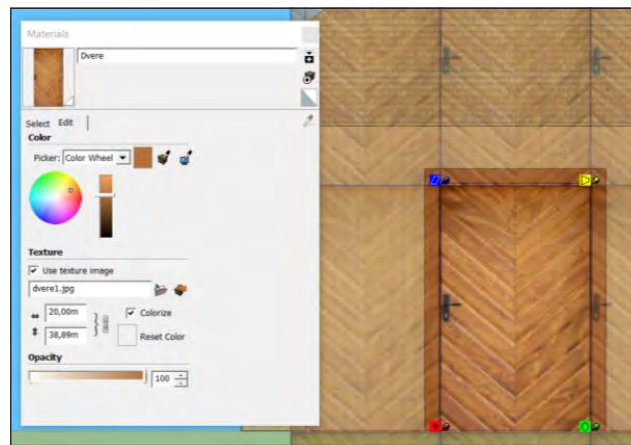
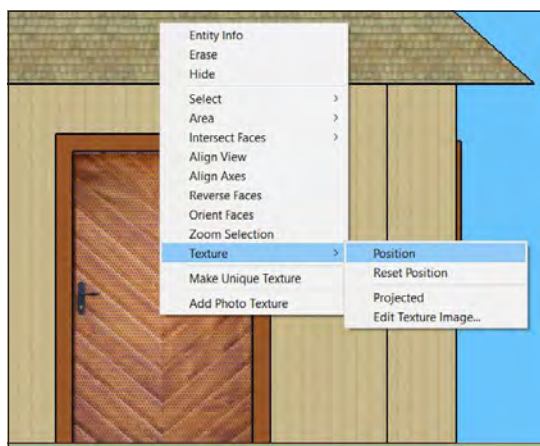
V prípade pridávania materiálu pre objekty, z ktorých sme vytvorili komponenty, sú tieto pridávané na objekt ako celok, t. j. môžeme kliknúť na akúkoľvek časť objektu a materiál je pridaný na celý objekt. V prípade, že chceme vo vnútri komponentu pridávať ďalšie materiály, napr. priehľadné sklo do časti okna, je potrebné dvakrát kliknúť na komponent a následne prejdeme do módu editovania komponentu (obrázok 1.22). Akékoľvek úpravy objektu (geometrické alebo materiálové) v tomto móde sa prejavia vo všetkých komponentoch daného druhu v scéne.

Obrázok 1.22: vľavo – aplikácia materiálu na celý komponent, vpravo – pridanie materiálu v editovacom móde pre komponent

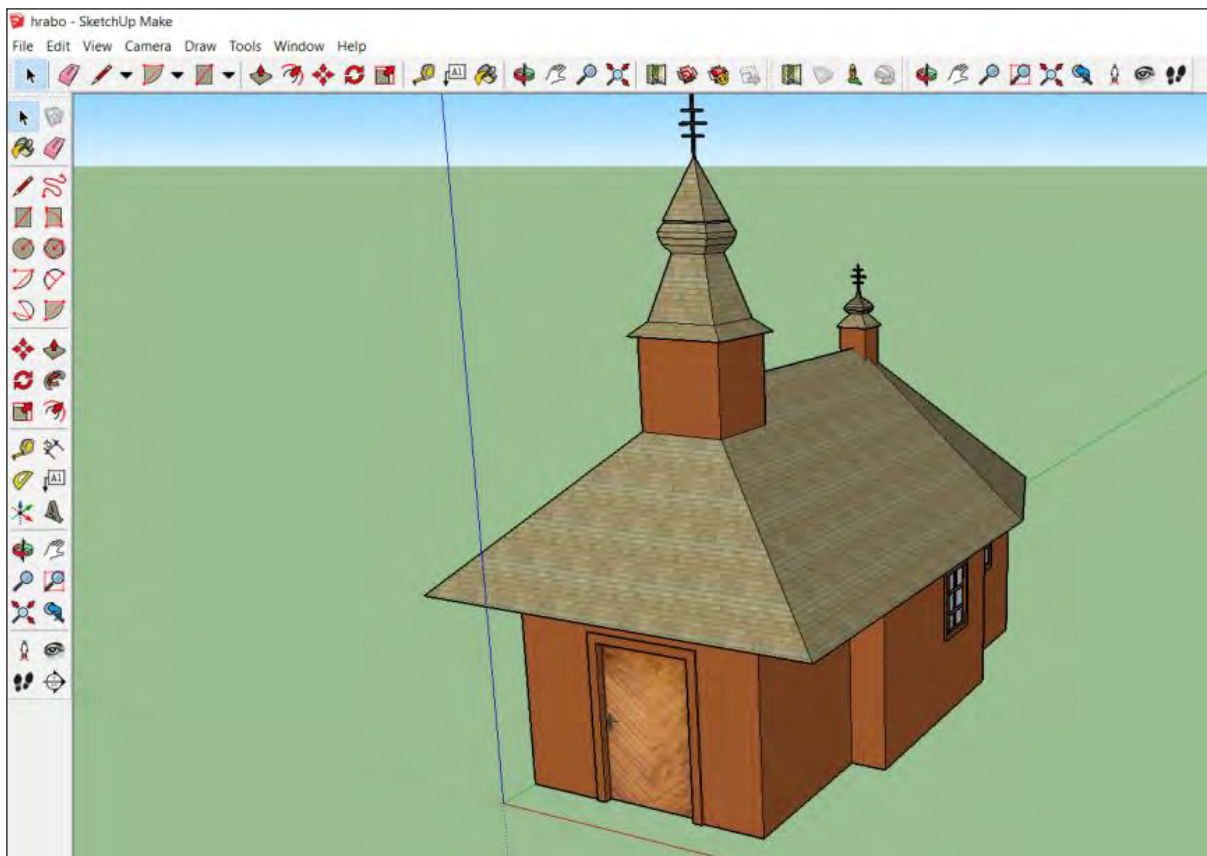
Na textúru dverí použijeme vlastný obrázok, ktorý chceme aplikovať na model, t. j. vytvoríme si nový materiál kliknutím na ikonu **New material** v ponuke materiálov. Materiál pomenujeme (napr. dvere) a určíme, kde sa nachádza obrázok s textúrou v počítači. Špecifikujeme veľkosť, priehľadnosť a farbu, s ktorou sa má textúra kombinovať. Následne môžeme s materiálom pracovať ako s inými materiálmi. V prípade, že cheme

Obrázok 1.23: vľavo – vytvorenie nového materiálu, vpravo – výber zmeny pozície textúry, dole – úprava pozície textúry

určiť presnú pozíciu textúry v objekte, klikneme pravým tlačidlom na danú plochu a z ponuky si vyberieme možnosť **Texture > Position**. Posunutím jednotlivých bodov v editovacom móde môžeme zdefinovať presnú pozíciu textúry (obrázok 1.23).

Po aplikovaní všetkých materiálov na objekt sme vytvorili finálny 3D model, ktorý je následne možné vyexportovať do rôznych formátov a pracovať s ním v rôznych nástrojoch.

Obrázok 1.24: finálny 3D model

Export dát

Na použitie vytvoreného 3D modelu vo webovskej aplikácii projektu InovEduc je potrebné ho exportovať do správneho formátu. Zároveň je možné takto pripravený 3D model použiť aj v ďalších aplikáciách, ktoré dovoľujú zobrazovať 3D modely. Pre projekt je zvolený formát COLLADA (prípona .dae). Tento formát je univerzálnym na prenos dát medzi rôznymi aplikáciami. Na export vytvoreného súboru je potrebné vybrať v ponuke **File > Export > 3D model**. Následne musíme v dialógovom okne zvoliť formát COLLADA, určiť názov exportovaného súboru a jeho umiestnenie v súborovej štruktúre. Po exporte sa vytvorí súbor s dátami a adresár s textúrami.

Ked' potrebujem lepší modelovací nástroj

Ukážka modelovania v tomto tutoriáli je len základnou ukážkou na vytváranie 3D modelov. V praxi sa na vytváranie detailnejších 3D modelov používajú ďalšie nástroje, ktoré nám dovoľujú pracovať pomocou rôznych modelovacích techník. Na vytváranie detailnejších 3D modelov je možné využiť nástroje **Blender** (voľný nástroj na modelovanie), profesionálne nástroje **3D Studio Max** (voľná akademická licencia), **Maya** a ďalšie. Na výučbu modelovania je možné použiť aj CAD (computer aided design) systémy. Neexistuje odpoveď na otázku, ktorý modelovací nástroj je najvhodnejší. Táto voľba závisí od skúseností používateľov, od očakávaní vkladaných do objektu, ktorý chceme modelovať, prípadne od typu licencie. Pre iné techniky modelovania je možné použiť napríklad softvér umožňujúci modelovať objekty, resp. automaticky vytvárať 3D modely z fotografií pomocou fotogrametrie.

2. Prezencia objektov prostredníctvom webového rozhrania

Vytvorenie 3D modelu objektu je prvým krokom na jeho použitie vo vyučovaní. Pre plnohodnotné zapojenie do vyučovacieho procesu je však potrebné 3D model vhodne prezentovať. Pre rôzne scenáre výučby je možné využiť rozličné prístupy pre zverejnenie objektov. Jedným z najčastejšie používaných spôsobov prezentácie 3D modelov objektov je ich zverejnenie prostredníctvom webových služieb. V súčasnosti výkon počítačov, prenosové kapacity sietí a rýchlosť pripojenia do siete internet umožňujú publikovanie a zobrazovanie 3D modelov.

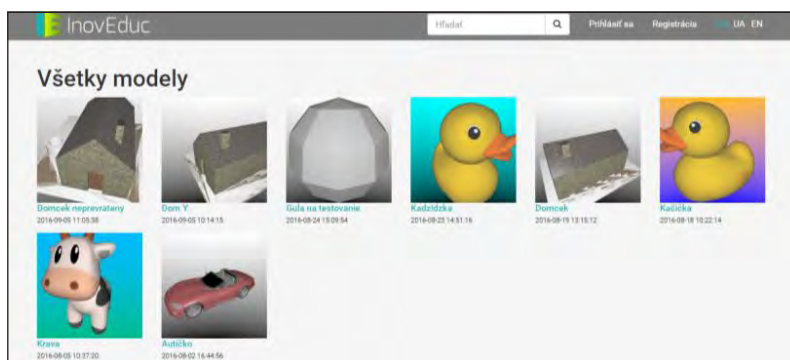
V rámci výučby je možné využívať 3D modely umiestnené na webových lokalitách prostredníctvom skupinovej alebo individuálnej prezentácie. Na rozdiel od prístupov s rozšírenou a virtuálnou realitou, kde sa zvyčajne pri bežne dostupných zariadeniach kladie dôraz na individuálne použitie, v prípade webových rozhraní je možné zobrazovať obsah aj pre skupinu používateľov (žiakov) napr. prostredníctvom projektora, alebo interaktívnej tabule. V takýchto prípadoch je zvyčajne 3D model použitý na ilustráciu témy alebo problému a interakcia je riadená lektorom (učiteľom). Pri skupinovej prezentácii je žiak pasívnym prijímateľom informácií a podnetov.

Zobrazovanie 3D modelov pomocou webového rozhrania však môže byť realizované aj prostredníctvom individuálnej prezentácie, kde používateľ sám interaguje s 3D modelom. Miera interakcie je daná vždy spôsobom realizácie scény.

ModelShare ako miesto na zobrazenie obsahu v projekte InovEduc

Pre možnosti zdieľania a použitia vytvoreného 3D obsahu, je v projekte InovEduc k dispozícii webová aplikácia ModelShare. Táto aplikácia dovoľuje učiteľom a ich žiakom po registrácii na portáli vkladať nimi vytvorené 3D modely a zobrazovať ich na webe. Aplikácia ponúka na hlavnej stránke zobrazenie všetkých vložených modelov (Obrázok 2.1).

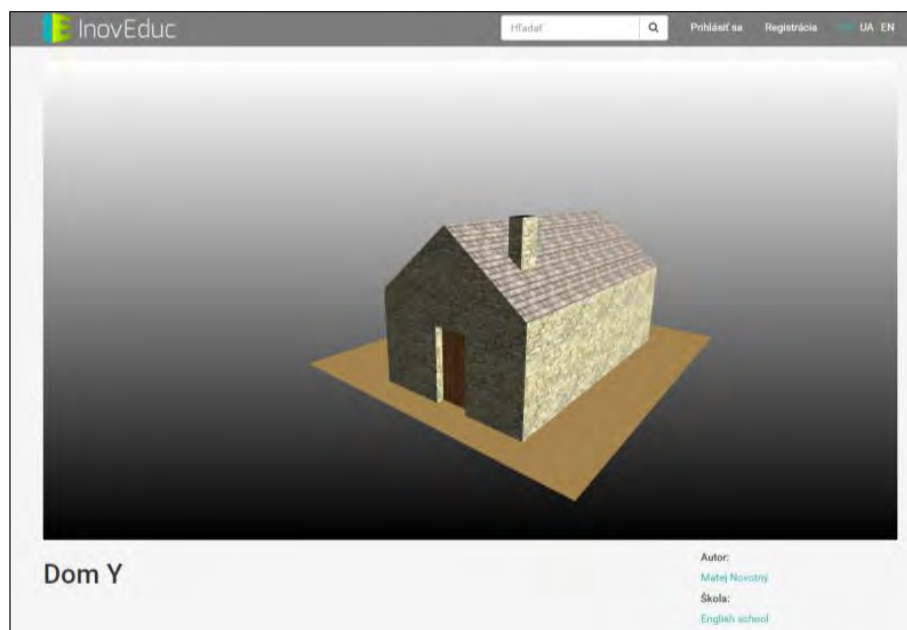
V režime zobrazenia vybraného objektu je možné si objekt prezerať priamo vo webovom prehliadači. Aplikácia umožňuje otáčať objekt ľubovoľným smerom použitím ľavého tlačidla myši. Objekt je vždy viditeľný ako celok

Obrázok 2.1: zobrazenie vložených objektov v aplikácii ModelShare

a k nemu sú zobrazené základné údaje – názov objektu, popis objektu, priradené štítky pre vyhľadávanie a meno autora, prípadne pod ktorú školu je objekt zaradený (Obrázok 2.2).

Po registrácii používateľa vo webovej aplikácii a následnom prihlásení má používateľ možnosť pridávať vlastné 3D modely objektov, ktoré sú vytvorené vo formáte COLLADA (pozri Téma 1 časť Export dát). Pre pridanie modelu je potrebné kliknúť na tlačidlo **Pridať model** a následne

Obrázok 2.2: zobrazenie objektu pre možnosť interaktívnej manipulácie

vyplniť meno objektu, popis, prípadne doplniť štítky pre objekt. Táto možnosť je ponúknutá v troch jazykoch – slovensky, ukrajinsky a anglicky. Po vyplnení popisov je možné kliknutím na tlačidlo **Pridať súbory** vložiť 3D model. 3D model musí byť vo formáte **COLLADA** a celý musí byť umiestnený do **ZIP** archívu vrátane podadresára s textúrami (Obrázok 2.3). 3D model bude automaticky vložený na portál a bude možné s ním pracovať.

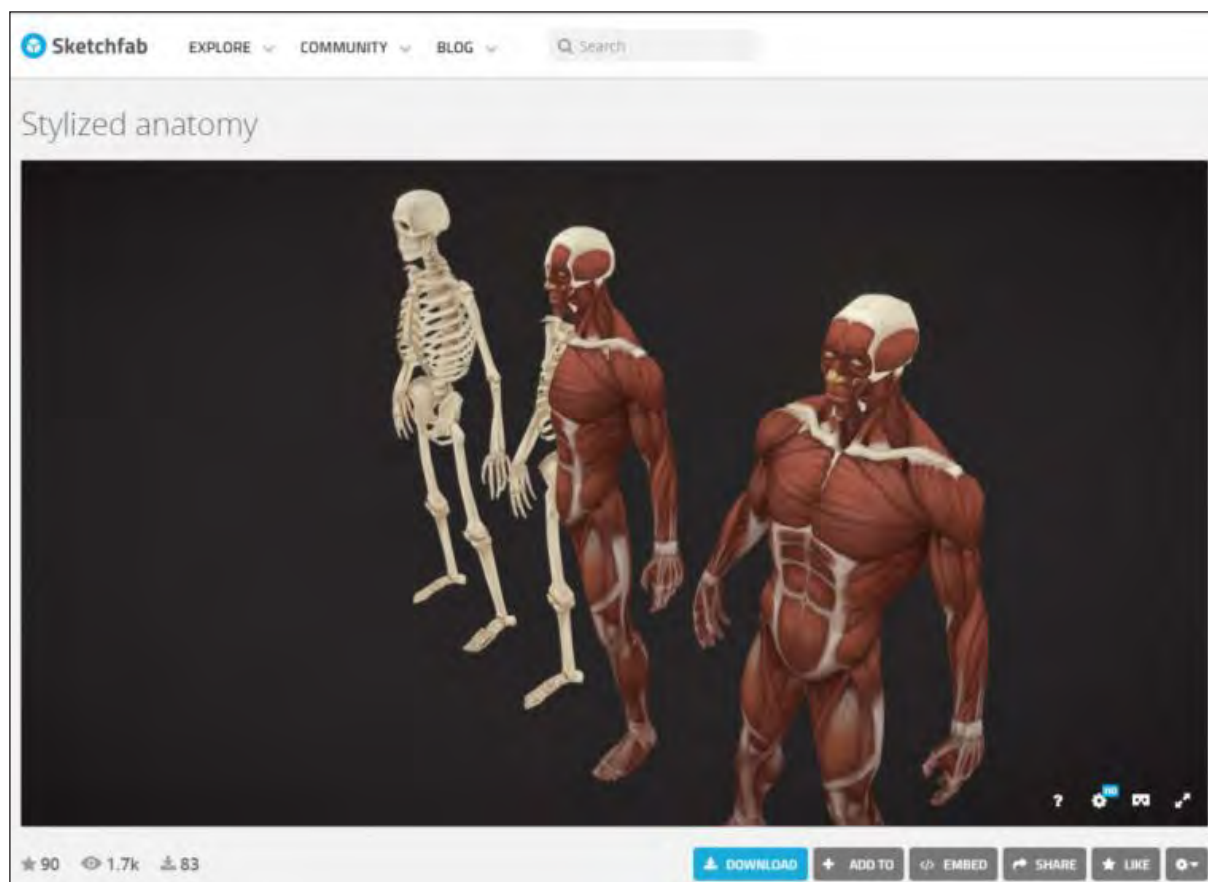
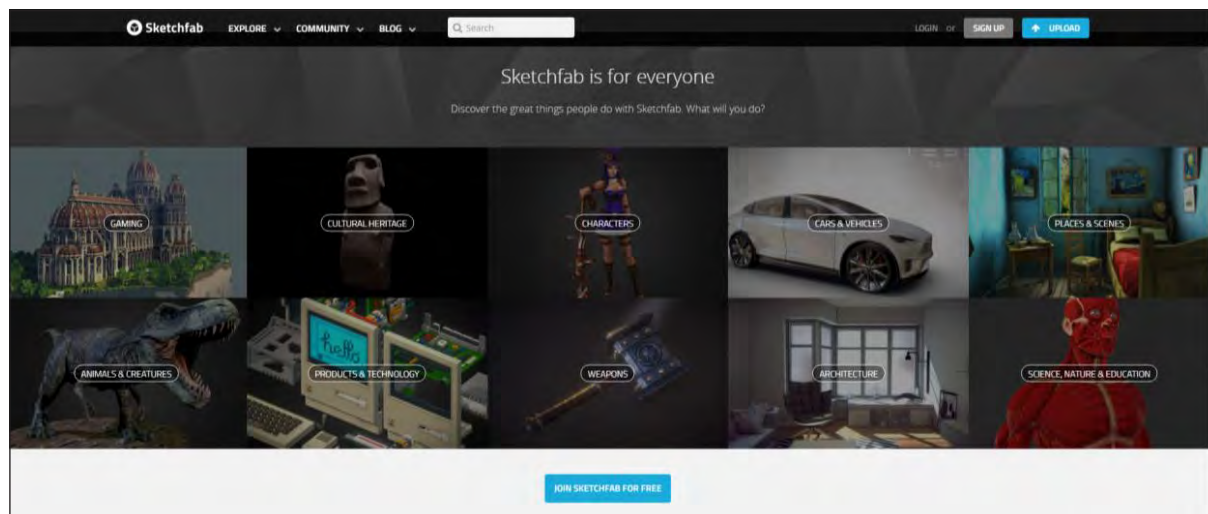
Obrázok 2.3: pridanie nového modelu

Ďalšie webové služby na zdieľanie 3D modelov

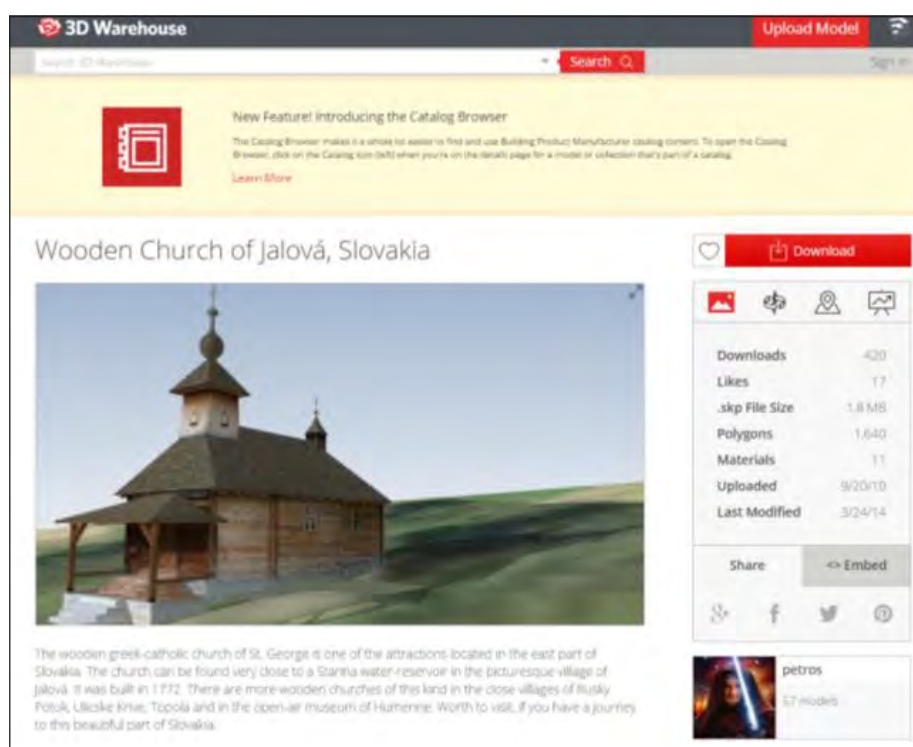
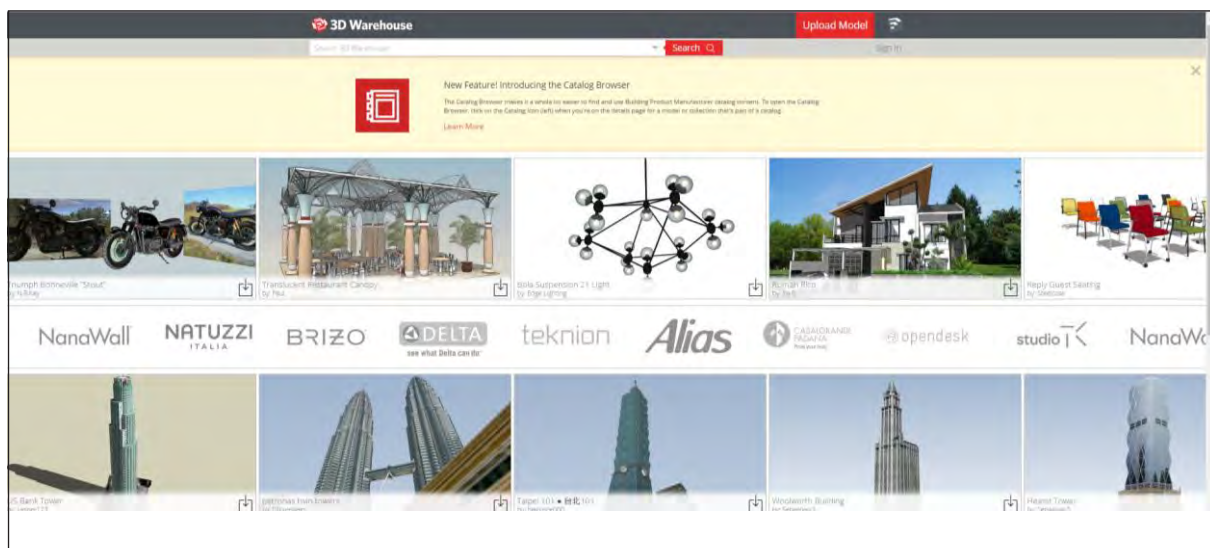
Na zdieľanie 3D modelov na webe sú k dispozícii aj ďalšie služby. Niektoré slúžia na predaj obsahu, prípadne bezplatné zdieľanie alebo ich prezentáciu. Z množstva služieb uvádzame službu SketchFab a službu Google Warehouse, ktorá je priamo použiteľná aj z prostredia Google SketchUp.

SketchFab

Nástroj SketchFab umožňuje vkladanie, zobrazovanie a interakciu s 3D modelmi v rôznych formátoch. Je primárne určený na zdieľanie obsahu, pričom obsah je možné prostredníctvom prehliadača zobrazovať aj na vlastných webových stránkach, prípadne aj na sociálnej sieti Facebook. Pre vloženie 3D modelu je potrebná registrácia na webovej stránke. Systém ponúka pokročilé metódy zobrazovania obsahu s možnosťou výberu pozadia, spôsobu osvetlenia, prípadne ďalšie efekty pre zobrazovanie. Vložený obsah je možné zobrazovať aj prostredníctvom virtuálnej reality.

Obrázok 2.4: hore – úvodná stránka portálu SketchFab, dole – ukážka 3D modelu v prostredí SketchFab

Obrázok 2.5: hore – úvodná stránka portálu Google 3D Warehouse, dole – ukážka 3D modelu v prostredí Google 3D Warehouse

Google 3D Warehouse

Google 3D Warehouse je služba, ktorá slúži na zdieľanie obsahu vytvoreného používateľmi pomocou nástroja Google SketchUp, pričom umožňuje okrem zdieľania obsahu aj použitie obsahu vytvoreného komunitou priamo pri realizácii scén v modelovacom nástroji, t. j. používateľ má v Google SketchUp možnosť stiahnuť si 3D modely vytvorené inými používateľmi. Obsah je možné uložiť priamo z prostredia softvéru Google SketchUp. Ten môže byť zdieľaný priamo na portáli (Obrázok 2.4). Dáta na portáli je možné prezentovať prostredníctvom podobných nástrojov ako ponúka služba InovEduc ModelShare s možnosťou Fullscreen zobrazenia (Obrázok 2.5).

3. Prezentácia objektov prostredníctvom virtuálnej a rozšírenej reality

Virtuálna a rozšírená realita sú v rámci výučby pomerne novými trendami. Prinášajú možnosť aktívnejšie zaradiť virtuálny obsah do výučby a zároveň pre používateľov poskytujú kvalitnejší zážitok, ktorý vplýva na zapamätateľnosť vedomostí poskytovaných priamo alebo nepriamo pri výučbe. Použitie zariadení pre virtuálnu realitu v kontexte projektu InovEduc je určené pre jedného používateľa či používateľku. Preto je vhodné tento spôsob zobrazenia obsahu použiť ako doplnkový, najmä na výučbu v domácich podmienkach. Použitie rozšírenej reality, ktoré je v rámci projektu viazané na dostupné mobilné zariadenia s operačnými systémami Android a iOS, je možné aj prostredníctvom skupinového zdieľania obsahu s využitím jedného markera (značky).

Čo je to virtuálna realita?

Virtuálna realita (virtual reality – VR) je spôsob zobrazenia vymodelovanej scény používateľovi tak, aby spĺňala tri základné kritériá – vnorenie, interakcia a zobrazenie scény v reálnom čase. Pre používateľov je vytvorená ilúzia existencie vo virtuálnom prostredí, pričom používatelia sú prostredníctvom špeciálnych stereoskopických zariadení (umožňujúcich vnímanie hĺbky) vnorení do takéhoto prostredia. Scéna je zobrazovaná okolo používateľa vo všetkých smeroch a v reálnej veľkosti. Na základe toho má používateľ dojem, že sa nachádza priamo na danom mieste. Pomocou ovládača sa môže v danom prostredí pohybovať. Prostredníctvom virtuálnej reality je možné simulovať akékoľvek prostredie a „preniesť“ používateľa priamo do diania v danom prostredí.

Čo je to rozšírená realita?

Rozšírená realita (augmented reality – AR) umožňuje doplniť do reálneho sveta okolo používateľa virtuálne 2D alebo 3D objekty. Pre takéto zobrazenie je potrebné mať k dispozícii zariadenie s kamerou a displej, na ktorý sa premieta obraz z kamery. Na dané pozície (určené napríklad markerom) sa dopĺňa 3D obsah takým spôsobom, aby pri snímaní scény z rôznych uhlov a vzdialeností bola zachovaná pozícia virtuálneho objektu v scéne, t. j. pri priblížení k objektu budeme vidieť väčší objekt alebo pri otočení kamery bude vznikať dojem otáčania sa okolo virtuálneho objektu tak, ako by bol súčasťou reálnej scény.

Aký je medzi nimi rozdiel?

Každá z opísaných technológií slúži na iné účely. Virtuálna realita má za cieľ poskytnúť používateľovi pocit vnorenia sa do ľubovoľného virtuálneho „sveta“. Oproti tomu má

rozšírená realita za cieľ obohatiť reálny svet okolo používateľa o virtuálne prvky. Technológie si navzájom nekonkurujú. Otázka, pre ktorú sa rozhodnúť, závisí od toho, aké informácie, dáta a vedomosti chceme prostredníctvom daných technológií prezentovať.

Aký hardvér potrebujeme?

Pre sprostredkovanie dát v **rozšírenej realite** potrebujeme zariadenie, ktoré je schopné snímať priestor okolo seba, vyhodnotiť polohu a orientáciu značky v priestore a vykresliť na danú pozíciu virtuálny objekt. Z hľadiska použiteľnosti v projekte InovEduc sa ako optimálne riešenie javí použitie tabletov a smartfónov so zadnou kamerou. Táto zabezpečí snímanie obrazu a priamo na obrazovke vykreslí snímaný obraz spolu s virtuálnym objektom. Aplikácia pre projekt InovEduc je realizovaná pre mobilné zariadenia s operačným systémom Android a iOS.

Na zobrazenie scén vo **virtuálnej realite** je potrebný komplexnejší hardvér s využitím headsetu pre virtuálnu realitu. Headset obsahuje stereoskopický displej a senzory pre snímanie relatívnej orientácie (t. j. otočenia) hlavy používateľa. S použitím externých snímačov je možné sledovať aj pozíciu headsetu v priestore a umožniť používateľovi čiastočný pohyb v priestore. Na spracovanie dát a stereoskopické vykreslenie scény je potrebné pre dané headsety použiť externý počítač s príslušnými výkonovými parametrami.

V rámci projektu InovEduc je systém vytvorený pre použitie zariadení Oculus Rift a HTC Vive (obrázok 3.1). Pre navigáciu v priestore je možné použiť ovládač pre Xbox. Na zvýraznenie používateľského zážitku je k jednotlivým objektom pridaný ambientný zvuk.

Obrázok 3.1: vľavo – Oculus Rift, vpravo – HTC Vive

Aké problémy môžu vzniknúť vo virtuálnej realite?

Pre používateľa, ktorý používa zariadenie s virtuálnou realitou po prvýkrát, môže byť spôsob navigácie (pohybu) v scéne zdanlivo neprirodzený. Je však potrebné si uvedomiť, že vo virtuálnej realite býva zvyčajne separátne riadený smer pohybu tela a smer pohľadu používateľa. Kvôli týmto dôvodom môže u menej skúsených používateľov vznikáť problém s orientáciou v scéne.

Z hľadiska vplyvu na zdravie človeka existuje štatistický odhad, že 15 – 20 % populácie môže pri používaní zariadenia s virtuálnou realitou pociťovať nevoľnosť. Je to kvôli tomu, že mozog človeka musí spárovať odlišné informácie o pohybe, ktoré dostáva vizuálne z oka používateľa, a informácie z polohových senzorov vnútorného ucha. Vizuálne sa človek pohybuje, ale reálne stojí na mieste. Tieto problémy je možné eliminovať úpravou spôsobu pohybu v scéne s využitím externých pohybových senzorov.

4. Možnosti použitia 3D modelov objektov vo výučbe

Akokoľvek dobre pripravené 3D modely objektov by neboli z hľadiska pedagogických inovácií užitočné, ak by sme nemali predstavu o tom, akým spôsobom ich využiť v školskom vyučovaní. Pri hľadaní odpovedí na otázku, akým spôsobom je možné 3D modely využiť vo výučbe, budeme sledovať predovšetkým dva aspekty. Pozrieme sa na využitie 3D modelov ako na jeden z nástrojov prekonávania generačnej bariéry medzi súčasnými žiakmi a väčšinou ich učiteľov a uvedieme niekoľko konkrétnych príkladov, ako 3D modely využiť efektívne z hľadiska didaktiky.

Digitálni domorodci vs. digitálni prisťahovalci

V roku 2001 pedagogický inovátor Marc Prensky napísal knihu o digitálnych domorodcoch a digitálnych prisťahovalcoch.¹ Tými domorodcami sú ľudia narodení po roku 1990, ktorých od raného detstva obklopovali moderné digitálne technológie a svet bez nich si nevedia predstaviť. (Medzi digitálnych domorodcov možno zaradiť aj niektorých ľudí narodených medzi rokmi 1980 – 90, hranica nie je striktná.) Staršia generácia, ľudia narodení, vychovaní a vzdelaní v analógovom svete, môžu do krajiny číslicových technológií prísť nanajvýš ako prisťahovalci, ak zachytili trend. Ak nezachytili, zostanú navždy pred bránami tohto sveta. Z tohto hľadiska je dôležité si uvedomiť, že všetci žiaci, ktorí dnes sedia v školách, a ktorí v nich budú sedieť v budúcnosti, sú digitálnymi domorodcami. Digitálnymi domorodcami sú už aj najmladší dnešní učitelia. Naopak, väčšina učiteľov s niekoľkoročnou praxou sú digitálni prisťahovalci. Práve táto skutočnosť je jednou z najčastejších príčin generačných nedorozumení v školách v súčasnosti. (Generačný konflikt bol v škole prítomný vždy, v každej dobe sa však mení „casus belli“, teda príčina, pre ktorú vznikajú nedorozumenia.)

Keby sme mali uviesť jeden príklad z pohľadu každej strany, mohli by sme sa pozrieť napríklad na učiteľa, ktorý orientuje žiakov pri vyhľadávaní zdrojov informácií takmer výlučne na kamenné knižnice a rozpráva im o tom, ako pracovať s knižničnými katalógmi. Z pohľadu žiaka bude takýto učiteľ možno múdry, ale rozhodne aj neznesiteľne nepružný, nemoderný a neefektívny, ak nedokáže vyhľadať často tie isté knihy v plnom znení na internete, alebo ak si nedokáže urobiť o obsahu knihy aspoň základný obraz už pred jej vypožičaním tak, že zistí ohlasy čitateľov uverejnené online. Na druhej strane si môžeme predstaviť situáciu, keď žiak svoj referát o Austrálii postaví na informáciách získaných na sociálnych sieťach od rovesníkov priamo z Austrá-

1/ PRENSKY, M. *Digital Natives, Digital Immigrants. On the Horizon* [online]. 2001, roč. 9, č. 5 [cit. 2014-12-25]. ISSN: 1074-8121. Dostupné z: <http://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf>

lie a na online dostupných amatérskych videách zverejnených na rôznych webových lokalitách. Kým pre žiaka sú tieto zdroje absolútne dôveryhodné a vlastne ani nevníma rozdiel medzi životom online a offline, učiteľ má o dôveryhodnosti týchto zdrojov vážne pochybnosti a je tak trochu podozrievavý, či tie profily na sociálnych sieťach reprezentujú reálnych ľudí. Vzdelávací materiál, ktorý chce pomôcť prekonať generačnú bariéru medzi učiteľom a žiakom v súčasnosti, to môže veľmi účinne dosiahnuť vtedy, ak do vyučovania vtiahne prvok digitálnych technológií spôsobom, ktorý mladí ľudia budú považovať za dostatočne moderný a učelia zasa za dostatočne dôveryhodný. A to je práve prípad 3D modelov, ktoré – ak sú využité spolu s technológiami rozšírenej alebo virtuálnej reality – sú rozhodne dostatočne atraktívne pre žiaka, a zároveň dostatočne dôveryhodné aj pre učiteľa. Ten sa môže spoľahnúť, že digitálne reprezentácie objektov vznikli naozaj na základe dát zozbieraných v „offline“ svete, priamo na mieste skutočného výskytu zobrazovaného objektu.

Pohľad didaktika

Z hľadiska didaktiky má každé vyučovanie tri základné fázy. Prvou fázou je získanie pozornosti žiaka. Tu je dôležité dosiahnuť, aby sa žiak „dostavil na hodinu“ nielen fyzicky, ale aj mentálne. Ak sa toto neudeje, tak celý ďalší priebeh vyučovacej jednotky je trápením pre všetkých zúčastnených. Druhou fázou je fáza oboznamovania sa s učebnou látkou – nech už je ňou vedomosť, zručnosť alebo postoj. Táto fáza je tradične považovaná za najdôležitejšiu a vo vyučovaní často dominuje nad ostatnými. Pravdou však je, že ak sa celý vyučovací čas zameriavame len na túto fázu vyučovania, potom býva učebná látka osvojená len krátkodobo, s nízkou trvácnosťou, a poznanie žiaka je fragmentované, neprepojené, nevytvárajúce funkčný celok. Aby sme sa týmto rizikám vyhli, je potrebné okrem dobrej motivácie (tá zabezpečí, že osvojené vedomosti bude žiak vnímať ako odpoveď na svoje vzdelávacie potreby) aj kvalitné poohliadnutie sa, reflexia toho, čo sme sa naučili. Poznatky sú trvácne vtedy, keď sú zvnútornené, prepojené s inými poznatkami a z pohľadu učiaceho sa zmysluplné. V nasledujúcich odsekoch sa pozrieme na to, akým spôsobom by sme dokázali využiť 3D modely vo všetkých fázach vyučovacieho procesu.

V jednej z aktivít začíname tým, že žiakom ukážeme 3D modely dvoch objektov ľudovej architektúry. Na základe pilotáže vieme, že ak sa hodina začína prácou s 3D modelmi, žiaci automaticky zbystria pozornosť. Vnímajú to tak, že učiteľ – zväčša digitálny prisťahovalec – navštívil ich príbytok v digitálnom svete. Hodnotia kvalitu grafického spracovania, overujú rôzne funkcionality. Je to podobné, ako keď počúvate filmových fajnšmekrov rozprávať sa o najnovšom filme v kine. Skôr, ako začnú hovoriť o obsahovej línii filmu, rozoberú do detailov jeho remeselné spracovanie – aký bol soundtrack, ako bola použitá kamera, kvalita špeciálnych efektov, veľkosť výpravy a iné aspekty. Obsah filmu sa stáva zaujímavým akoby v druhom pláne a rozhodne nie oddelene od debaty o remeselnom spracovaní. „Tá kamera bola preto taká, aby zvýraznila také alebo onaké posolstvo.“ A presne takto reagujú aj žiaci na hodine – po technickom zhodnotení modelu začínajú čítať popisy, zaujímať sa o dôvod spraco-

vania práve tohto objektu do podoby 3D modelu. Tu už môže učiteľ nadviazať otázkami, ktoré vedú hlbšie k cieľu vyučovacej hodiny. Kto asi mohol žiť v tomto dome? Prečo je priestor domu členený práve takto? V tomto prípade sme 3D model využili na otvorenie dvier pre žiakov k téme, ktorá nás v skutočnosti zaujíma a mala by začať zaujímať aj žiakov.

V inej z pripravených aktivít zasa pozývame žiakov, aby cez stavebný vývoj kostola vo Veľkej Trni spoznávali nielen meniace sa stavebné slohy, ale aj konfesijný vývoj miestnej komunity veriacich. Kvalitné spracovanie stavebného vývoja s dobre spracovanými popismi, ktoré hovoria o tom, ako kostol postupne využívali rôzne denominácie, vytvára dobré východisko pre samostatnú bádateľskú prácu žiakov. Namiesto exkurzie do Veľkej Trne potrebujeme vlastne „len“ technické prostriedky, ktoré nám umožnia vidieť pamiatku v prostredí virtuálnej reality. Ak pri tom cítite istý závan nedôvery, pravdepodobne nie ste digitálnym domorodcom – pre digitálneho domorodca totiž to, čo je reálne virtuálne je jednoducho reálne. Iným spôsobom, ale s rovnakou platnosťou. Analógová exkurzia tu pre neho môže strácať zmysel.

Napokon, v aktivite venovanej porovnaniu spoločných a rozdielnych znakov rôznych denominácií pracujeme najskôr s analógovým materiálom, až vo fáze ohliadnutia späť dávame žiakom prístup k 3D modelom. Ich úlohou je overiť na modeloch konkrétnych kostolov koľko znakov, ktoré by príslušný kostol mal mať, aj naozaj má.

Pri čítaní uvedených príkladov si pozorný čitateľ všimne aj to, že použitie 3D modelov môže znamenať rôznu mieru inovatívnosti vzdelávacieho procesu. Použijúc model Rubena Puentaduru známy pod skratkou SAMR², môžeme konštatovať, že učiteľom ponúkame k 3D modelom námety na vzdelávacie aktivity použiteľné v škole, kde pripravené modely môžu byť využité na posilnenie vzdelávacích výsledkov (3D model ako náhrada analógovej pomôcky, prípadne ako rozšírenie možností vizualizácie toho, o čom sa žiaci učia), ale aj na modifikáciu vzdelávacích cieľov (3D model ako prostriedok, vďaka ktorému môžeme zadať žiakom úlohu, ktorú by sme pri využití čisto analógových pomôcok zadať nemohli). Záleží len na učiteľovi, ako odvážne ponúkané modely využije – alebo inak povedané, ako intenzívne sa ako prísťahovalec odhodlá vstúpiť do krajiny digitálnych technológií, v ktorej sú jeho žiaci od malička doma.

Zároveň ponúkame učiteľom možnosť kráčať ďalej vlastnými silami. Pripravili sme niekoľko 3D modelov a niekoľko aktivít, ktoré ukazujú, ako s nimi na vyučovaní pracovať. Poskytli sme však aj návod, ako tvoriť vlastné 3D modely a tiež tréning zvyšujúci kompetenciu pripraviť didakticky hodnotnú vyučovaciu jednotku. Súc vybavení týmito nástrojmi, nestojí pred učiteľmi už žiadna bariéra, aby v budúcnosti sami vytvorili ešte kvalitnejšie a pre ich žiakov prospešnejšie vzdelávacie materiály, než sa podarilo vytvoriť v rámci projektu InovEduc.

2/ Pre priblíženie podstaty modelu viď napr.

<https://sites.google.com/a/msad60.org/technology-is-learning/samr-model>

Zoznam fotiek a obrázkov

História

- Str. 8 – Vihorlatské múzeum, Expozícia ľudovej architektúry a bývania, Humenné. Autor: Centrum pre európsku politiku, Bratislava.
- Str. 18 – Worskhop počas seminára. Autor: Centrum pre európsku politiku, Bratislava.
- Str. 19 hore – Worskhop počas seminára. Autor: Centrum pre európsku politiku, Bratislava.
- Str. 19 dole – Užocký priesmyk, Zakarpatská oblasť. Autor: Centrum pre európsku politiku, Bratislava.
- Str. 20 – Worskhop počas seminára. Autor: Centrum pre európsku politiku, Bratislava.
- Str. 22 – Busta Alexandra Duchnoviča v Stakčine. Autor: Centrum pre európsku politiku, Bratislava.
- Str. 26 – Múzeum Zemplínske Hámre. Autor: Centrum pre európsku politiku, Bratislava.

Náboženstvo

- Str. 43 – Worskhop počas seminára. Autor: Centrum pre európsku politiku, Bratislava.
- Str. 45 – Worskhop počas seminára. Autor: Centrum pre európsku politiku, Bratislava.
- Str. 51 – Horjanská rotunda (chrám sv. Anny), Horjany, Zakarpacie. Autor: Centrum pre európsku politiku, Bratislava.
- Str. 57 – Kostol sv. Michala, Veľká Trňa. Autor: Centrum pre európsku politiku, Bratislava.

Ľudová kultúra

- Str. 75 – Pôdorys Lemkovskej usadlosti. Autor: Dmitro Petrisko, Fakulta informatiky Užhorodskej národnej univerzity v Užhorode.
- Str. 76 – Priečin/zahata. Autor: Igor Bojko, Ústav etnológie Národnej akadémie vied Ukrajiny.
- Str. 77 – Valbová strecha. Autor: Bora Şahin.
- Str. 78 – Nabíjanie slamy. Obec Pylypec, Zakarpatská oblasť, Lvovský skanzen. Autor: S. Cypiševa, 2015.
- Str. 79 – Sedlová strecha. Autor: Bora Şahin.
- Str. 84 hore – Usadlosť, Zaryčevo. Autor: Centrum pre európsku politiku, Bratislava.
- Str. 84 dole – Usadlosť, Zaryčevo - Autor: Dmitro Petrisko, Fakulta informatiky Užhorodskej národnej univerzity v Užhorode.
- Str. 85 hore – Statok, Hartmanice. Archív Etnologického ústavu AVČR, v.v.i., inv. č. NSC_6597hartmanice.
- Str. 85 dole – Statok, Hartmanice. Archív Etnologického ústavu AVČR, v.v.i., inv. č. NSC_6594hartmanice.
- Str. 86 hore – Terasovité polia, Osturňa (okr. Kežmarok). Archív ÚEt SAV, inv. č. AN070913. Foto: Jozef Ušák, 1971.
- Str. 86 dole – Ľanové pole, Běleč (okr. Brno-venkov). Etnologický ústav AV ČR, v. v. i, Praha, pracovisko Brno, fotografická zbierka. Foto Vlasta Svobodová 1959. Negativ (neg.) 28/11.
- Str. 87 hore – Matka, syn a sezónne robotníčky, Petrovice (okr. Znojmo). Etnologický ústav AV ČR, v. v. i, Praha, pracovisko Brno, fotografická zbierka. Fotograf neznámy, 1930, repro Jiří Horák 1997. Inventárne číslo (inv. č.) 83.
- Str. 87 dole – Rodina, Budmerice (okr. Pezinok). Archív ÚEt SAV. Autorka repr. H. Bakaljarová, Inv. č. AN104801.
- Str. 88 hore – Rodina, Budmerice (okr. Pezinok). Archív ÚEt SAV. Autorka repr. H. Bakaljarová, Inv. č. AN104776.
- Str. 88 dole – Rodina, Petrovice (okr. Znojmo). Etnologický ústav AV ČR, v. v. i, Praha, pracovisko Brno, fotografická zbierka: Rodina z Petrovic na Znojensku za prací v Haliči. Przemysl; Podkarpatské vojvodstvo; Poľsko. Fotograf neznámy, 1912, repro Jiří Horák 1997. Inventárne číslo (inv. č.) 98.
- Str. 89 – Približný priebeh Hajnalovej línie. Autor: Juraj Majo, Katedra humánnej geografie a demografie, Prírodovedecká fakulta UK v Bratislave.
- Str. 90 – Worskhop počas seminára. Autor: Centrum pre európsku politiku, Bratislava.
- Str. 99 – Matrika zo Zakarpattia. Autor: Centrum pre európsku politiku, Bratislava.
- Str. 104 – Slepá mapa. Autor: Juraj Majo, Katedra humánnej geografie a demografie, Prírodovedecká fakulta UK v Bratislave.
- Str. 105 – Mapa s vyznačenými mestami. Autor: Juraj Majo, Katedra humánnej geografie a demografie, Prírodovedecká fakulta UK v Bratislave.

Občianstvo

- Str. 122 – Worskhop počas seminára. Autor: Centrum pre európsku politiku, Bratislava.
- Str. 123 – Worskhop počas seminára. Autor: Centrum pre európsku politiku, Bratislava.
- Str. 126 – Tokajská pivnica. Autor: Centrum pre európsku politiku, Bratislava.
- Str. 132 – Vstup do koncentračného tábora Osvienčim. Autorka: Daniela Ivičiová.
- Str. 134 hore – Účastníci projektu InovEduc pri pamätníku Brána slobody pod hradom Devín. Autorka: Lucia Beňová.
- Str. 134 dole – Cintorín v Srebrenici (Bosna a Hercegovina). Autor: Kamil Sládek.

Pracovné METODICKÉ listy

pre projekt **Inovatívne metódy vzdelávania na podporu partnerstiev – „InovEduc“** (www.inoveduc.eu)

■ **Hlavný editor**

Martina Bendíková

■ **Pomocní editori**

Kamil Sládek, Ria Struháriková, Ľubica Voľanská

■ **Editor aktivít**

Martin Kríž

■ **Autori textov**

Igor Bojko, Ústav etnológie Národnej akadémie vied Ukrajiny

Michaela Kalinová, Pamiatkový úrad SR

Stanislav Konečný, Spoločenskovedný ústav SAV, Košice

Jarmila Kredátusová, Inštitút ukrajinistiky a stredoeurópskych štúdií, Prešovská univerzita v Prešove

Martin Kríž, Centrum pre európsku politiku, Bratislava

Ján Lacko, Fakulta informatiky, Paneurópska vysoká škola v Bratislave

Michael Murad, Fakulta sociálnych štúdií, Masarykova univerzita v Brne

Alexander Mušinka, Ústav rómskych štúdií, Prešovská univerzita v Prešove

Peter Šoltés, Historický ústav SAV, Bratislava

Juraj Štefanovič, Fakulta informatiky, Paneurópska vysoká škola v Bratislave

Ľubica Voľanská, Ústav etnológie SAV, Bratislava

■ **Konzultanti**

Vladimír Bahna, Ústav etnológie SAV, Bratislava

Soňa G. Lutherová, Ústav etnológie SAV, Bratislava

Miroslava Hlinčíková, Ústav etnológie SAV, Bratislava

Tomáš Pešek, CONTRA

Helena Tužinská, Katedra etnológie a muzeológie, Filozofická fakulta UK v Bratislave

■ **Aktivity vznikli na základe námetov, ktoré v priebehu seminárov pripravili účastníci:**

Viera Bejdová, Lucia Beňová, Veronika Čornaničová, Zuzana Dolhyová, Ján Furman, Galyna Gliudzyk, Olena Hanych,

Nadiia Holianych, Oksana Ivats, Viktoriia Kosach, Juraj Kredátus, Nataliia Loparieva, Monika Marjová, Viktor Oros,

Mária Riabcová, Oksana Savko, Igor Shcherba, Kateryna Shymoniak, Vasyl Telep, Mária Tutokyová

■ **Recenzenti**

Gabriela Kilianová, Ústav etnológie SAV, Bratislava

Daniel Luther, Ústav etnológie SAV, Bratislava

■ **Vydalo**

© Centrum pre európsku politiku (www.cep.sk), 2017

Všetky práva vyhradené.

■ **Vizuál, grafické spracovanie a tlač**

© SOFT DESIGN, s.r.o.

■ **Mapy**

Juraj Majo, Katedra humánnej geografie a demografie, Prírodovedecká fakulta UK v Bratislave

■ **Ilustrácie**

Bora Şahin

■ **Jazyková korektúra**

Martina Bendíková, Ria Struháriková, Ľubica Voľanská

■ **Náklad:** 575 ks

ISBN 978-80-970942-1-8

Túto stranu je možné použiť ako značku pre aplikácie rozšírenej reality.

Viac informácií získate na
www.inoveduc.eu

ISBN 978-80-970942-1-8

9 788097 094218